

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

SAFEVİ- KÜRT İLİŞKİLERİ
(1502-1576)

Servet SÜNGÜR

Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Fasih DİNÇ

MARDİN-2019

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı 16751005 numaralı öğrencisi Servet SÜNGÜR'ün hazırladığı “**Safevi-Kürt İlişkileri (1501-1576)**” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 13/05/2019 Pazartesi günü saat 14:00'te yapılmış, tezin onayına oy çokluğu/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Üye : Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Üye : Doç. Dr. Oktay BOZAN

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Fasih DİNÇ

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...../...../2019 tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2019

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ömer BOZKURT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmada Yapılan Sınırlılıklar	1
1.4. Araştırmanın Yöntemi	2
1.5. Araştırmanın Önemi	2
2. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL TANIMLAR.....	3
2.1. Safevi Adının Anlamı.....	3
2.2. Şiilik	3
2.3. Kızılbaş.....	5
2.4. Alevilik	5
2.5. Yezidilik	6
3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR.....	7
3.1. Alem-Âray-ı Safevi	8
3.2. Tarih-i Alem-Âray-ı Abbasî	8
3.3. Tekmiletü'l-Ahbar	9
3.4. Ahsenü't-Tevarih.....	9
3.5. Tarih-i Kızılbaşan	10
3.6. Tezkire-i Şah Tahmasb.....	11
3.7. Şerefnâme	11
3.8. Tevarih-i Ali Osman.....	12
3.9. Münşeâtü's-Selâtin	13
3.10. Nusretname.....	13
3.11. Tacü't-Tevarih.....	14

3.12. Selim Şah-Nâme.....	15
3.13. Şarden Seyahatnamesi.....	15
3.14. Tarih-i Ardalan.....	16
3.15. Memun Bey'in Hatıraları.....	16
1. BÖLÜM: SAFEVİ-KÜRT İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI.....	18
1.1. Safevi Hanedanlığının Kökeni İle İlgili Çeşitli Görüşler.....	18
1.2. Safevilerden Önce Kürdistan Coğrafyasının Genel Yapısı.....	20
1.3. Safevi Devletinin Kuruluşu ve Bölgenin Siyasi Durumu.....	27
1.4. Kürtlerin Güç Yapısı.....	30
2. BÖLÜM: BİRİNCİ ŞAH İSMAİL DÖNEMİ SAFEVİ-KÜRT İLİŞKİLERİ (1502-1524).....	34
2.1. Şah İsmail'in Siyasi Kişiliği.....	34
2.1.1. Kürtler'le İlk Savaş.....	36
2.1.2. Şah İsmail'in Kürdistan'a Gelmesiyle Başlayan Safevi-Zülkadir Mücadelesinde Kürtler.....	39
2.1.3. Safevilerin Cezire'yi Alma Girişimleri.....	44
2.1.4. Kürt Emirlerinin Tutuklanmaları ve Kurtulmaları.....	45
2.1.5. Şah İsmail'in İyi Münasebetleri Olduğu Kürt Mirleri.....	48
2.2. Çaldıran Muharebesi: "Osmanlı-Safevi Karşılaşması".....	50
2.2.1. Safevilerin Safında Olan Bir Kürt Komutan: "Bane'li Saru Bire".....	53
2.2.2. Safevilerin Safında Yer Alan Urumiye'li Sâir Kürtler.....	55
2.3. Çaldıran Savaşından Sonra Bölgede Meydana Gelen Hadiseler.....	56
2.3.1. Bitlis'in Acem Hâkimi Halid'ten Alınması.....	59
2.3.2. Halil Bey'in Siirt'i Yeniden Ele Geçirmesi.....	60
2.3.3. Muhammed Beyin Erzen'i Alması.....	61
2.3.4. Atak ve Meyafarkin'in Alınması.....	61
2.3.5. Kasım Bey'in Eğil'i Tekrar Ele Geçirmesi.....	62
2.3.6. Sultan Selim Adına Palu'nun Ele Geçirilmesi.....	63
2.3.7. Bohti Bey'in İbn-i Ömer Ceziresini Alması.....	63
2.3.8. Erbil ve Kerkük'ün Safevilerden Alınması.....	64
2.3.9. Safevilerin Diyarbekir'den Çıkarılması.....	64

3. BÖLÜM: ŞAH TAHMASB DÖNEMİ SAFEVİ-KÜRT İLİŞKİLERİ

(1524-1576).....	71
3.1. Tahmasb Mirza'nın Tahta Çıkması	71
3.2. Kelhor Hâkimi Zülfikar Han'ın Bağdat'ı Alması	73
3.3. Bitlis Kürt Emirliğinin Durumu	74
3.3.1. Ulame Tekelü'nün Osmanlıya Sığınması İle Başlayan Hadiseler.....	74
3.3.2. Emir Şeref'in Gözden Düşmesi, Bitlis'in Ulame'ye Verilmesi ve Şeref Bey'in Tahmasb'a Sığınması.....	77
3.3.3. Emir Şemseddin ve Safeviler ile Münasebetler	82
3.4. Kürdistan Emirleri'nin Veli Sultan ile Muharebe Etmesi	86
3.5. Ardalan Kürt Emirliğinin Safevi Devleti İle İlişkileri.....	86
3.6. Baban Kürt Emirlerinin Osmanlı-Safevi Mücadelesindeki Yeri	91
3.7. Mükri Hükümdarlarının Osmanlı-Safevi Siyaseti.....	96
3.8. Pazuki Hükümetinin Şah Tahmasb'a Sığınması	96
3.9. Safevi-Özbek Mücadelesinde Kürt Taifesinin Şah Tahmasb'la İlişkileri	98
3.10. Hakkâri Hükümdarlarının Birbirleriyle Mücadelesinde Şah Tahmasb'a Sığınanlar.....	102
3.11. Şah Tahmasb'a Sığınan Diğer Kürt Beyleri.....	104
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA	108
EKLER.....	114
ÖZGEÇMİŞ.....	123

ÖNSÖZ

Safevi-Kürt İlişkileri yaklaşık üç yüzyılı kapsamakta olup bu alanda yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Osmanlı-Safevi İlişkilerinde başat bir role sahip olan Kürtlerin ve Kürt coğrafyasının aşiretler ve emirlikler gibi hiyerarşik bir yapıda olmaları on altıncı yüzyıla ve sonrasına damgasını vurmuştur. Safevi Devletinin teşekkülü on altıncı yüzyıl bölge düzenini etkileyip, şekillendiren önemli bir olay iken Kürtlerin aynı coğrafyada olması hasebiyle nasıl ve ne kadar etkilendikleri ve rakip iki devlet olan Safevi-Osmanlı arasında oynadıkları rollerle mezkûr devletleri ne kadar etkiledikleri hususu elbette tartışılmaz bir meseledir. Kürt tarihini ve coğrafyasını derinden etkileyen bu ilişkilerin yeterince araştırılmamış olması ve özellikle Doğu kaynaklarında da çok az değinilmesi bu çalışmanın ehemmiyetini artırmıştır.

Bu çalışma, üç bölümden oluşmakla birlikte birinci bölümde; bazı özel terim ve kavramlar izah edilmiş gerek Safeviler ile ilgili ve gerekse de Kürtler ile ilgili bazı meselelere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde; Safevi Devleti'ni teşkil eden Şah İsmail'in 1514 Çaldıran Muharebesine kadar süren savaş ve yayılmacılığı sonucunda kurulan bir medeniyetin Kürt coğrafyasındaki ve İslam dünyasındaki dramatik sonuçlarına değinilmiştir. Ayrıca Çaldıran savaşından sonra Kürtlerin İdris-i Bidlisî vasıtasıyla Osmanlı devletine merbutiyetleriyle birlikte Safevilere karşı giriştikleri mücadeleler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise; Şah Tahmasb'ın şahlık tahtına geçmesiyle ilk dönem Safevi-Kürt ilişkilerinin başka bir forma girdiğini, Osmanlı ile benzer bir siyaseti takip ederek dağınık halde yaşayan büyük bir güç unsurunu kendi tarafına çekebilmeyi başararak Osmanlıya karşı bazen renkli başarılar elde ettiği izah edilmiştir.

Son olarak bu kadar geniş bir konuyu ve geniş bir alanı kapsayan, bilgileri içeren bir araştırma yapmak hayli güç olmakla birlikte bir nokta bile olsa koymak düşüncesiyle tarih ve tarihi araştırmalar için son derece mühim bir adımdır. Bunun için daha ilk günden beri çalışma konuma önemli katkıları olan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Fasih Dinç'e teşekkürlerimi arz ederim. Özellikle kaynak bakımından büyük kütüphanesini ve engin bilgilerini benimle paylaşan Dr. Öğretim Üyesi Esra

Doğan Turay hocama teŖekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmada teknik destek sağlayan Arş. Gör. Cemal Ülke hocama da minnet borçluyum.

ÖZET

Safevi-Kürt İlişkileri (1502-1576)

Yüksek Lisans Tezi

Servet SÜNGÜR

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2019: 124 Sayfa

Safevi-Kürt ilişkileri 1501 tarihinde Safevi Devleti'nin kuruluşuyla başlayıp 1736 tarihinde yine Safevi Devletinin yıkılışıyla son bulmuştur. Bu ilişkiler her dönemde farklı olsa da iki buçuk asra yakın bir süreyi kapsamakta olup gerek Safeviler gerekse de Osmanlı devleti için önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Safevi-Kürt ilişkileri'nin 1501-1576 yıllarını kapsayan bu çalışmada giriş kısmını takiben üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Safevi-Kürt İlişkilerinin Tarihi Arka Planı” adlı bölüm ile her biri hakkındaki bilgileri açıklamaktadır. İkinci kısım Şah İsmail'in başka bir ifadeyle Safevilerin Kürtlerle ilk ilişkilerine dair meselelere ve Çaldıran savaşı sonrası değişen koşullara açıklık getirilmiştir. Onu müteakip Şah Tahmasb dönemi değişen koşullar ve bu koşullara bağlı değişen Safevi siyasetine ilişkin bölüm ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safeviler, Kürtler, Osmanlı Devleti, Şah İsmail, Şah Tahmasb.

ABSTRACT

Safevi-Kurd Relation (1502-1576)

Master's Thesis

Servet SÜNGÜR

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2019: 124 Pages

Safavi-Kurdish relations began with the establishment of the Safavid State in 1501, and ended in 1736 with the destruction of the Safavid State. Although these relationships are different in each period, they have made significant conclusions for both the Safavids and the Ottoman state. In this study covering the Safi-Kurdish relations of 1501-1576, the introduction consists of three sections. In the first part, information on Historical Background of Safevi-Kurdish Relations is provided. In the second part, Shah Ismail, in other words, has been clarified about the first official relations of the Safavids with Kurds and the changing conditions after the Çaldıran War. Shah Tahmasb ends with the changing conditions and the changing policy of Safavi, which is based on these conditions.

Keywords: Safavids, Kurds, Ottoman Empire, Shah Ismail, Shah Tahmasb.

KISALTMALAR

A.S: Aleyhi's-selâm

A.Ü.İ.F: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör.: Araştırma Görevlisi

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

b.: Bin/İbn-i

Bkz: Bakınız

c. : Cilt

Çev: Çeviren

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr.: Doktor

Ed.: Editör

h. : Hicri

Haz: Hazırlayan

Hız.: Hazret

İA.: İslam Ansiklopedisi

M.: Miladi

M.A.Ü.: Mardin Artuklu Üniversitesi

No.: Numara

pp.: Number off pages

r.a. : Radiyallahü Anhü

s. : Sayfa

S.: Sayı

s.a.s.: Sallallahû Aleyhi ve Sellem

ss.: Sayfa sayısı

TDV: Türk Diyanet Vakfı

TTK.: Türk Tarih Kurumu

USAD: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Üniv.: Üniversite

Vb.: Ve Benzeri

Vd.: Ve Diğerleri

Vs.: Ve Sâir

Yay.: Yayınları

yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Konusu

Safevilerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte bölgede yaklaşık 250 sene çeşitli devlet ve beyliklerle sosyal, ekonomik ve kültürel gibi bazı münasebetler yaşanmıştır. Buna binaen bu araştırmanın konusu da Safevi- Kürt ilişkileri çerçevesinde şekillenmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, iptida mahiyetinde bile olsa Safevi-Kürt ilişkilerine değinerek İran, Kürt ve Türk tarihi üzerindeki etkilerine ışık tutmaktır. Bu minvalde Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinde gelişen hadiseler kaynaklar ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1.3. Araştırmada Yapılan Sınırlılıklar

Bu çalışmada; hem konu, hem de zaman ve mekân bakımından bir sınırlılık söz konusu olmuştur. Konu, esas itibariyle İlk Safevi-Kürt İlişkileri çerçevesinde sınırlanmaktadır. Lakin Safevi-Kürt ilişkileri aynı zamanda Safevi-Osmanlı İlişkilerini de beraberinde getirdiği için zaman zaman esas konunun dışına çıkmaktadır. Böylece Safevi-Kürt ilişkileri aynı zamanda Safevi-Osmanlı ilişkilerini dahası Osmanlı-Kürt ilişkilerini de izah etmektedir.

Safevi-Kürt ilişkileri zamana göre de bir değişkenlik gösterdiği için sadece Birinci Şah İsmail’le değil 1576 yılına kadar yani Birinci Şah Tahmasb döneminin sonlarına kadar ele alınmıştır. Böylece Safevi-Kürt İlişkilerinin Şah İsmail döneminden (1501-1524) Şah Tahmasb döneminin (1524-1576) sonlarına kadar nasıl bir değişkenlik arz ettiği konusunda bir açıklık getirme çabası içinde olunmuştur.

Mekân bakımından ise yalnız İran topraklarında olan Kürt eyaletleri ile Anadolu topraklarında olan Kürt bölgeleri çerçevesinde bir sınırlılık söz konusu olmuştur. Nitekim daha evvel değinildiği gibi Safevi-Kürt ilişkileri aynı zamanda beraberinde Osmanlı-Kürt İlişkilerini de getirdiği için ve bu durum daha farklı bir

genişlik arz ettiği için konuda mekân olarak da bir sınırlılık söz konusu olabilmektedir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Safevi-Kürt ilişkileri dâhilinde veriler, gerek Farsça ve gerek Türkçe kaynaklardan elde edilen envanterlerden yararlanmıştır. İlk başta konu ile benzerliği bulunan Osmanlı-Safevi ilişkileri dâhilinde her türlü elde edilen Tez ve Makale örnekleri araştırılıp konuya hâkim olma babında okunmaktadır. Böylece Tez işlenmeden evvel konu dâhilinde ne kadar veri varsa el altında özverili bir şekilde toplanmaktadır.

Verilerin toplanmasından sonra ki safha yorumlama safhasıdır ki veriler işlenmeden önce bütünüyle bir dizayne tabi tutulmaktadır. Buna göre olayların kronolojik bakımından bir zemine oturtulması gerekmektedir. Bir sonraki safha ise çeşitli verilerin yorumlanmasıyla elde edilen ortak paydanın tez açısından fayda görülen kısımların işlenmesidir. Burada tez için çok önemli olan bir hususu arz etmek yerinde olur. Verilerin toplanma safhasından, verilerin yorumlanma ve işleme safhasına kadar ki süreçte asıl kaynağa ulaşmak gaye edinilmiştir.

1.5. Araştırmanın Önemi

Safevi devletinin kurulmasıyla birlikte bazı devletlerle özellikle Osmanlı, Özbek, Hindistan vs. gibi çeşitli münasebetler yaşanmış ve bu alanda tarih boyunca çeşitli eserler yazılmış ve türlü türlü araştırmalar yapılmıştır. Kürtlerle ilişkileri ise Kürtlerin hiyerarşik bir yapıda bulunmalarından olsa gerek bu eserlerden ve çalışmalardan uzak kaldığı söylenebilir.

Böylece bu çalışma ilk dönem Safevi-Kürt ilişkileri hakkında geniş bir malumat içermesi ve tarihin bilinmeyen köşelerine de ışık tutması açısından önemlidir. Safevi-Kürt ilişkileri, sadece Kürt ve İran tarihi için değil aynı zamanda Osmanlı-İran ve Osmanlı-Kürt tarihi içinde son derece önemli bir konudur. Çünkü Kürtler'in konumu Osmanlı ile İran arasında bir karşılaşma alanı, bir tanpon bölge konumunda idi. Bundan mütevellit Kürtlerin Osmanlı veya İran Tarihi için önemli bir rol oynadıklarının inkârı kabul edilmez bir ölçüdedir.

2. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL TANIMLAR

2.1. Safevi Adının Anlamı

Safevi tabiri'nin Safevi tarikatının pîri ve aynı zamanda ilk şeyhi olan Şeyh Safiyüddin Erdebil'den geldiği görüşü sabittir.¹ Şeyh Safiyüddin hanedanlığı adıyla bilinen bu tarikat Moğol baskılarından dolayı “Safevi dervişleri fırkası” olarak İran topraklarında yayılmıştı. Şeyh Safiyüddin, takipçileri arasında zühd ve takva ehli olarak ün salmıştı. Ancak vefatının ardından sonra kurmuş olduğu bu tarikat Şii mezhebinin yayıldığı bir merkeze dönüşmüştü.²

2.2. Şiilik

Sözlükte aslen tabi olmak, desteklemek, yardım etmek, diğerleriyle aynı fikirde olmak manasına gelmekle birlikte Şii kelimesi sözlükte tam anlamıyla takipçi ve taraftar, yardımcı, destekleyici, bir işi gerçekleştirmek için bir kimsenin etrafında toplanan grup anlamlarına gelir.³ İbn-i Haldun da ünlü Mukaddimesinde : “*Bil ki Şia'nın lügat manası arkadaş ve etba emektir. Halef ve seleften olan fakih ve mütekellimin Şiî ve Şia tabirini bir istilah olmak üzere Ali ve oğullarına taraftarlık edenlere tahsis etmişlerdir.*”⁴

Şii kelimesi Kuranda “*ve inne min şî'atihi le-ibrahime*” Hz. Nuh (a.s) işaret edilerek “*ve İbrahim onun takipçilerindedir*”⁵ şeklinde geçmektedir. İbn-i Abbas'dan nakille İbn-i Adi de: “*İman edip Salih amel işleyenler insanların en hayırlısıdır*” ayet-i kerimesi nazil olduğunda Allah'ın resulü Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur: “*Sen ve Şiilerin (takipçilerin) insanların en hayırlısıdır. Mahşer*

¹ Veli Kâli Bin Davud Kâli Şamlu, *Kıyasü'l-Hakânî*, Tashih-i Doktor Seyyid Hasan Sadat Naserî, Çap-ı Evvel, Tehran, 1371, s. 20.

² Nizameddin Mocirşeybanî, *Teşkil-i Şahinşâhi Safeviye*, İhya-i Devlet-i Milli, İntişarat-i Daneşgâhi Tehran, 1345, s. 41-42.

³ Doktor Muhammed Kâzım Khavacuyan, *Tarih-i Teşvi'*, İntişarat-ı Cihad Daneşgah-ı Meşhed, Çap-ı Evvel, Meşhed, 1375, s. 11; Mustafa Öz, “ŞİA”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 114.

⁴ İbn-i Haldun, *Mukaddime I*, Çev: Zakir Kadri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 495-496.

⁵ *Kur'an Yolu Meâli*, Haz., Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı vd., Saffat Suresi, 83. Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2015, s. 448.

*gününde hem siz hoşnutsunuz ve hem Allah sizden hoşnuttur”*⁶ şeklinde tabir olunmuştur. Ancak Şiilik zaman içerisinde başka bir forma girerek siyasi bir hareket haline dönüştü. Hz. Ali’nin vefatından sonra Şiilik zamanla birçok kola ayrılarak Halifeliğin Hz. Ali’ye ait olduğunu ve ondan öncekilerin hile ile bu görevi aldıklarını savundular. Böylece Halifeliğin Hz. Ali’nin soyundan gelenlere geçmesi gerektiğinin düşüncesi hâsıl oldu. Bu düşünce doğrultusunda kutsal on iki imamın halife olması gerekmektedir. “İmam” şii literatüründe masum yani hiç günah işlemeyen bir şahıs olarak İslami kaynaklardan (Kur’an, Hadis vs.) Allah’ın emir ve yasaklarını çıkaran kimsedir. Böylece bu vasıflar Hz. Peygamberden Hz. Ali’ye ondan da on iki imama devredildiğine inanılmaktadır.⁷

Temel çıkış noktası Emevi Devleti muhalifliği ve Hz. Ali’nin soyundan gelenlerin iktidarı üzerine kurulan Şiilik Emevilerin yıkılmasından sonra da devam etmiştir. Abbasi Devleti’nin kuruluşundan sonra muhalif duruma düşen Şiiler Büveyhilerin yönetime el koymasıyla birlikte talihleri dönmüştür. Büveyhoğulları döneminde serbest bir ortam elde ederken, Büveyhilerin Türk boyları tarafından ortadan kaldırılmasının akabinde bölge nihayetinde Selçukluların kontrolüne geçti. Özellikle Selçukluların Sünni mezhebine bağlı olmaları Şiiliğin ikinci bir planda kalmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Şiilik geri planda kalırken 1258’e gelindiğinde ise özellikle Bağdat’ın Moğol hükümdarı Hülagu Han’ın eline geçmesiyle Şiiler tekrar serbest bir ortam elde ettiler. Çünkü Hülagu Han Şii bir âlim olan Nasiruddin Tusi’den oldukça etkilenmiş hatta bazı rivayetlere göre de İslam’ı kabul ettiği zikrolunmaktadır. Böylece Sünni itikadına karşı Hz. Ali taraftarlarının hayatlarını koruması Şiilerin talihlerini iyice artırmıştır. 1380 yılına gelindiğinde ise Moğol-İlhanlı devletinin yıkılmasıyla Timur bölgeyi istila etti. Ancak Timur Sünni mezhebine mensup olmasına rağmen Şiilere düşman olmaması Şiiler için yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.⁸ Bu dönemde Şiiliğe karşı özellikle Timur tarafından

⁶ Cafer Subhanî, *Şia Der Gozergah-i Tarih*, Cild-i Evvel, Müessese-i Ferheng-i Hüner-i Maş’ar, Tehran, 1391, s. 16.

⁷ Zülfiye Veliyeva, *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü’l-Mülük’e Göre)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 76.

⁸ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s. 16-20.

bir hareket olmadığından⁹ dolayı bu mezhep Şah İsmail dönemine kadar canlı kalabilmiştir.

2.3. Kızılbaş

Kızılbaş tabiri Safeviye tarikatının bir mensubu anlamında ilk kez Şeyh Haydar zamanında kullanılmıştır. Şeyh Haydar, kendi müritlerini diğer tarikat müritlerinden ayırmak için tarikatının mensuplarına on iki dilimli kırmızı renkli bir başlık giymelerini istemişti. Bu başlık o kadar hızlı yayılmış ve müritler tarafından o kadar çok benimsenmişti ki, Safeviye tarikatının mensupları Kızılbaş diye anılmaya başlanmışlardı. Erdebil şehri Kızılbaşların merkezidi ve daha Şeyh Safiyüddin zamanında çok büyük bir taraftar kitlesi oluşmuştu.¹⁰ Ancak o dönemde henüz Şiilik ve Kızılbaşlık revaçta değildi. Şeyh Safiyüddin ve kurduğu Safevi dervişleri fırkası daha çok Sünni-Şafii mezhebine mensuptu. Onun torunlarından olan Şeyh Haydar ise onun aksine Şiiliğe meyilliydi. Bu dönemden itibaren Kızılbaşlığın oluşturulması Şiiliğin siyasi bir hareket olarak daha rahat hareket etmesi için bir kıvılcım olmuştur. Daha sonraları bu kıvılcım Şah İsmail aracılığıyla bütün İran, Kürdistan ve Anadolu coğrafyasında büyük bir ateş topuna dönüştüğü görülmektedir. Halen bile Azerbaycan ve Orta Asya geleneklerinde sürdürülen Kızılbaşlıkla ilgili töre ve inançlar önem taşıırken¹¹, Doğu Anadolu özellikle de Bitlis yöresinde zulme ve haksızlığa uğrayan bir kimse kendisine zulmeden kişiyi Kızılbaş olarak nitelendirmesi aradan geçen onca yıla rağmen hala yapılan baskıları göz önüne sermektedir.

2.4. Alevilik

Şiilik, Kızılbaşlık, Alevilik aralarında bazı farklılıklar olmasına karşın sayısız benzerlik gösterir. Bu inançların tamamı fiziksel ve düşünsel olarak aynı esastan beslenir, aynı inanç halkaları içinde yer alır ve aynı dini hassasiyetlere vurgu yapar.¹²

⁹ Ethem Ruhi Fırlı, “İSNÂAŞERİYYE”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul, 2001, s. 143-147.

¹⁰ *Tarih-i Kızılbaşan Kızılbaşlar Tarihi*, Çev: Tufan Gündüz, Yeditepe Yay., 2. Baskı, 2016, İstanbul, s. 9.

¹¹ Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004, s. 18.

¹² Dr. Muhammed Soltani, “Serencam, Velayetnâme ve Buyrukta Alevilerin Ortak İnançları”, Çev. Esra Doğan Turay, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2017, s. 253.

Alevi, gerçekte inanışları ve ritüelleri birbirinden farklı olan heterodoks toplulukları tanımlamak için kullanılan bir üst kavramdır.¹³ Aleviliğin tarihi de Şiilik gibi eski dönemlere kadar ulaşmaktadır. Lügat anlamı olarak da Şiilik ile aynı anlamda kullanılarak taraftar anlamına gelmektedir. İslam siyasi tarihinde ilk defa hilâfetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanıldığı geçmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da şiddetlenen hilâfet münakaşalarında Hz. Ali tarafını tutanlara el-Aleviyye veya şîatü Ali, bunların karşısındaki guruplara ise el-Ömeriyye, el-Osmaniyye denilmiştir. Bununla birlikte özellikle Abbasilerden sonra İslam dünyasının muhtelif yerlerinde bazı hanedanlıklar, beylikler ve devletler Hz. Ali soyundan geldiklerini ifade ederek Alevi nisbesini kullanmışlardır. Bunların birçoğunun Hz. Ali'nin soyu ile bir bağlarının bulunmadığı bilinmektedir. Fas'ta İdrisiler, Âmul'de Haseniler ve İspanya'da Hammadiler, Mısır'da Fatımiler, Yemen'de Süleymaniler ve Ressiler, Kuzey İran'da Zeydiler bunlara örnek teşkil etmektedir.¹⁴

2.5. Yezidilik

Yezidi tabiri hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları şöyledir: 1. Yezidilerin İran'ın Yezd şehrinin sakinlerinden olması hasebiyle bu isimle anılmışlardır. 2. Yeni Farsça'da "melek, tanrı" anlamına gelmekte olan ized kelimesinden gelmiştir. 3. Avesta dilinde "saygı ve ibadete lâıyk" anlamına gelen yezeta kelimesinden gelmiştir. 4. Pehlevice ve modern Farsça'da "tanrı" manasına gelen yezdan kelimesinden gelmiştir. Bunlardan başka "tanrıya kulluk eden kimseler" anlamına gelmekte olan ezidi, izidi, izdî kelimelerinden de geldiği ileri sürülmüştür.¹⁵

Yezidiliği zaman zaman Zerdüştlükle de ilişkilendirildiği görülür. Dil bilimcilerin belirttiğine göre, her iki din de aynı ya da çok benzer bir kaynaktan, Hint-Avrupa kökenli bir kaynaktan çıkmadır. Bununla birlikte Yezidilerin aslında Müslüman oldukları; ancak Yezidilik dininin kurucusu olduğu iddia edilen Şeyh Âdi Bin Musafir'in ölümünden sonra farklı etkilenmelere maruz kalarak İslam'dan

¹³ Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2016, s. 117.

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Alevî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 368.

¹⁵ Ahmet Taşgın, "Yezîdiyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul, 2013, s. 525.

uzaklaştıklarını savunan görüşlerde vardır. Yezidiler'in yaşadıkları bölgelere tarihsel ve coğrafi dâireden bakıldığında Irak, Suriye, Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan'da yaşadıkları görülmektedir. Çeşitli baskılara maruz kaldıkları gerekçesiyle Almanya, İsviçre, Belçika, Fransa gibi Avrupa ülkelerine iltica etmişlerdir. Dağınık fakat yoğun olmayan bir nüfusa sahip olan Yezidilerin ana dili Kürtçedir.¹⁶

Yezidi tabiri hakkında bu denli değişik tanımların olması büyük ölçüde onların, kapalı bir toplum olarak varlıklarını sürdürmeye çalıştıkları eski dönemlerde kendilerini ve inançlarını koruyabilmek, dahası sırlarının ifşasını engelleyebilmek için değişime direndiklerinden geçtiği söylenebilir. Ancak hem bölgeye giden ziyaretçilerin kendilerini araştırma konusu yapmaları hemde çeşitli nedenlerle göç etme zorunluluğu bu değişimi tetikleyen başlıca unsurlardan sayılabilir. Bu çerçevede köken, etnisite, dini yapı, dini kurumlar ve bunların işleyişine dair temel unsurlar yeniden gözden geçirilmiş bazı inanç, değer ve tutumları sorgulayan veya bütünüyle yadsıyan yeni bir süreç tezahür etmiş.¹⁷

Yezidî dini geleneğinde Yezidilik inancına göre üç önemli kutsal varlık vardır. Bunlar mutlak Tanrı, melek Tavus ve Şeyh Adi'dir. Mutlak yani tek tanrı olan Xuda/Hüda (kimi yaklaşımlara göre Azday) Hz. Adem'in sülbünden olan Şehr b. Cebr'i ve neslinden de melek Tavus'un halkı olan Yezidileri yaratmış sonra onları Laleş denilen bir yere yerleştirmiş ardından Şeyh Adi'yi de oraya göndermiştir.¹⁸

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Tezin yazımında çoğunlukla Alem-Âray-ı Safevi, Tarih-i Alem-Âray-ı Abbasî, Tekmiletü'l-Ahbar, Ahsenü't-Tevarih, Tarih-i Kızılbaşan, Tezkire-i Şah Tahmasb vs. gibi 16-17. Yüzyıl Safevi kaynakları karşılaştırılarak kullanılmıştır. Şerefname, Tevarih-i Ali Osman, Münşeâtü's-Selâtin, Nusretname, Tacü't-Tevarih, Selim Şah-Nâme, vs. gibi Osmanlı dönemi klasik kaynakların yanı sıra Evliya Çelebi, İbn-i Battutâ, Şarden gibi seyyahların eserleri de çalışmada başvuru

¹⁶ Şakire Çelik, "Yezidilerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı" *Mukaddime Dergisi*, S. 4, Mardin, 2011, s. 162.

¹⁷ Metin Bozan, "Şeyh 'Adisiz Yezidilik: Yezdilerin 'Adi b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 53:2, 2012, s. 38.

¹⁸ Bozan, "Adisiz Yezidilik: Yezdilerin 'Adi b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", s. 28-29.

kaynaklar olmuştur. Ayrıca henüz pek bilinmeyen ve araştırma açısından iki önemli kaynak olan Mesture Kurdistanî'nin Tarih-i Ardalan ve Memun Bey'in Hatıraları adlı eserler yine başvurulacak kaynaklar arasındadır.

3.1. Alem-Âray-ı Safevi

Alem-Aray-ı Safevi veya Alem-Aray-ı Şah İsmail olarak da bilinen ve yaklaşık 738 sayfalık olan bu eser Safeviler hakkındaki en önemli eserlerden birisidir. Eserin yazarı hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte adı geçen kitapta da yazar hakkında bir bilgi mevcut değildir. Kitabın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla müellif muhtemelen Şeyh Safi hanedanındandır. Yine kitaptan anlaşıldığı kadarıyla İran'ın kuzey kesimlerinde hususen Azerbaycanlı olduğu veyahut en azından bir süre orada yaşadığı geçmektedir. Alem-Aray-ı Safevi'nin hikâye özelliği güçlü olmasının yanı sıra büyük bir bölümü Birinci Şah İsmail'in hayatı, tahta geçmesi ve savaşları hakkındadır. Eserin geri kalan kısımları ise Safeviler'in ecdadı olan Şeyh Safi'den I. Şah İsmail'in hâkimiyetine kadar olan Safevi ricalini anlatmaktadır. Ayrıca Türkistan hanları, Osmanlı sultanları ve Timurlularla ilgili bilgileri de içermektedir.¹⁹

3.2. Tarih-i Alem-Âray-ı Abbâsî

Bu eser, Safevi döneminin en önemli tarihçilerinden biri olan İskender Bey Münşi Türkmen tarafından yazılmıştır. Gençlik döneminde Safevi sarayında Münşilik yapmış ve ayrıca I. Abbas'ın kardeşi olan Hamza Mirza'nın da Divan işlerini yürütmekteydi. İskender Bey Münşi, I. Abbas zamanında Daru'l-İrşad'da çalıştı ve I. Abbas'ın kâtibiliğini de yapmıştır. İskender Bey, I. Abbas'ın saltanatının otuzuncu yılında üç ciltten oluşan Alem-Âray-ı Abbasi kitabını yazmaya başladı. Kitabın Birinci cildi Safevi hanedanı, I.Şah İsmail, I. Şah Tahmasb ve II. Şah İsmail'in şahlık dönemlerini kapsamaktadır. İkinci ciltte I.Abbas'ın ilk 30 yıllık hâkimiyetini aktarmaktadır. Eserin Üçüncü cildinde ise I.Abbas'ın saltanatının son yıllarını ve ölümünü Miladi 1628 yılına kadar kapsamaktadır. Bu kitap, Roger Savory tarafından İngilizceye çevrilmiştir. İskender Bey I. Şah Tahmasb'ın ölüm zamanında 6 yaşında ve birçok Safevi Padişahlarının olaylarına şahitlik etmiş. İskender Bey, kendinden önceki tarihçilerin eserlerinden yararlanmanın yanı sıra

¹⁹ *Alem-Âray-ı Safevi*, Be Koşes-i Yedullah Şükri, İntişarat-ı İttıla'at, Çap-ı Dovvom, 1363, s. 20-22.

Sarayın Munşilerinden olduğu için senet ve belgelerde erişebilmiştir. Alem-Âray-ı Abbasi basit bir dille yazılmış olup savaşlar hakkında bilgi vererek, Safevi Padişahlar'ı ve Kızılbaşların reislerinin anlaşmazlıkları dışında birçok biginler, Âlimler, Şairler, Sanatçılar, Komutanlar ve Safevi Hanedanının Devlet adamları hakkında da bilgiler içermektedir.²⁰

3.3. Tekmiletü'l-Ahbar

Hasan Bey Rumlu ve Kadı Ahmed-i Gaffari gibi tarih yazarlarıyla muasır olan Abdi Bey aynı zamanda on altıncı asır Safevi mahfillerinin önemli şairlerindendir. Aslen Şiraz'lı olup mahlası Nuveydi'dir. Miladi 1515-1580 yılları arasında yaşamıştır. Abdi Bey'in Tarihi, yaradılıştan M. 1570 senesine kadar geçen hadiseleri ihtiva etmektedir. Bu eseri I. Şah Tahmasıb'ın kızı Perihan Hanım'a hediye edilmiştir. Eser Habib es-Siyer, Cihan Ârâ ve Ahsen'üt-Tevarih gibi umumi tarihlerden teşkil olunmuştur. Abdi Bey, Tekmil et-Ahbar adlı eserini yazarken Hasan Bey Rumlu ve Kadı Ahmed Gaffarinin tesirinde kalmıştır. Eserin Hatime kısmında bu devir Osmanlı Sultanları, Mısır, Şam, Hicaz, Irak-ı Arab, Diyarbakır, Musul, Maverâünnehir ve sair bölgelerdeki hâkimlerle ilgili bilgiler verilmektedir. Kitap, Cihan-Ârâ gibi eserlerle karşılaştırıldığında ikinci planda kalmaktadır. Bu eser Abdülhüseyin Nevayi tarafından 1369 yılında Tahran'da yayımlanmıştır. Müellifin ayrıca, Cevher-i Ferd, Defter-i Derrest, Tarab-nâme, Şeb-i Tar, Heft Ahter isimli manzum eserleri de bulunmaktadır.²¹

3.4. Ahsenü't-Tevarih

On altıncı Yüzyılın Azerbaycan Kızılbaş emirlerinden, I. Şah Tahmasıb'ın yakın adamlarından ve ordunun ileri gelenlerinden sayılan Hasan Bey Rumlu tarafından (Miladi 1531-1577) kaleme alınan eser II. Şah İsmail'e hediye edilmiştir. Eser on iki cildten oluşmakla birlikte sadece on ikinci ciltteki Miladi 1494-1577 yılı olayları çalışmamızda kaynaklık edecektir. Bu ciltte Safevilerin ilk yılları, Safevi devletinin kuruluşu, I. Şah İsmail'in hadiselerle dolu saltanatı, II. Şah İsmail devri ve

²⁰ İskender Bey Türkmen, *Tarih-i Alem-Âray-ı Abbasi*, Cild-i Evvel, Be Koşış-i Ferid Moradî, Müessese-i İntişarat-ı Nigâh, Tehran, 1390, s. 7-11.

²¹ Altan Çetin ve Kaan Dilek, *Safevi Dönemi İran Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, Kadim Yay., Ankara, 2001, s. 43-44.

Şah Hodabende devirleri yer almaktadır. Eserin on ikinci cildi bizzat müellifin şahid olduğu veya güvenilir kişilerden aldığı bilgilere dayanması sebebiyle ayrı bir değer taşımaktadır. Ortaçağ İran tarih yazarlarının birçoğu gibi Hasan Bey'in eserinde de askeri tarih ve savaş haberlerine geniş yer verilmiştir. Eser her ne kadar da Safevi taraftarlığı taşısa da kaba bir yaranma amacından da arıdır. Eserde yeri geldikçe devlet idaresi tenkit de edilmektedir. Her yıla ait olaylar zikredildikten sonra siyaset, ilim ve sanat erbabından o yıl vefat eden ricalin hayat hikayeleri de zikredilmektedir. Eserde halk isyanları, İran konar-göçerleri ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Aynı zamanda eserde, Miladi 1572 yılına kadar gelen Osmanlı Sultanlarının terceme-i halleri ve devirleri hakkında bilgiler de mevcuttur. Eser 1933-1935 yıllarında Ch. Setton tarafından Farsça ve İngilizce iki cilt halinde basılmıştır. 1347 h.ş. yılında İntişârat-ı Kütübhâne-i Sadr tarafında ofset olarak Tahran'da basılmıştır. Bu kitabın bir kısmı Tarih-i Saltanat-ı Şâh İsmail-i Sani olarak da bilinmektedir. Burada ifade edilmesi gereken başka bir husus da bu eserin diğer Ahsen et- Tevârih'lerle karıştırılmaması hususudur. Hasan Bey Rumlu'nun bu eseri Hicri 1349-1350 yılları arasında on bir ve on iki ciltler olarak Abdülhüseyin Nevâyi tarafından yayımlanmıştır.²²

3.5. Tarih-i Kızılbaşan

Safeviler devrinde yazılan pek çok eserde Kızılbaşlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu eserler içerisinde Tarih-i Kızılbaşan kadar mufassal bilgi veren bir diğer kaynak yoktur. Bu eserde sadece Safevi devletinin kuruluşunda rol oynayan Türkmen aşiretlerine ve bu devlette üst düzey görevliler alan Kızılbaş beylere dair özet mahiyetinde bilgilere yer verilmektedir.²³ Bu eserin yazarı belli değildir. Eser büyük ihtimalle Miladi 1598 ile 1604 yılları arasında yazılmıştır. Mir Hâşim Muhaddis tarafından 1361 (1943) yılında Tahran'da neşredilmiştir.²⁴

²² Çetin ve Dilek, *Safevi Dönemi İran Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, s. 34-35.

²³ Hamidreza Mohammednejad, *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 29-30.

²⁴ Çetin ve Dilek, *Safevi Dönemi İran Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, s. 31.

3.6. Tezkire-i Şah Tahmasb

I. Şah Tahmasb'a nispet edilen eser ki bu nispet şüphelidir, onun hatıralarını ihtiva etmektedir. Bu eser birkaç açıdan önemlidir; bir Safevi padişahı tarafından yazılmış olması ve hükümdarın kendi kaleminden olayların bilinmeyen yönlerinin açıklığa kavuşturulması sebebiyle eser fevkalade önemlidir. Eser ayrıca Tahmasb'ın kişiliğini tanımamıza da ayrıca yardımcı olmaktadır. Kızılbaşlar hakkında verilen bilgiler eserin diğer bir önemli yönüdür. Eserde Osmanlılarla ilgili bilgilerin de bulunması gayet tabiidir ve burada diğer tarihçilerde görülmeyen bir ihtiramla Osmanlı sultanından bahis bulunmaktadır. Eserin dili sadedir. Eser 930h./23 Mayıs 1524m. Şah Tahmasb'ın tahta oturmasından 969h./1561m. Senesinde Safevilere sığınmış olan Beyazidin teslim tarihine kadar gelmektedir. (Bu olayla ilgili olmak üzere İran'da telif edilen bir başka eser olarak Ali Rıza Abbasi tarafından kaleme alınan “Beyaz Mükallem-i Şah Tahmasb ba İlçiyân” adlı bir başka eser de bulunmaktadır.) Tezkire-i Şah Tahmasb, Emirullah Safevi tarafından ikinci defa olarak 1363h.ş. senesinde Tahran'da neşredilmiştir.²⁵

3.7. Şerefnâme

Bu eser, Bitlis emiri Şemseddin Han'ın oğlu Şerefhan Bitlisî tarafından 1596 tarihinde Farsça olarak kaleme alınmıştır. Şerefnâme adlı bu Kürt tarihi daha önce de birçok kez Türkçe'ye çevrilmiştir. İlk olarak Abdal Han'ın oğlu Emir Şeref Han'ın isteği üzerine Mehmed b. Ahmed Mirza tarafından 1667 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Yine 1681 yılında Eğilbeyi Emir Mustafa'nın sarayında bulunan Şem'i mahlaslı bir yazıcı bu Bey'in isteği doğrultusunda ikinci defa olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Ancak bu tercüme ilk bahsedilenden daha kısa olmuştur. Seciler bırakılmış ve son kısımlarda da kısaltmalar yapılmıştır. Buna karşı Eğil ve Palu beylerinin tarihlerinin zamanımıza kadar sürdürülmesi gibi iki önemli ilavede de bulunmuştur.²⁶

Eserin günümüz Türkçesine ilk çevirisi ise 1971 yılında Mehmet Emin Bozarslan tarafından yapılmıştır. Celal Kabadayı tarafından yapılan bir çeviri ise

²⁵ Çetin ve Dilek, *Safevi Dönemi İran Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, s. 37-38.

²⁶ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 246 -247.

2007 yılında Yaba Yayınları tarafından basılmıştır. Kitabın yazar tarafından istinsah edilmiş özgün elyazması Oxford'ta Bodleian Kütüphanesindedir. Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda elyazması nüshası bulunmaktadır. 1860'ta Rusça, 1868'de Fransızca çevirisi yayımlanmıştır. Muhammed Ali Avni'nin Arapça çevirisi 1958-1962'de Kahire'de iki cilt olarak basılmıştır. Osmanlılar ile 1514'te ittifak antlaşmasını imzalayan ve Bitlis'teki Şerefiye Camii'ni inşa ettiren 4. Şeref Han'ın torunudur. Şeref Han olarak yazılmış ve 1597'de Osmanlı Padişah'ı III. Mehmed'e takdim edilmiştir. Eser iki bölüm olup, birinci bölüm, Kürt aşiretlerini ve kale beylerini, ikinci bölüm ise, Osmanlı ve Safevi tarihlerini kronolojik olarak vermektedir.²⁷ Eser son olarak Abdullah Yegin tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Nûbihar yayınları tarafından 2013 yılında basılmıştır. Bu çalışmada çoğunlukla Yegin'in çevirisi ile Mısırdaki El-Ezher üniversitesinin derlemiş olduğu Farsça nüshasından yararlanılmıştır.

3.8. Tevarih-i Ali Osman

Müellifin asıl adının bilinmediği ancak mahlasının Hadidi olduğu ve Ferecikli olup demircilik ve hatiplik yaptığı rivayet olunmaktadır.²⁸ Bu eser manzum bir Osmanlı tarihidir. Hadîdî'nin Tevarih-i Ali Osman oldukça hacimli bir eser olup toplamda 6646 beyitten oluşmaktadır. Eser, Osmanlı tarihine başlamadan önce geleneksel İslami metotlara uygun olarak tevhid, münâcât ve naatla başlamıştır. Daha sonra kitabın kaleme alınış sebebi olarak Kanunî Sultan Süleyman'a yazmış olduğu methiye takip etmektedir. Hadîdî, eserine herhangi bir ad vermemiştir. Ancak yaşadığı devre yakın tezkireciler eseri Tevarih-i Ali Osman olarak adlandırmışlardır. Bu konuda tarihçiler arasında mutabık sağlanamamış bazı tarihçiler bu manzum eseri Tevarih-i Ali Osman olarak zikrederken bazı tarihçiler de kaynak olarak yazarın adını zikretmekle yetinmişlerdir. Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan nüshasındaki ismi de Tevarih-i Ali Osman şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca Osmanlı devletinin kuruluşundan müellifin zamanına kadar gelen ve hususi bir adı

²⁷Mohammednejad, *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*, s. 18.

²⁸Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 67.

olmayan bu tür Osmanlı tarihlerinin genel olarak Tevarih-i Ali Osman adı ile isimlendirildikleri kaynaklarda geçmektedir.²⁹

3.9. Münşeâtü's-Selâtin

Osmanlı nişancılarının en ünlülerinden olan Feridun Ahmed Beg toplam dört yıl dört ay bu makamda kalmıştır. Aynı zamanda münşi, şair ve hattattır. Evi âlim, edip ve şairlerle dolup taşardı. Feridun Ahmed Bey'in şöhretini sağlayan Münşeâtü's-Selâtin adlı bu eser, ilk Osmanlı padişahından III. Murad'a kadar gelen hükümdar mektuplarının suretlerini ihtiva etmektedir. Eser iki cilt halinde yayımlanmıştır. (İstanbul 1264-1265, 1274-1275).³⁰ Uzun yıllar Osmanlı bürokrasisinde görev yapan ve önemli memuriyetlerde bulunan Feridun Ahmed Bey'in en dikkat çekici çalışması olan bu eser münşeât türü alanındaki en büyük derlemesidir.³¹

Çeşitli kütüphanelerde yazmaları bulunan eser “Mecmûa-i Münşeâtü's-selâtin” ve “Feridun Bey Münşeâtı” adlarıyla iki defa basılmıştır (I-II, İstanbul 1264-1265; İstanbul 1274-1275). L. M. Langles, Paris nüshasına dayanıp seksen sekiz belgeyi yayımlamış, M. Wickerhauser de yine eserden bazı seçmeler yaparak kısmî bir neşirde bulunmuş, Halil Ethem Bey ise sadece Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi bölümünü Almanca'ya çevirip “Deutsche Orient-Bücherei” dizisinde Tagebuch der ägyptischen Expedition des Sultans Selim I. aus Feriduns Sammlung der Staatschriften adıyla neşretmiştir.³²

3.10. Nusretname

Bu eserin müellifi Mustafa b. Ahmed (Ali) Gelibolu'ludur. Mülazımlık ve divan kâtipliği gibi görevlerde bulunmuştur. 985/1577 yılında Lala Mustafa Paşa başkomutan olarak İran'a karşı sefere giderken Ali de kâtibi olarak onunla birlikte

²⁹Hadîdî, *Tevarih-i Âl-i Osman (1299-1523)* Haz.: Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 484, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. XXX-XXXII.

³⁰ Abdülkadir Özcan, “Feridun Ahmed Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, 1985, s. 397.

³¹ Mustafa Uzun, “Münşeât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 20.

³² Abdülkadir Özcan, *Münşeâtü's-Selatin*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.32, İstanbul, 2006, s. 22.

gitmiş ve sonradan Nusretnâme'sine aldığı birçok zafer haberlerini ve davetiyeleri yazmıştır.³³

Bu eser, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk kısım, Osmanlı-Safevi ilişkilerinin tarihi süreci ile Lala Mustafa Paşa liderliğindeki Osmanlı ordusunun 1577-1580 Güney Kafkasya seferine dair hadiseleri ve resmi yazışmaları içermektedir. İkinci kısım ise, 1580 ilkbaharında Osmanlı ordusunun Kars'a gelişi ile burada tarihi kalenin yeniden inşası gibi konuları ve bu dönemde meydana gelen diplomatik kayıtları ihtiva etmektedir. Ayrıca siyasi ve diplomatik kayıtların yanı sıra Biyografik malzemelerde içermektedir. Özellikle Feridun Ahmed Beg, Sokullu vb. gibi daha birçok devlet ricali ve kişiler hakkında önemli bilgiler vermektedir.³⁴

3.11. Tacü't-Tevarih

Bu eser, Hoca Sadettin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eserde, Osmanlı devletinin kuruluşundan I. Selim'in vefatına kadar geçen dönem ele alınmaktadır. Eser, ilk defa 1862 yılında dönemin matbaa imkânları kullanılarak iki cilt olarak basılmış ve 1974-79 yılları arasında İsmet Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilerek günümüz Türkçesine beş cilt olarak aktarılmıştır. Eser; tarihçilik tekniği bakımından izlediği ve sergilediği eleştirel bakış ve görüş ile ayrıntılı ele aldığı olaylar açısından büyük bir değer taşır. Hoca Sadettin Efendi, yapıtını yazarken kendisinden önce yazılmış olan Aşıkpaşazade, İdris-i Bitlisi, Neşri gibi diğerlerinin yapıtlarından yararlanmış ancak bu yapıtlardaki yanlışlıkları, abartıları, çelişki ve taraf tutmalar gibi hataları ayıklayarak eserinde yer almıştır. Bu eser bugün bile hala eski Osmanlı tarihi için önemli ve daima başvurulacak bir kaynak olma özelliğini korumaktadır. Osmanlı Tarih yazarları ve eserleri üzerinde çalışan Babinger, müellifin gerçek adının Sadettin Mehmed b. Can b. Hafız Mehmed b. Hafız Cemaleddin olduğunu kaydetmektedir. Ailesinin aslen İsfahan'lı bir Fars ailesinden olduğunu ve 920/1514 Çaldıran seferi dolayısıyla İstanbul'a geldiklerini aktarmaktadır.³⁵

³³ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 141.

³⁴ Gelibolulu Mustafa 'Âlî, *Nusret-Name*, Haz: H. Mustafa Eravcı, Ankara, 2014, s. XXXII.

³⁵ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 137-140.

3.12. Selim Şah-Nâme

Eserin müellifi Mevlana Hüsameddin'in oğlu Mevlana İdris Bidlisî'dir. Hekim İdris olarak bilinen İdris-i Bidlisî bir müddet Akkoyunlu sultanlarının yazıcısı olarak çalışmıştır. Şah İsmail Safevi ortaya çıkıp Rafizîlik mezhebini yaymaya başlayınca İdris-i Bidlisî Osmanlı Sarayına sığınmış ve Sultan Selim Han'ın meclisinin nedimi olmuştur. Sultan'ın Mısır fethinde yanında bulunarak Sultanı öven kasideler yazmıştır.³⁶ Kürt kökenli Osmanlı devlet adamı olan Mevlana İdris, Kürt beylerini bir araya getirmeyi başararak Farsça yazdığı Selim Şah-Name adlı eserinde Kürtleri Kızılbaşlar ile savaşa teşvik ettiğini, onların da kılıç zoruna Anadolu'yu Kızılbaşlardan temizlemek için harekete geçtiklerini yazmıştır.³⁷

Bidlisî, Selim Şah-Nâme'sini Yavuz Sultan Selim'in isteği üzerine yazmış ve Sultan Selim'in doğumundan 1518 yılına kadar geçen dönemi ele almıştır. Ancak eser bitirilmeden İdris-i Bidlisî'nin vefat etmesiyle müsvedde halindeki notların bir kısmı kaybolmuş, eksiklikler Sultan Süleyman (Kanunî) emriyle 1567'de müellifin oğlu Ebul-Fazl Mehmed tarafından tamamlanmıştır.³⁸

3.13. Şarden Seyahatnamesi

Jan Şarden Kasım 1643 yılında Paris'te dünyaya geldi. Zamanla o da ailesi gibi kuyumculuk mesleğine atılmıştır. Bundan dolayı tüccarlık için Doğu'nun yolunu tutmuştur. İlk olarak Miladi 1666 yılında Hindistan'dan İran'a seyahat etmiştir. Bu seyahatinde yaklaşık bir buçuk yıl İran'da kalmıştır. 1669 yılında ise ikinci kez İran'a gelmiştir. Bu seyahatlerinde ilk kitabını İran ve halkı hakkında "Süleyman'ın Tacı" adında kaleme almış ve Fransa'da yayınlanmıştır. Bu eser Doğu ülkeleri ve halkını konu edindiği için çok çabuk bir şekilde geniş bir kitle tarafından ilgi odağı olmuştur. Şarden'in Seyahatnamesi 1711 yılında tam olarak yayınlanmış ve 1732 yıllarına kadar dört baskı görmüştür. Tahminen sekiz ciltlik olan Seyahatnamenin ilk üç cildinde günlük maceraları ve Paris'ten İsfahan'a kadar gözlemlerini aktarmaktadır. Dördüncü cildinde bu bilgileri aktarmakla birlikte ilk dört cildinde

³⁶ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname Kürt Tarihi*, Çev. : Abdullah Yeğin, Nûbihar Yayınları, Cilt 1, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 378-379.

³⁷ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, Haz.: Hicabi Kırılancık, Hece Yayınları, Birinci Basım, 2016, Ankara, s. 237, 285.

³⁸ Bidlisî, *Selim Şah-Nâme*, s. 48-49.

tamamen İran ve halkı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Sonra ki beş cildinde İran'ın umumi durumu hakkında bilgiler içermektedir. Beşinci cildinde İran'ın bilim ve teknolojisini konu edinmektedir. Altıncı ciltte Hükümetin kuruluşu ve İran'ın siyasi idaresi hakkında bilgiler vermektedir. Yedinci cildinde İranlıların dini ve mezheplerini sekizinci cildinde ise İran'ın payitahtı olan İsfahan'ın genel özelliklerini yazmaktadır.³⁹

3.14. Tarih-i Ardalan

Gerçek adı Mah Şeref Hanım (1808-1848) olan eserin müellifi daha çok “Mesture” mahlasıyla tanınmaktadır. Ayrıca “Mesture Kurdistanî”, “Mesture Ardalanî” adlarıyla da bilinmektedir. Şuan dünyada bilinen ilk kadın tarih yazarıdır. Kaleme aldığı “Tarih-i Ardalan” adlı eserinin yanı sıra Mesnevi ve Gazel şeklinde Kürtçe yazdığı iki bin beyitten müteşekkil olan divanı da vardır. Mesture Kurdistanî, Ardalan hâkimi olan Hüsrev Han'ın eşi olduğundan Ardalan'ın tarihi vesikalarına ve dönemin eserlerine kolaylıkla erişebilmiştir. Bu bakımdan ele aldığı eseri tarih ve tarih araştırmacılarının ilgisini çekmeyi başarmıştır.⁴⁰

3.15. Memun Bey'in Hatıraları

Memun Bey, Şehrizer mahalli emaret ve hanedanına mensup bir beydir. Yazar III. Murad'ın cülusu üzerine (22 Aralık 1574) hatırlarını kaleme almış. Şimdiye kadar Şehrizer veya Ardalan beyliği hakkında rastlanan bilgilerin tek menşei Şerefhan Bidlisi'nin eseri Şerefnâme idi. Ancak Memun Bey'in yazmış olduğu hatıralar gerek kendi hakkında, gerek babası Bige Bey hakkında ve Osmanlı hakimiyetinin kuzey Irak'ta İran sınırı üzerinde kuruluşu konusunda bilinen bilgilerin aksine yeni bilgiler ve açıklamalar getirmektedir. İşte Memun Bey'in hatıraları 1534-1555 yılları arasında Kuzey Irak'ta Osmanlı hakimiyetinin fiilen teşekkülünde, Safevi İranla olan hegemonya mücadelesinde bölgedeki mahalli beylerin tutum ve davranışları ile bölgeyi bir süre etkisi altına alan Elkas Mirza'nın macerasını ve bu arada kendi rolünü anlatmak suretiyle sınırlı bir çerçeve için olsa dahi Osmanlı

³⁹ <https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-721304> readonly= readonly Erişim tarihi: (07.03.2019)

⁴⁰ Bu bilgiler Kitabın “Mukaddime” bölümünden alınmıştır. Bkz: Mesture Kurdistanî, *Tarih-i Ardalan*, Be-Kalemi Naser Azâdpor, Çaphane-i Behramî, Kirmanşahan, 1332, s. Elif-Pe

tarîhinin bir bölümüne ışık tutan bir eserdir. Eser, Irak Milli Arşivi Merkezince (Merkez el-Vatanî li-hıfz el-vesalîk) Türkiye’den satın alınan özel bir koleksiyon içerisinde Bağdat’a intikal edilen bu esere tesadüfen ve şans eseri rastlanılmıştır.⁴¹

Eser’in yazarı olan Memun Bey, küçük yaşlarda Babası tarafından o günün şartları gereğince Osmanlı devletine rehin olarak verilmiş ve böylece Türkçe’yi de özellikle kaynak dilini öğrenmeye muvaffak olmuştur. Eserde her ne kadar yerel ağız kullanılsa da eserin dili orta düzeyde ve anlaşılırdır. Kırk altı varaktan oluşan bu eseri İsmet Parmaksızoğlu transkribe ederek eserin tıpkıbasımıyla birlikte “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları” adıyla Ankara’da 1973 yılında Belleten dergisinde yayımlamıştır.

---

⁴¹ İsmet Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları”, *Belleten*, c. 37, Ankara, 1973, s. 193-196.

1. BÖLÜM: SAFEVİ-KÜRT İLİŞKİLERİNİN TARİHİ

ARKA PLANI

1.1. Safevi Hanedanlığının Kökeni İle İlgili Çeşitli Görüşler

Safevilerin nesepleriyle ilgili birinci kaynak Tevekkülî b. İsmail b. Bezzaz Erdebilî'nin kaleme aldığı “Saffatü's- Safa” adlı eseridir.⁴² “Saflığın Saflığı” anlamına gelen bu eser daha sonraki yıllarda istinsah edilerek çeşitli eklemeler yapılmıştır.

Safevilerin menşei ile ilgili pek çok görüş farklılığı vardır. Safevilerin Kürt, Türk, Arap kökenli olmasıyla ilgili çeşitli görüşler tarihçiler tarafından savunulmuş ve bu alanda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Lakin Safevilerin menşei ile ilgili henüz ortak bir karara varılamamıştır. Çünkü Safeviler Fars, Türk ve Kürt kültüründen mezc olunmuş ve ortak bir medeniyet haline gelmiştir. Bundan daha ziyade kurulduğu andan itibaren meşrutiyet kazanmak için soylarının Hz. Peygamber (s.a.s)'in damadı Hz. Ali'ye dayandırmaları⁴³ hasebiyle Safevilerin menşei daha ilk günden itibaren bir paradoks haline gelmiş ve/veya getirilmiştir.

Günümüzde yaygın kanaate göre Safevilerin Türk olduğu yönünde olsa da Kesrevî, Safevilerin İranî ve Kürd olduğu görüşünü savunur. Seyyid Ahmed Kesrevî, bir makalesinde Şeyh Safi'nin kendi zamanında Seyyid olmadığını ne kendisinin ne de etrafındakilerin Seyyidlik iddiasında bulunmadıklarını aktarmıştır. Ancak Şeyh Safi'nin ölümünden sonra onun soyundan gelenler onun müritlerinin hayali rivayetleriyle Seyyidlik iddiasında bulunmuşlar ve böyle bir nesebi kendileri için kullanmışlardır. Kesrevî, araştırmalarında Şeyh Safi'den Şah İsmail'e kadar ki yaklaşık iki yüz yıllık süreçte üç şeyin değiştiğini beyan eder:

1. Şeyh Safi Seyyid değildi kendisinden sonra gelenler Seyyid olduklarını ilan etmişler.

2. Şeyh Sünnî idi torunlarından olan Şah İsmail Şiiliği benimsemiştir.

⁴² Ahmet Kesrevî, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Çap-ı Evvel, İntişarat-ı Firdevs, 1379, s. 8.

⁴³ Mocirşeybanî, *Teşkil-i Şahinşâhi Safeviye*, s. 42.

3. Şeyh Farsi-zaban idi ondan sonra gelenler Türkçeyi kabul görmüşlerdir.⁴⁴

Daha evvel zikredildiği üzere “Saffatü’s-Safa” istinsah edilerek birçok farklı nüshalara ayrılmıştır. Bu nüshaların en eskilerinden birincisi; H.896’da Sunullah adında bir kâtip tarafından istinsah edilmiştir. Burada Safevilerin nesebini Şeyh Safiyüddin hariç altı kişilik silsilesiyle Firuz el-Kürdî es-Sincanî’ye kadar götürülmektedir. Osmanlı kroniklerinden Hulvî ise, eserinde muhtemelen Saffatü’s-Safa nüshalarından alıntılar yaparak Şeyh Safiyüddin’in hem Kürt, hem de Seyyid olduğuna değinmektedir.

Özellikle, İran’lı Ahmed Kesrevî’nin ileri sürdüğü Safevîlerin Kürd menşeli olmaları hakkındaki iddiası bazı Türk tarihçileri tarafından da kabul görülmüştür. Bu hususta Zeki Velidi Togan’a göre: “Cedleri’nin dili Azerî Farsçası olup, İlhanlılar devrinde Türkleşmiş ve Türkmenler arasına şeyh ve mürşid sıfatı ile sokulmuşlardır.” Faruk Sümer ise, Z. V. Togan’a benzer görüşler ileri sürerek; “Tahmin etmek mümkün olabilir ki, Safiyüddin İshak’ın atası Firuz şah, Kürdler’in 10. yüzyılda Azerbaycan ve Erran’a yayılmaları esnasında Erdebil’e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir.” Sümer, bu fikirlerini kanıtlamak için, Kürt hanedanlarından olan Revvadiler’in Azerbaycan’ı yönetmesini ve İbn Arab Şah’a istinaden Erdebil ve Muğan arasında kalan yerlerin Kürt menşeli Cakirlü yurdu olduğunu, 15. yüzyılda Cakirlüler’in tamamen Türkleştiğini bildirmiştir. Safevîlerin orijini hakkında “Arap” tezini savunanlar genel bir tabirle Safevîlerin neseblerinin Hz. Ali’ye (r.a) dayandırmaktalar. “Saffatü’s-Safa” adlı eseri istinsah eden en eski bir diğer nüsha 914 (1508) tarihli olup Şihabüddin Keşanî tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüshada Safevîlerin “Seyyid” olduğu belirtilerek, soyları Hz. Ali’ye kadar ulaştırılmaktadır.⁴⁵

Muhtemelen Saffatü’s-Safa nüshalarından faydalanılarak birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerde yine Safevîlerin “Seyyid” ve dolayısıyla Arap olduğu zikrolunmaktadır:

“Basiret ehlinin çabuk kavrayan yüreklerinde saklı olmayıp, bu yüce sülalenin kökü peygamberlerin sonuncusu (s.a.s) ve Aliyü’l-Mürteza’nın (r.a) soyuna dayanmaktadır. Bu minvalde Şah Abbas ibn Sultan Muhammed Padişah ibn Şah Tahmasb ibn Şah İsmail ibn Sultan Haydar ibn Sultan Cüneyt ibn Şeyhşah adı ile

⁴⁴ Kesrevî, Şeyh Safi ve Tebareş, s. 5.

⁴⁵ Yusuf Küçükdağ ve Bilal Dedeyev, “Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış”, *USAD The Journal of International Social Research*, Volume 2/6, Winter 2009, s. 416-417.

bilinen Sultan İbrahim ibn Sultan Hoca Ali ibn Sultan Sadrettin Musa ibn Şeyh Safiyüddin İshak ibn Eminüddin Cebail ibn Salih ibn Kudbettin ibn Selahhattin Reşid ibn Muhammed ibn Şeref ibn Muhammed ibn Hasan İbn Muhammed ibn İbrahim ibn Cafer ibn Muhammed ibn İsmail ibn Muhammed ibn Ahmed el- Arabi ibn Ebi Muhammed el-Kasım ibn Ebu'l-Kasım ibn Kazım ibn Natik İmam Cafer es-Sadık ibn İmam Muhammed El-Bakir ibn İmam Ali Zeynelabidin ibn İmam Ebi-Abdullah El-Hüseyn İbn Emirü'l-Mü'minin Allahın Arslanı Ali ibn Ebu Talip.”⁴⁶

1.2. Safevilerden Önce Kürdistan Coğrafyasının Genel Yapısı

Safevilerden önce 14. yüzyılın başlarında Moğol-İlhanlıların kurdukları devletin yıkılmasından sonra rekabet halinde olan Türkmen aşiretleri nüfuzlarını Kürdistan üzerine yaydılar.⁴⁷ Bunlar; Akkoyunlular ve Karakoyunlular idi. Moğollarla beraber gelerek ve onların hâkimiyetini tanıyan bu iki Türkmen aşireti diğer bazı aşiretler gibi bölgeye yerleştirildi. Böylece Baranlı/Baranî boyuna mensup Karakoyunlular, Van Gölü Havzası'ndaki Erciş'i (Çelebibağı), Bayındır boyuna mensup olan Ak-Koyunlular ise Çoruh Vadisindeki Sinor/Sinur/Sinür/Sünür/Sinorya (Çayır yolu)'nu yurt tuttular. Erzurum bölgesinin hâkimiyeti için birbiriyle “adavet-i kadime” gereğince mücadele eden bu iki Türkmen boyu mezkûr bölgenin adeta bir harabe olup ıssızlaşmasına sebep oldu. Moğol boylarının arasındaki mücadelelerde taraflarını tutan Türkmen boyları daha sonra mücadeleyi bizzat üstlendiler. Böylece Karakoyunlular Musul ve Van Gölü havzasına⁴⁸, Akkoyunlular ise Diyarbakır⁴⁹ bölgesine hâkim oldular.⁵⁰ Bu doğrultuda Kürdistan'ı merkez edinen bu iki Türkmen aşireti kaçınılmaz bir şekilde Kürtlerle de ilişkiye geçmişlerdir.⁵¹ Moğollardan sonra, birbirleriyle rekabet halinde olan Türkmen aşiretlerinin Kürdistan üzerindeki baskısının gitgide artmakta olduğu kaydedilmektedir.⁵²

Adı geçen Türkmen taifesinden Karakoyunlu aşireti Kürdistan'ın doğu bölgelerinde faaliyetlere başlamıştı. Artık Karakoyunlular hem siyasal hem de dinsel/mezhepsel olarak Kürt aşiretleriyle bir mücadele içerisine girdiler. Özellikle

⁴⁶ Şeyh Hoseein Peser Şeyh Abdâl Zâhedî, *Silsilet'ül-Nasab-ı Safeviye Nasabnâme-i Padişahan Bâ Azimet-i Safevi*, Çaphane-i İran-şehr, Berlin, 1343, s. 10-11; Türkmen, *Tarih-i Âlem-Âray-ı Abbâsî*, s. 22

⁴⁷ Minorsky, *Kürdler*, Weşanên Helepçe, Birinci Baskı, Köln, 1988, s. 40.

⁴⁸ *Tarih-i Kızılbaşan Kızılbaşlar Tarihi*, s. 55.

⁴⁹ *Tarih-i Kızılbaşan Kızılbaşlar Tarihi*, s. 31.

⁵⁰ Kemal Taşçı, “Kitab-ı Diyarbekiriyye'ye Göre Çoruh Vadisinde Ak-Koyunlu Hakimiyeti”, *Karen*, 2015/1/1, s. 158.

⁵¹ Veysel Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, Nubihar Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2012, s. 14.

⁵² Th. Bois, V. Minorsky ve D.N. Mc Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1996, s. 78.

Karakoyunluların büyük bir çoğunluğunun Şia düşüncesine mensup olmasından dolayı bölge halkının büyük bir kısmının yurtlarını terk etmelerine neden olur. Kürtlerin, Urumiye Gölünün güneyinde yer alan Mukri'ye yani Savuçbulak bölgesine yerleşmeleri bu döneme rastlamaktadır.⁵³

Akkoyunlu taifesi ise Tur Ali Bey öncülüğünde Diyarbakır ve çevresine yerleşerek Kürtlerle olan ilk ilişkileri de başlamış olur. Bu dönemde Akkoyunlular ilk olarak Ergani kalesini ele geçirerek Ergani ve çevresine yerleşirler. Ergani, konum itibarıyla tarihi İpek yolu üzerinde olan önemli bir kaleydi. Akkoyunlular, Ergani ve Palu gibi küçük kaleleri denetimleri altına alarak önemli bir gelir kaynağına kavuşurken kısa bir süre sonra buralarda bulunan yerel Kürt emirlerini tasfiye ederek denetimi ele geçirirler.⁵⁴

Akkoyunlular ile Karakoyunlular zıt iki kutup gibi sürekli birbirleriyle mücadele içerisinde olur. Böylece beylik tesis ettikleri Kürdistan topraklarını tahrip ederek yerel Kürt unsurlarını da bu savaşa ortak ederler. Bu iki zıt kutbun bölgede yaptıkları tahribatların derecesini Erzurum'u gezen ünlü gezgin İbn Batuta “... *İki Türkmen taifesi arasında baş gösteren savaşlar yüzünden her yanı harap olmuştur*”⁵⁵ diyerek gözler önüne sermektedir. Bu dönemde Karakoyunlular nispeten Akkoyunlulara göre daha güçlüydü. Akkoyunluların bölgede uyguladıkları yanlış ve baskıcı siyaseti, yerel halkı biraz daha ılımlı bir politika takip eden Karakoyunlularla ittifak yapmalarına sebep olmuştur. Akkoyunlular'ın ele geçirdikleri Kürt bölgelerini kendi yandaşlarına ve beylerine verme politikasına karşın Karakoyunluların özerklik politikası daha ılımlı geldiğinden bu dönemde kısmen de olsa Kürtlerle dostluk bağı oluşturulmuştur. Bu durum Akkoyunluların başına Kara Osman'ın geçmesine kadar sürmüştür. Kara Osman'la beraber Akkoyunluların talihi yükselmiş, Emir Timur gibi büyük bir liderin desteğini arkasına alarak Karakoyunlulara ve dolayısıyla ittifak kurdukları Kürtlere karşı büyük bir güç unsuru haline gelmiştir.

---

⁵³ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ vd., Nûbihar Yayınları, C. 1, 10. Baskı, İstanbul, 2017, s. 157.

⁵⁴ Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 14-15.

⁵⁵ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn-i Battutâ Seyahatnamesi*, Çev: A. Sait Aykut, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 418.

Ebu Bekr-i Tihranî Kitab-ı Diyarbekiriyye’de Kara Osman’dan bahsederken vefatına kadar düşmanlarıyla yaklaşık üç yüz savaş yaptığı ve düşmanlarından birinin ise Kara Yusuf-i Baranî olduğunu zikretmektedir:

“Onun devletinin düşmanlarından biri Kara Yusuf-i Baranî idi. Bu zat, değerinin fazlalığı ve şanının yüceliği ile birkaç yıl ona düşmanlık yaptı. Fakat onu yenip yerinden oynatamadı. Halbuki Tebriz’de saltanat tahtına oturmuş olan Kara Yusuf-i Baranî’nin yönetiminde Azerbaycan’nın diğer vilayetleri, bütün bağlı yerleriyle Irak-ı Arab; Kazvin ve Hemedan sınırına kadar Irak-ı Acem; Diyarbakır’dan Erzincan, Tercan, İspir’e kadar olan yerler; devrinin bahadırlarından Pir Ömer’in ele geçirdiği Karahisar’a kadar olan topraklar; İnâk Mahmud’a bıraktığı Kürdistan, Mardin, Mezrin, Musul, Sincar; Siirt gibi yerlerle otuz iki kale; Süleymanî, Zırkî gibi Kürtler; kızını eş olarak verdiği Bitlis hakimi Emir Şemseddin ile Hizan emiri bulunuyordu. Osman Beğ’in elinde ise, Kemah yaylakı vilâyetinden, Amid Diyarbakır’ından ve Ergani’den başka bir yer yoktu. Kemah’ı Büyük Emir Timur Gurgan, Mirza Şemseddin’e bağış olarak vermişti. Bir süre sonra Büyük Emir, Emir Yusuf ile düşman ve Emir Osman ile dost olunca o kaleyi Osman Beğ’e teslim etti. Bağış ve yardımlarla onun gönlünü aldı. Koçgiri vilâyetini onun ülkesine kattı.”⁵⁶

Yukarıdaki bilgilerden de görüldüğü gibi Emir Timur’un Emir Osman’a verdiği destek sayesinde Emir Osman’ın düşmanlarına karşı büyük bir mevkie taşımıştır. Lakin yine Kitab-ı Diyarbekiriyye’de; *“Emir-i namdar Osman Beğ’in gelişinden önce Karakoyunlunun gücü ve kuvveti dorukta idi. Fakat o gelince yüksekler alçak oldu. Galibiyet tersine döndü. Akkoyunlunun yüreğini güçlülük duygusu, Karakoyunlununkini ise zayıflık istila etti”⁵⁷* denilmektedir. Ancak Emir Osman’ın, 1401 yılında Kürdistan, Gürcistan, Ermenistan, Suriye ve Anadolu’ya yönelmiş olan Moğol hükümdarı Timur’un ordusuna kılavuzluk yaparak Moğollarla ilişkiye geçmiş bulunmasaydı bu derece yükselmezdi:

“O sırada Emir-i nâmdar Osman Beğ, rehberlik yaparak, zafer işaretli bayrakları, Humus ve Hama’yı geçirip Dımaşk’a ulaştırdı. Orayı da ele geçirdi. Osman Beğ’in gösterdiği gösterdiği yiğitlik, cesaret ve mertlik Sahip Kıran’ın (Emir Timur) dikkatini çekti. Ondan gördüğü türlü bağışlarla başı yüceldi”⁵⁸

Bu minvalde Timur tarafından ele geçirilen Diyarbakır ve çevresi, küçük bir beylik olarak varlığını idame ettiren Akkoyunluların hâkimiyetine girmeye başlamıştır. Dolayısıyla Timur bölgeye gelmeden evvel Akkoyunlular yurt edindikleri Kürdistan topraklarında tutunabilmek için Karakoyunlularla sürekli bir mücadele içerisindeydi. Ancak daima yenik duruma düşen Akkoyunlular, Timur’un

⁵⁶ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev.: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2014, s. 34-35.

⁵⁷ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 38.

⁵⁸ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 44.

bölgeye gelip Karakoyunlular üzerine hareket etmesiyle rahat bir nefes aldılar. Nitekim Emir Timur, geçtiği yerleri yakıp-yıkmakla meşhurdur. Bu konuda M. Emin Zeki Beg, genelde İslam âleminin özelde ise Kürdistan'ın sel gibi akan Moğolların yıkıcı istilalarının neden olduğu korkunç yıkımlar ve musibetlerden henüz kurtulmamışken Emir Timur'u kast ederek başka bir musibete duçar olduğunu kaydeder.⁵⁹

Hülasa, Timur bölgedeki Karakoyunluları yenilgiye uğratar, böylece Kara Yusuf çareyi Osmanlılara sığınmakta bulur. Timur'un Kürdistan'daki yıkımlarından Kürt emirleri de payını alır. Hara, Horasan, Hacerisan ve Sistan Emirliği Timur'un gazabına uğrayarak yıkılır. Timur, bundan önceki seferlerinden biri olan 1393 yılındaki seferinde Loristan'ı geçici bir süre işgal etmişti. 1394 yılında ise Bağdat ve Musul'u işgal eden Timur, Mardin'e yönelir. Cizre Emiri İzzeddin ilk başta Timur'a bağlılığını bildirir de Timur kendisinden Arap ülkelerine yapacağı saldırılar için de kendisine destek olmasını ister. Bunu kabul etmeyen İzzettin Timur'un hışmına uğrar.⁶⁰ Timur her ne kadar Cizre'yi kuşatsa da şehri alamaz. Daha sonra askerlerini geceleyin Dicle nehrinden geçirerek Cizre'yi ele geçirir.⁶¹

Timur 1394 yılında ki bu ilk seferinde ülkeyi yakıp yıkarak ülkeyi tahrip eder. Bölgeyi Karakoyunlulardan temizleyen Timur'un bu faaliyeti yine de pek kalıcı olmamıştır.⁶² Görüldüğü üzere Kara Yülük'ün (Emir Osman) Akkoyunluların başına geçmesi ile Akkoyunlular için yeni bir dönem başlamış olur. Kürtler için de adeta yeni bir serüven kapıya dayanmıştır. Çünkü Kara Osman'ın savaş ve yayılmacılığı Akkoyunlular için bir yaşam biçimi haline gelir. Akkoyunlular döneminde yazılan Kitab-ı Diyarbekiriyye'de büyük bir övgü ile Kürdistan coğrafyasındaki beldelerde yağma ve garet örnekleriyle doludur. Bu hususta birkaç örnek ile durum daha aydınlatıcı olabilmektedir:

“Hazret-i Sahib Kıran (Timur), oradan Bağdat tarafına giderken Osman Beğ'i Diyarbakır'a gönderdi. O, orada Mardin'i kuşatma işi ile meşgul iken, Mardin Sultanı hisardan çıktı. Aralarında büyük bir savaş oldu. (Mardin Sultanı) sonunda yenilerek kaleye çekildi. Osman Beğ, fetih tedbirleri ve kuşatma işleri üzerinde çalışınca Mardin sultanı aciz kaldı. Barış ve antlaşma yapmak için bir heyet kurdu.

⁵⁹ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 157.

⁶⁰ Bitlisi, *Şerefname*, s. 168.

⁶¹ Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 21-22.

⁶² Bois, Minorsky, Kenzie vd., *Kürtler ve Kürdistan*, s. 78.

Bu şekilde Osman Beğ, sağlam bir duvara ve muhkem bir sura sahip olan kaleyi kısa sürede ele geçirdi. Fetihden sonra Yaylak'a gitti. Orada donattığı oğlu İbrahim Beğ'e, Hasankeyf ve bağlı yerlerinin alınması emrini verdi. O emir üzerine İbrahim Beğ, o vilayete giderek, bölgeyi yağma ve yıkımın ayağına düşürdü. ...Osman Beg, yaylak'tan ayrıldıktan sonra Rasûlayn'da kışladı. Ondan sonra Süleymani ve Zırki Kürtlerinin üzerine yürüdü. Onların bazı kalelerini ele geçirdi. Bazılarının üzerine vergi koyup bazılarını yağmaladı.”⁶³

Bir örnek de Safevi Tarihçilerinden Hasan Bey Rumlu'nun “Ahsenü't-Tevarih” adlı eserinden şöyle kayıt olunmaktadır:

“Dünyanın fatihi olan Sahipkiran'ın vefatının haberi Diyarbekir'de Kara Osman'a ulaştığında Amid'in idareciliğini öz oğlu İbrahim Bey'e havale edip, şahsen çoklu askerle ve sayısız adam götürerek hareket bayrağını Mardin tarafına kaldırdı. Onların tahillerini ve mahsullerini kendi hayvanlarına otlattı. Çoklu mallar garet edip, Amid'in sekiz fersah uzaklığında bulunan Saru kalesine yöneldi, zor ve güç yolu ile kaleyi tutup istila bayraklarını yükseltti. O, bazı Kürtlerin her yıl vergi ödemesini kararlaştırdı.”⁶⁴

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere Akkoyunlu Emir Osman'ın savaş ve yayılmacılığı Timur'un savaş ve yayılmacılığına büyük oranda benzemektedir. Çünkü yine mezkûr kitabın muhtevası içerisinde Timur'un da yıkım ve garet amellerini büyük bir övgüyle aktarılmaktadır:

“Hazret-i Sahib Kiran (Timur) muhteşem bir şekilde Bağdat'a indiği zaman Bağdat, kaderin ve dönen göğün etkisiyle kötü olaylara ve felaketlere uğradı. Tanrının takdiriyle o diyarda katliam, esir alma, yıkma oldu. Dicle nehri öldürülenlerin dökülen kanlarından ayrılan âşıkların gözyaşına döndü. Bağdat'ın havası, ölümlerin cesetlerinin kokusundan, üzüntü ve sıkıntı içinde olanların ağız kokusuna benzedi.”⁶⁵

Böylece dağınık Kürt aşiretlerinin kendi aralarında bir birlik yaratamamış olmaları açıkçası Akkoyunluların ve en büyük destekçisi olan Timur'un işini daha da kolaylaştırır. Timur, kendisine karşı gelen en küçük başkaldırıyı bile bastırmakta gecikmez ve sadece Kürt ve Hristiyanları değil kendisine boyun eğmeyen Müslüman Türkleri de katliama maruz tutar. Timur'un yıkımlarından kurtulmanın sadece bir yolu vardır; o da Timur'a bağlılıktır:

“Hicri 789 tarihlerinde Van havalisinin Şimal kısmı Selçukilerden olan Erzincan hâkimi Taharten idaresinde idi. Taharten Timur'a mutave'at göstermediğinden Timur taarruz ederek Ahlat ve Adilcevaz'ı zapt etti. Van'ı yirmi gün müdafaa edebildi. Zapt edildikten sonra “hak ile yeksan” edildi. Van'ın sükutu üzerine Taharten Timur'a itaat etti. Timur da memleketi yine kendisine bıraktı.”⁶⁶

⁶³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 44-45.

⁶⁴ Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, Tercüme: Oqtay Əfəndiyev, Namıq Musalı, Birinci Baskı, Kastamonu, 2017, s. 43.

⁶⁵ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 45.

⁶⁶ *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat*, Matba'a-i Ebu'l-Ziya, İstanbul, 1928, s. 25.

Nitekim Timur'un yıkımlarından kurtulmak için Kürt Emirleri de Timur'a boyun eğdiler. Hasankeyf, Garzan, Cizre, Musul Kürt emirleri Timur'a bağlılıklarını sunar. Timur Muş Ovasına geldiği vakit Bitlis Emiri Şerafeddin, kentin anahtarlarını kendisine sunarak bağlılığını belirtir. Bunun üzerine Timur, Bitlis'le beraber Pasin, Erzurum'un güneydoğusundaki Avnik kalesini ve Malazgirt bölgelerini Bitlis Emirine bırakır.⁶⁷ Bitlis ve çevresi Emir Şerafeddin'in bu politikasıyla Timur'un gazabından uzak kalır. Timur, kendisine boyun eğen Bitlis Emirliği dışında, bütün bölgede yıkımlar yapar. Bitlis Emirliği toprakları bu işbirliğiyle daha da genişler. Ancak Timur, daha önce Kürt topraklarını ele geçiren güçleri yenilgiye uğratılmasına rağmen, yaratılan boşluk Kürtler tarafından değil, Timur'un müttefiki Akkoyunlular tarafından doldurulur. Böylece Kürtler için bu dönemde önemli bir gelişme olmaz, sadece Kürt bölgelerinin hâkimiyetini ele geçirenler yer değiştirir biri diğerinin yerine geçer.⁶⁸

Daha önce de aktarıldığı gibi Timur'un Karakoyunluları bertaraf etmesi kalıcı olmamıştır. 1405 yılında Timur'un ölümünün ardından, Memlük sultanları tarafından tutuklu bulunan Karakoyunlu lideri Kara Yusuf serbest bırakılır.⁶⁹ Azerbaycan ve Armaniye, Kürdistan ve Irak'taki Timurilerin eline geçen eski topraklarını yeniden kazanmak için Mardin Artukluları ve yerel Kürt beyleriyle ittifak yapar. Akkoyunluların Kürdistan siyasetlerinden rahatsız olan Tercil, Silvan, Cizre Emirleri, Süleymani, Zirkî Kürt aşiretleri, Kara Yusuf'un bu ittifakına katılırlar. Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasında çıkan savaşta, Karakoyunluların tarafında Kürtler olmasına rağmen bir netice elde edilememiştir. Yaklaşık yirmi gün devam eden savaşta Kara Yusuf Akkoyunlular'a barış teklifi sunar ve taraflar arasında barış yapılır.⁷⁰ Yapılan anlaşmadan hemen sonra Karakoyunlular kaybettikleri yerleri almaya başlar. Akkoyunlu Emir Osman ise Diyarbakır ve Suriye üzerine yoğunlaşarak Karakoyunluların elinde bulunan Sincar'ı yağmalar. Böylece Yapılan anlaşma üç yıl sürmekte olup Kürtler bu barıştan bir kazanç elde etmezler.

⁶⁷ Bitlisi, *Şerefname*, s. 406.

⁶⁸ Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 27.

⁶⁹ Timur'un hışmından kaçan Emir Kara Yusuf Osmanlıya sığınır. Daha sonraları ise Rumdan kalkıp Suriye yoluyla Bağdat'a gitmek için Hille'ye varır. Burada Emir Timur'un üzerlerine bir ordu göndermesinin ardından kaçarak Şam'a ulaşır ve orada yakalanıp hapsedildi. Bkz: Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 48.

⁷⁰ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 50.

Akkoyunlular ile Karakoyunluların bu mücadelesi 15. Yüzyılın başlarına kadar devam eder. Bu durum iki emirin vefatlarından sonra çocukları arasında da vukuu bulmuştur. Lakin 1436'ya gelindiğinde Emir Kara Yusuf'un vefatından sonra Karakoyunlu egemenliği Ermenistan ve Kürdistan'da İskender, Azerbaycan'da Cihanşah, Arap Irak'ında Isfahan arasında üçe bölünür. Akkoyunlularında akıbeti de Karakoyunlularla aynı olup Kara Osman'ın ölümünün ardından yirmi yılı aşkın sürecek olan iç savaş başlar. Bu yirmi yıllık zaman zarfında Akkoyunlu beyleri birbirleriyle mücadele ederek geçirirken, Kürt emirleri ise bağımsız politika geliştirmeyip Akkoyunlu beylerin taht kavgalarına taraf olurlar. Kürt emirleri, Cihangir ve Uzun Hasan tarafından Akkoyunluların ikiye bölünmesini yeteri kadar değerlendiremezler. Uzun Hasan kısa sürede üstünlüğü ele alır.⁷¹

Özetle; Akkoyunlular, Kürt hükümdarlarını öldürmek ve eyaletlerine el koymanın gerekçesi olarak Kürtlerin, Karakoyunlulara yardım ettiklerini ve onları kolladıkları doğrultusunda idi. Ancak ciddi mezhep ayrılıklarından dolayı Karakoyunlu Türkmenlerle Kürtler arasındaki ilişkiler çoğu zaman gergindi. Son olarak Uzun Hasan'ın da bölge siyaseti, başlarına bela olan kuvvetsizlik ve ayrılıklar sebebi ile birbirlerine düşen Kürt aşiretlerinin bu durumundan istifade etmeye çalışmıştır. Böylece bu dönemde Uzun Hasan, Kürt aşiretlerinin birçoğunu başka bir Kürt aşiretinin eliyle son vermiştir.⁷² Uzun Hasan, Akkoyunlu iktidarını ele geçirdikten sonra Kürdistan Emirliklerini denetimi altına alma çalışmaları daha da yoğunlaşır. Çemişkezek Kürtleri 1456 yılında Akkoyunlu egemenliğini tanıırken, Diyarbakır'ın kuzeydoğusundaki Tercil, Atak, Nuşad, Ayndar ve Zireki Kürtleri ise 1456 yılına kadar karşı koyarlar. 1456 yılından sonra ise Uzun Hasan ele geçirdiği Kürt topraklarının yönetimini yerli Kürt emirlerine bırakır. Kendi istekleriyle Akkoyunlu Türkmenlere boyun eğen bu Kürt emirleri, Uzun Hasan'la ilişkilerini geliştirerek durumlarını korurlar. Tercil emiri Ömer Bey Bayındırlı Uzun Hasan'ın çağdaşıydı. Uzun Hasan kendisini yüceltir ve saygı gösterirdi; kızıyla evlendi ve Tercil ve Atak'a ek olarak Mıhrani ve Nuşad nahiyyelerini de verdi.⁷³

⁷¹Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 54-55.

⁷²Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 160.

⁷³Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 59.

Ortaçağ sona ererken Akkoyunlu ve Karakoyunlu orduları bir taraftan fütuhât geleneğine bağlı olarak toplum üzerinde hükümlan konumlarını sürdürmekle beraber kendisini yenilemekte yaşadıkları coğrafyanın da etkisiyle zorlanmışlar, direnişle karşılaşmışlardır. “Bu şekilde çağın gerisinde kalan orduları dağılmış bin-netice devletleri de yıkılmıştır. Yerini ise daha geri bir siyasi ve askeri örgütlenme olan Safeviler almıştır.”⁷⁴

1.3. Safevi Devletinin Kuruluşu ve Bölgenin Siyasi Durumu

Safevi Devleti 15. yüzyılın başlarında İran’ın Gilan eyaletinde kurulurken, daha evvel o topraklarda hüküm sürmekte olan Karakoyunlular dağılmış, Akkoyunlular ise taht kavgalarından dolayı yok olmanın eşiğine gelmişti. Akkoyunlu aşiretlerin birbiri ile mücadele içerisinde olduğu böyle bir dönemde Şah İsmail’in babası Sultan Haydar, Akkoyunlu Ferruh Yesar ile giriştiği savaşta hayatını kaybeder. Şah İsmail ve ağabeyleri, Mirza Yakup tarafından zindana atılırlar ve takriben beş yıl zindanda kaldılar.⁷⁵ Ta ki Rüstem, merkezi iktidarı ele alıp daha önceki iktidarların aksine tarikatlara özgürlük tanıyana kadar. Böylece Şeyh Haydar’ın tutsak olan oğulları Sultan Ali, Seyyid İbrahim ve İsmail kaldıkları zindandan kurtulurlar. Serbest bırakılan üç kardeşin Erdebil’e dönmelerine ve atalarının geleneklerini canlandırmalarına izin verilir. Muhtemelen Rüstem Safeviler ile olan kan bağından ve Şirvanşah Ferruhyesarla Yakub’a olan aile düşmanlıklarından yararlanmayı düşünmüştür.⁷⁶ Belli bir zaman geçtikten sonra Sultan Ali’nin etrafında sufi ve müridlerden oluşan büyük bir topluluk meydana geldi. Bu durum Rüstem’i oldukça endişelendirdi ve adı geçen kardeşleri yeniden ordugâha almaya karar kıldı. Ancak sufiler ve müridler Safevilerin etrafında toplanmaya devam edince Akkoyunlu merkezinin yanı başında Safevilerin gücünün böylesine artmasının tehlikelerinin farkında olan Rüstem’i daha da endişelendirmeye sebep oldu. Safevileri bir şekilde bertaraf etmeyi düşündüğü vakit Safevi kardeşler bu durumu fark edip ordugâhtan kaçarak Erdebil’e doğru yola koyuldular. Ancak

⁷⁴ İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi(AÜDTCF) Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi*, c. 24, S. 37, 2005, s. 57.

⁷⁵ Abbas Poriran, *Revabıt-ı İran ve Osmanî Der Ahd-ı Safeviyye*, Neşr-i Destur, Çap Evvel, Meşhed, 1384, s. 21.

⁷⁶ Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 140.

Rüstem çok geçmeden Hüseyin Bey Alihani'yi Eybe (İbe) Sultan ile birlikte büyük bir orduyla üzerlerine doğru gönderdi. Kentin dışında Akkoyunlu sipahilerine yakalanan Safevi şehzadelerinden Sultan Ali hayatını kaybetti.⁷⁷

Sultan Ali öldürülmeden evvel henüz yedi yaşındaki küçük kardeşi İsmail'e kendi başındaki 12 dilimli tacını giydirerek şunları söyledi:

*“Benim, babamızın ve dâhi atalarımızın intikamını Uzun Hasan'ın çocuklarından alasin. Nitekim İlahi takdir seninle tecelli edecektir, sen çok geçmeden Gilan'dan parlak bir güneş gibi doğacak ve kâfirleri kılıcınla yeryüzünden süpüreceksin.”*⁷⁸

Böylece ilerde kurulacak olan Safevi devletinin başına kimin geçeceği belli olur. İsmail Mirza ve diğer ağabeyi İbrahim Mirza o hengâmeden kurtularak Erdebil'e ulaşmayı başardılar. Bu yolculuk esnasında anneleri de onlarla birlikteydi. İsmail ve İbrahim annelerinin sayesinde Erdebil'de saklanmış ancak orada da kalamayıp Reşt'e geçtiler ve bir süre orada kaldılar. Daha sonra da Lahican hakimi Karkiya Mirza Ali'nin davetiyle Lahican'a geçtiler. Mirza Ali onları son derece iyi karşılamış ve Şemseddin Lahicaniyi de onları eğitmekle vazifelendirmiş. Rüstem onların Lahican'da olduğunu öğrenince Mirza Ali'den onların iadesini talep etmiş ancak bir netice elde edemeyince Lahican üzerine yürümeye hazırlanmıştır.⁷⁹

Ancak 1496'da Rüstem'in hükümdarlığının yaklaşık altıncı yılında Akkoyunlu başkenti olan Tebriz yine iç karışıklıklara sahne olur. Akkoyunlu şehzadeleri arasında mücadeleler öyle bir raddeye ulaşmıştı ki başka düşman aramaya gerek kalmamıştı.⁸⁰

Daha evvel İstanbul'a kaçan Uğurlu Muhammed'in oğullarından Ahmed Beg⁸¹ Nur Ali'nin de desteğiyle tahta geçmek için Akkoyunlu ülkesinin hudutlarına kadar gelmişti. Rüstem ona karşı harekete geçti ancak İbe Sultan ile birlikte bütün

⁷⁷ Muhammed Yusuf Vale İsfahanî Kazvinî, *Holdberin Tarih-i Timuriyan ve Türkmenan*, Be koşîş-i Mir Haşim Muhaddis, Neşr-i Miras Mektub, Çap Evvel, 1379, s. 730.

⁷⁸ Roger M.Savory, *Tahkikat-ı Der Tarikh-i İran Asr-ı Safevi (Mecmua-ı Makalat)*, Tercüme-i Abbaskalî Gaffari Ferd, Mohammed Bakır Âram, Çap-ı Evvel, Çaphane-i Sepher, Tehran, 1382, s. 58.

⁷⁹ Poriran, *Revabıt-ı İran ve Osmanî Der Ahd-ı Safeviyye*, s. 22.

⁸⁰ Türkmen, *Tarih-i Alem-Âray-ı Abbasi*, s. 45.

⁸¹ Nam-ı diğer Göde Ahmed, Uğurlu Muhammed'in oğlu, II. Mehmed'in torunu ve Bayezid'in damadıdır.

Akkoyunlu emirleri Ahmed Beg'in tarafına geçince Rüstem oradan kaçarak Gürcistan'a gider. Ahmed de Tebriz'de hükümdarlığı ele alır. Daha sonra Rüstem'i de öldürerek saf dışı bırakır. Ancak onunda hükümdarlığı kısa sürer⁸² ve tahta geçmesine yardımcı olan İbe Sultan Fars hakimi Kasım Bey Pornak'ın tarafına geçti. Daha evvel Kasım Bey Pornak'ın kardeşi Ahmed Beg tarafından öldürüldüğü için ona karşı düşmanlık beslemekteydi. İbe Sultan'ın da desteğiyle 903() yılında Irak tarafına hareket eden Ahmed Beg ile savaşa tutuştular ve çıkan savaşta Ahmed Beg öldürülür. Bu tarihten itibaren Akkoyunlular daha da zayıflamış bir daha eski ihtişamlı günlerine ulaşamamıştır.⁸³

Saltanat, Uzun Hasan'ın torunları olan Elved ve Mehmed Beg ve Sultan Yakub'un oğlu olan Sultan Murat arasında kaldı. Birbirlerine rakip olan farklı aşiretler tarafından ayrı ayrı hükümdarlar olarak ilan edildiler. Ancak Elvend Mirza muhtemelen diğer Saltanat namzetlerini saf dışı ederek Akkoyunlu tahtına oturur. Bu sırada uygun fırsatı bulan Şah İsmail, 1499 yılında Gilan'dan ayrılarak önce Erdebile daha sonra ise Erzincan'a geçer. Orada Kürdistan ve Anadolu'daki Alevi ve Şii taraftarlarına çağrıda bulunarak atalarının sufilerini ve müridlerini Erzincan'da toplar.⁸⁴ Kızılbaş Ustaclu, Şamlu, Tekelu, Varsak, Rumlu, Zülkadir, Avşar ve Kaçar aşiretlerinden yaklaşık yedi bin kişi İsmail'e katılırlar.⁸⁵ Henüz 13 yaşında olan Şah İsmail, Erzincan'da toplanan "Şii-Safevi" sufi ve mürid ordusu ile babası Haydar ve dedesi Cüneyd'in ölümüne neden olan Şirvan Şahı Ferruh Yesar üzerine sefer düzenleyerek tarihi intikamını alır, böylece müridleri arasında ünü daha da artmıştır.

Akkoyulu lideri Elvend, Şah İsmail'le akrabalıklarını dile getirerek uzlaşmak için Şah İsmail'e Şirvan'ı bir Akkoyunlu tımarı olarak elde tutmasını önerse de Şah İsmail, Elvend'in Şiiliği kabul etmesi halinde kendisini kardeş ve teb'a olarak tanımaya hazır olduğunu söyler. Elvend bu teklifi reddeder. Akkoyunlu lideri Elvend bütün bu gelişmeler üzerine Azerbaycan, Ermenistan ve Kürdistan'daki ordularını toplayarak Şah İsmail'in üzerine yürür. 1501 yılında Şurur'da iki ordu karşı karşıya gelir. Safevi "Şii-Mürid" ordusu Akkoyunluları yenilgiye uğratır. Elved Beg, bu

⁸² Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 270-274.

⁸³ Haşem Hicazifer, *Şah İsmail-i Evvel ve Ceng-i Çaldıran*, Çap-ı Sened, Çap-ı Evvel, Tehran, 1374, s. 39.

⁸⁴ Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 143.

⁸⁵ Poriran, *Revabit-ı İran ve Osmanî Der Ahd-ı Safeviyye*, s.23.

savaşta hayatını kaybeder. Şah İsmail başkent Tebriz'i ele geçirerek on iki imam adına hutbe okutur, sikke kestirir ve atamalar yapar. 14 yaşında olan Şah İsmail 16. Yüzyılın hemen başında Ortadoğu'da yeni bir dönem açarak Şii-Safevi devletini resmen kurar.⁸⁶

1.4. Kürtlerin Güç Yapısı

Kürtlerin güç yapısı parçaklarda olmakla birlikte yaşadıkları coğrafyanın onlar üzerinde baskın bir rolü vardır. İçinde barındıkları coğrafya onları her açıdan sarıp sarmalamakla birlikte yaşam biçimlerini, sosyal ve siyasal örüntülerini şekillendiren ana unsur olmuştur. Kürtlerin sayısı oldukça yüksek olmasına karşın oluşturdukları siyasi ve sosyal örüntüler genel anlamıyla aşiret ve çeşitli aşiretlerin bir araya gelerek teşkil ettiği Mirlikler/Emirlikler ekseninde şekillenmektedir. Böylece Kürtler yaşadıkları coğrafyada hüküm süren ve yurt edinmek isteyen bütün devlet ve büyük beyliklerin tarihinin şekillenmesinde büyük rolleri olmuştur.

En küçük siyasi birimlere ayrılan Kürtler, tarih boyunca çeşitli baskılara maruz kalmalarına rağmen onları itaat altına almak isteyen devletlerden veya yok etmek isteyenlerden daha uzun ömürlü olmuşlardır. Bunun örneklerini fazla da geriye gitmeden 14 ile 15. yüzyıla tekâbül eden Akkoyunlular, Karakoyunlular, Timurlular ve Safeviler döneminde görmek mümkündür. Nihayetinde bu dört Devletin yıldızı genel bir tabirle Kürdistan topraklarında parlamış ve son bulmuştur. Ama Kürtlerin kurmuş olduğu en küçük sosyal ve siyasal örgütlenme biçimi olan Aşiretler/Mirlikler 19. yüzyılın ortalarına kadar beka sürmüşlerdir.⁸⁷

Bu bilgilerin yanı sıra Kürtlerin güç yapısıyla ilgili en güzel örneklerden biri de Evliya Çelebinin şu tespitidir: *“İrâk-ı Arab ile Âl-i Osmân mâbeyninde bu kûh-ı bülendler içre altı bin aded aşâ'ir-ü kabâ'il-i Ekrâd sedd-i sedîd olmasa kavm-i Acem diyâr-ı Rûm'a istîlâ etmeleri emr-i sehl idi.”*⁸⁸

⁸⁶ Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 144.

⁸⁷ A. Vahap Uluç, “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime M.A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010/2, s. 42

⁸⁸ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 55.

Çelebi bu ifadeleriyle hem bölgenin önemine hem de Kürtlerin güç yapısına değinmiştir. Yine başka bir cümlesinde Evliya Çelebi Kürdistan'ın önemine şu cümlelerle değinmiştir: “...*Ve Ali Osman ile Acem mabeyninde bu Kürdistan Seddi olmazsa Âli Osman huzur edemezdi. Zira Acem hasmı kavi şecî ve fetadır.*”⁸⁹

Çelebi'nin bu tespitlerinin yanı sıra Kürt âlim ve bilgini olan Ehmedê Xanî'de benzer bir şekilde adeta Kürtlerin güç yapısına değinirmişçesine şu beyit'i zikreder:

(Kürtçe)

Goya ku li serheddan kilîd in

Her taife seddek in sedîd in⁹⁰

(Türkçe)

Onlar ki sınır boylarında kilit gibidir

Her taifesi muhkem bir set gibidir⁹¹

Böylece özellikle Sünnî/Şafîi Kürtlerin güç yapısının inkârı kabul edilmeyecek bir ölçüdedir. Çeşitli dönemlerde özellikle Kürt coğrafyasında beka sürmek isteyen büyük devletler bu denli küçük mekanizmalara ayrılmış bu büyük güç unsurundan yarar sağlamak için bölgede çeşitli siyasetler geliştirmişlerdir. Safevi-Osmanlı örneğinden hareketle; Safeviler bu bölgeleri zor kullanarak elde tutmak isterken, Osmanlı ise Safevilerin aksine yerel güçlerle kurduğu ittifaklarla elde etmiştir: “*Sınır boyunda etki ve egemenlik alanının tayininde yerel ittifakların kilit rolünün farkında olan Osmanlı Devleti, Safevilerin aşırı baskıcı uygulamalarına karşı yerel güçlerle işbirliği ve uzlaşmaya dayalı bir strateji izlemiştir.*”⁹²

Bidlisî, Kürtlerin mezhebini izah ederken bütün Kürtlerin Şafîi mezhebine mensup olduğunu zikreder. Kürtlerin İslam şeraitine, peygamberin sünnetine, büyük halifelerin uygulamalarına, namaz kılmaya, zekât vermeye, hacca gitmeye ve oruç

⁸⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, Onuncu Cilt, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 54.

⁹⁰ Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Amadekar Huseyn Şemrexî, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2008, s.39.

⁹¹ M. Nesim Doru, “Osmanlı-Kürt İlişkileri Bağlamında Kürt Medrese ve Tekkelerinde İlmi Faaliyetler”, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed: İbrahim Özcoşar vd., Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 243.

⁹² Fasih Dinç, “Osmanlı-İran Sınır Boyunda Sadakat Sağlama Biçimi Olarak Rehine Siyaseti” *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed: İbrahim Özcoşar vd., Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 98.

tutmaya çok önem verdiklerini ve Kürtlerin Musul ve Şam'da yaşayanların bir kısmının da Yezidi mezhebinden olduklarını aktarır.⁹³

Her ne kadar Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Sünni mezhebine mensup ise de tarihte Şîî Kürtlerle de karşılaşmak mümkündür. Minorsky, 1315 tarihinde Olcaytu devrinde Gilan'ı istila eden ordular arasında Kürtlerinde olduğunu ve kendisini Şiilerin mehdisi ilan eden Musa adlı bir Kürd'ün varlığından bahseder.⁹⁴ Bu da Şiiliğin henüz siyasi bir aksiyon haline gelmeden çok öncesinde bile bazı Kürt kesimlerin Şîî gulatına mensup olduğunu göstermektedir. Yine Kürt Ardalan hükümeti ile Lor Atabeklerinin eski zamanlarda Şîî mezhebine mensup oldukları geçmektedir.⁹⁵ Günümüzde ise Tunceli, Bingöl yöresi gibi, Kürtlerin bir bölümü Alevi iken İran'da ve Irak'ın Basra-Bağdat yörelerinde Şii Kürtler'in mevcudiyetine rastlanılmaktadır ve bu Kürtler siyasi olarak da Şiilerle birlikte hareket etmekte, Kürt partileriyle doğrudan bir ilişki içine girmemekteler.⁹⁶

Şiiliğin siyasi bir aksiyon halini almasına bakıldığında 15. yüzyılın ilk yarısına tekabül etmektedir. Şeyh Safiyyüddin yaklaşık olarak 1335'te kurduğu Erdebil'deki tarikat, torunu Hoca Ali zamanında (1429) Şîîleşmeye başlar. Erdebil tarikatı mensupları, Şeyh Cüneyd zamanında siyasi bağımsızlıklarını kazanma yolunda ilk adımı attılar. Şiiliğin gelişmesi ve yayılması ise Şah İsmail ile doğru orantılıdır. Kaynaklarda henüz 13 yaşında olduğu zikredilen Şah İsmail, Akkoyunlular arasındaki konfedere aşiret savaşlarından faydalanarak siyasi arenaya ayak basar. Yaklaşık bir asırdır Şii propagandalara hedef olan Kürdistan ve Anadolu'daki Alevi ve Şii taraftarlarına çağrıda bulunarak müridlerini Erzincan'da toplar.⁹⁷

Şu kanaat bir gerçektir ki gerek İslami olsun ve gerek heterodoks inançlara mensup olsun Kürtler, din adamlarının ve tarikat önderlerinin otoritesine ciddi

---

⁹³ Bitlisi, *Şerefname*, s. 63-64.

⁹⁴ Minorsky, *Kürdler*, s. 35.

⁹⁵ Rohr Bern, *Nizam-ı Eyâlat Der Dovre-i Safeviyye*, Tercüme-i Keykavus Cihandari, Çaphane-i Behmen, Tehran, 1349, s. 143.

⁹⁶ Abdulkadir Turan, *Kürtlerde İslamî Kimliğin Gelişmesi*, Dua Yay., İstanbul, 2011, s. 32-33.

⁹⁷ Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, s. 143.

anlamda önem vermişlerdi.⁹⁸ Bu açıdan bakıldığında Safeviler daha bir tarikat iken Anadolu ve Kürdistan topraklarında oldukça revaç bulmuş ve kabul görülmüştür. Bundan dolayı Anadolu topraklarında, bilhassa Kürdistan vilayetlerinde Şiiliğin gelişmekte olduğu söylenebilir.

Şiiliğin yayılmasında Kürtlerin dolaylı yoldan da bir etkisi söz konusu olabilmektedir. Özellikle Kürt beylerinin çocuklarının çeşitli durum ve hallerde rehine olarak saraya alınması Safevilerin izlediği bir politikadır. Bu durumun amaçlarından biri de dini-mezhebi alanda denetimi ele geçirmektir.⁹⁹ Bu kapsamda Safeviler, gerek siyasi ittifaklara ve gerekse de zora dayalı olsun, özellikle yönetici ailelerden rehine alma yoluna gitmiştir. Bu şekilde seçkinleri kendi toplumundan kopararak uzun süren bir eğitime tabi tutması kendi siyasi telakkisi olan Şii mezhebini empoze amacını taşımıştır. Yine diğer dolaylı yollardan biri de çeşitli zamanlarda Safeviler ile kurulan iyi münasebetlerde aile bağları oluşturulmuştur. Buna ilk örnek Şah İsmail, henüz Şii Safevi devletini teşkil etmeden önce Hasankeyf Emiri Melik Halil'e kız kardeşini vermiş ve aile bağı oluşturmuştur. Daha sonra aile bağı oluşturmak siyasi bir teşekkül halini almış, özellikle bazı seçkin Kürt beyzadelerinin çeşitli dönemlerde rehine olarak Saraya alınarak belli bir eğitimden geçirildiği zaman üst düzey yönetici tabakaya mensup Kızılbaş beylerin kızlarıyla evlendirmek suretiyle kan bağına dayalı akrabalıklar kurma yoluna gitmişlerdir. Buradaki amaç Kızılbaş anneden doğan çocuğun Şah açısından babasına göre daha güvenli ve uyumlu bir müttefik adayı olmasıdır.¹⁰⁰

Bunun dışında Şiiliğin yayılmasını önleyen ve önüne bir set çeken de büyük oranda Sünni mezhebine mensup Kürtler olmuştur. Bu durum Çaldıran muharebesinde ve sonrasında bölgede vukuu bulan hadiselerde açıkça görülmektedir.

---

⁹⁸ http://gomanweb.org/GOMANWEB2/2008_gomanweb/HABER_YORUM4/Ağustos_2008/29Ağustos/alevilikte-sah-ismail-olayı.htm Erişim Tarihi: 29.12.17 /00:58

⁹⁹ Dinç, “Osmanlı-İran Sınır Boyunda Sadakat Sağlama Biçimi”, s. 116.

¹⁰⁰ Dinç, “Osmanlı-İran Sınır Boyunda Sadakat Sağlama Biçimi”, s. 127.

2. BÖLÜM: BİRİNCİ ŞAH İSMAİL DÖNEMİ SAFEVİ- KÜRT İLİŞKİLERİ (1502-1524)

2.1. Şah İsmail'in Siyasi Kişiliği

Şah İsmail, Akkoyunlu aşiretlerin birbiri ile mücadele içerisinde olduğu bir dönemde dünyaya geldi. Annesi Halime Begüm Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızıdır. Babası Şeyh Haydar Şirvan Hâkimi Ferruh Yesar ve Akkoyunlu Sultan Yakup ile girdiği bir savaşta ölmesinden sonra gelişen olaylar Şah İsmail'in siyasi kişiliğini henüz çocuk yaştaiken oluşturmaya zemin hazırlamıştı. Safevi dönemi seyyahlarının naklettiğine göre bu Sofî'nin (Şah İsmail) takipçileri özellikle askerleri ona Allah'a taptıkları gibi tapmaktaydılar. Bazıları savaş meydanına silahsız bir şekilde atılırlardı. Mürşidlerinin onları koruyacaklarından emindiler. Bütün İran topraklarında Hüda'nın ismi unutulmuş ve her yerde Şah İsmail'in adı zikredilir olmuştu. Böylece Venedikli seyyahlar seyahatnamelerinde "Safeviler tıpkı aslan gibi cenk etmekte" notunu düşmüşlerdir.¹⁰¹

Şah İsmail, saltanatının ilk yıllarında Akkoyunlu hükümetiyle girdiği ilk savaşında Ermeniyeyi tasarruf altına aldı. 1502 yılında Hemedan yakınlarında Akkoyunlu Sultan Murad ile şiddetli bir savaşa girerek başta Irak-ı Acem, Hozistan ve Farsistan'ı bir birinin ardına zapt etti. Şah İsmail'in saltanatının başlarında, mezhepsel bağlamda ilk itiraz İran'ın batısındaki bölgelerde yaşayan Yezidi Kürtler arasında başlamıştı. Ama bu itirazlar Şah İsmail'e pek de tesir etmemiş hatta Kürt bölgelerini teker teker ele geçirmeye başlamıştı.¹⁰² Saltanatının daha ikinci senesinde ise Kürtlerle ilk savaşını yaparak 1503 yılında ordusunu Sarım Bey üzerine gönderdi. Urumiye ve Şino'yu yağma ve talan ederek ardında sayısız ölü bıraktı. Ertesi sene Kürdistan'a kadar ilerledi ve Elbistan yakınlarında Zülkadriyeli (Dulkadirli) Ala'üd-

¹⁰¹ Şarden, *Seyahatneme-i Şarden*, Dairetü'l Ma'arif Temedduni İran, Tercüme Muhammed Abbasi, Cild-i Dovvom, Tehran, 1335, s. 436-437.

¹⁰² Areş Kanberi, "Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî Ez Şah İsmail Evvel Tâ Payan Şah Abbas Evvel", *Du Fasılname ve Pejuheşname Tarihaye Mahal-i İran*, Sal 3, Şomare 2, Bahar u Tabestan, 1394, s. 126.

devleyi yenerek oradan Diyarbekir üzerine yürüyerek Diyarbekir'i tasarrufu altına aldı.¹⁰³

Safeviler, İran ve Kürdistan topraklarında bu şekilde yayılmaya ve gelişmeye devam ederken, o vakitler Osmanlı tahtında Sultan İkinci Bayezid vardı. Şah İsmail ile Sultan Bayezid arasındaki mektuplaşmalar iki devletin uzlaşmaya dayalı bir siyaset takip ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak Şah İsmail'in Akkoyunluları ortadan kaldırması ve bölgede bu denli yayılması Osmanlı sultanını tedirgin etmiş olmalı ki Şah İsmail'in Kürdistan'a kadar gelmesi ve Osmanlı topraklarında ilerlemesinden sonra Diyarbekir hâkimi olan Kürt Hacı Rüstem Bey ile mektuplaşmışlardır. Sultan Bayezid mektubunda Şah İsmail'in hal ve hareketlerini sorup, gerçekte Akkoyunluların başına neyin geldiğini ve bu konudaki malumatlarını göndermesini talep etmiştir. Aradan zaman geçtikten sonra Hacı Rüstem Bey cevabında;

*“Lanetli ve kötü mezhepli Kızılbaşlar'ın hal ve hareketleri hala şu minval üzeredir ki Şah İsmail, Elvend Han'a büyük zararlar verdikten sonra Irak-ı Acem'e gitti. Orada Murad Han'ı bozguna uğratarak Irak-ı Arap'ta Pornakların işine el attı. Mısır Çerkesleriyle sulh ve ittifak kurdu. Şimdi ise Diyarbekir ve Maraş'a doğru yöneldi. Açıkcası İran'ın ahvali perişan, ekser bilâd ve nevahiler de onların zulmünden viran olmuş bir haldedir.”*¹⁰⁴

Kürt Hacı Rüstem Bey, bu mektubunda Osmanlı Sultanı İkinci Bayezid'e Elvend Mirzanın yenildiğini ve Şah İsmail'in Mısır ile ittifak kurarak Osmanlıya karşı müttefik ve dostluk kazanmak istediğini¹⁰⁵ tek tek anlatırken Şah İsmail'in de Diyarbekir'e hareket ettiğini Sultan'a iletmiştir. Şah İsmail'in bölgede gün geçtikçe nüfuzu artıyor ve Kürt beldelerini tasarrufu altına alıyordu. Bu durum Çaldıran hadisesinin vukuuna kadar bu surette devam etti.

Şah İsmail, Şia mezhebini ilan ettikten ve Şiilik mezhebine mensup bir devlet kurduktan sonra Osmanlı ve diğer Sünni mezhebine mensup Doğu ülkelerinde; Türkistan, Afganistan ve Hint gibi bir set kurdu. Öyle ki siyasi ve milli ihtilaflar meydana geldi. Bu ihtilaflar çabuk çabuk sona ermedi aksine Safevi devletinin sonuna kadar bazen şiddetli bazen daha mülayim bir surette idame etti. Böylece ismi

¹⁰³ Muhammed Emin Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd u Kurdistan*, Tercüme: Yedullah Ruşen Erdelan, Cild-i Evvel, İntişarat-i Tus, 1381, s.126.

¹⁰⁴ Mocirşeybanî, *Teşkil-i Şahinşâhi Safeviye*, s. 148-149.

¹⁰⁵ Yavuz Sultan Selim'in ikinci Doğu seferini Mısır üzerine yapmasının ilk sebeplerindendir.

zikir olunan devletlerde gâh dâhili ve gâh harici büyük sorunlara sebebiyet verdi.¹⁰⁶ Osmanlı tarihçilerinden Hadîdî, kaleme aldığı “Tevârih-i Ali Osman” adlı eserinde bölgenin Safevilere ilhakını ve Safevilerin yani Kızılbaşların yayıldıkları coğrafyayı şöyle aktarır:

Muti’ olmışdı Tebriz û Horâsân,

Kamu Bağdad u Kürdistan ü Gîlân

...

Kızılbaş idi Rum’dan tâ der-i Çin

Nice Çîn tuttu Şark û Garbın için¹⁰⁷

2.1.1. Kürtler’le İlk Savaş

Mahabat şehrinin 3 kilometre kuzeyinde bir tarafı Deşt-i Şaruviran’a diğer tarafı ise Mahabat’a bakan tarihi bir tepe vardır. Asırlarca o dönemin sakinlerine “Kelekî be-gezâdan”¹⁰⁸ “که لکی به گزادان” denilmektedir. Burada Bayındır (Akkoyunlu) Emirleri öldükten sonra, Kürt mirleri birleşip, Türkmenleri oralardan sürmek için o bölgenin yönetimini ele aldılar. Emir Seyfeddin Mükri, birkaç eyaleti toplayarak Türkmen Çubuklu kabilesiyle savaştı. Onları yenerek Dulbarik, Ağtaç, İtemur ve Salduz mıntıklarını ele geçirdi. Böylece Mükri Kürtlerinin imareti artmıştır. Emir Seyfeddin öldükten sonra iki oğlu vardı: Sarım ve Baba Ömer.¹⁰⁹ Sarım Han Babasının ölümünden sonra yönetimi ele aldı. Ancak Seyfeddin’in ölümü ve Sarım’ın yönetimi ele alması, Şah İsmail Safevi ile hem zamandı ve ikisinin İran topraklarındaki fütuhatları birbiriyle çakışmaktaydı. Sarım hâkimiyet kurduğu toprakları korumak ve yönetimi elde tutmak, Şah İsmail ise onun imaretini dilemekte

¹⁰⁶ Kanberi, “Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî”, s. 125.

¹⁰⁷ Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 386.

¹⁰⁸ Bu cümledeki “Kelekî” Kürtçenin Sorani lehçesinde “Gür, Kalabalık, Topluluk” anlamındadır. “Kelekî be-gezâdan” terimi Mahabad yakınlarında tarihi ve kadim bir tepenin ismidir. Mahabat’ın büyüklerinden ve Hanlarının mezarları burada bulunmaktadır. Bkz: <http://www.mahabad2013.blogfa.com/post-23.aspx> Erişim Tarihi: (18.02.2018/ 20:12)

¹⁰⁹ Bitlisi, *Şerefname*, s. 325-326.

ve onu hâkimiyeti altına almak istiyordu.¹¹⁰ Bu bilgilerden hareketle Sarım Bey Mükri hakkında Safevi kaynaklarında şu bilgiler mevcuttur:

Kürdistan padişahı Sarım Han, kabilesi ile birlikte Muhammed Kerhi'nin başkaldırdığını, Şah İsmail'in bu sebeple Yezd canibine gittiğini işitince bu durumu fırsat bilerek 40.000 kişilik bir ordu ile birlikte Tebriz'i almak için Şah'ın kardeşi olan Sultan İbrahim'in üzerine gitmiştir. Urumlu kabilesine vardığında, Sultan Karagune 300 kişi ile birlikte Urumlu kalesindeydi. Sarım Han, Urumlu kalesini muhasara altına aldığı anda bu haber Şah'a ulaştı. Şah, Saru Hüseyin Şamlu'yu 3000 kişi ile birlikte İsfahan canibinden Tebriz'e doğru gönderdi. Bu sırada Sarım Han yaklaşık bir ay boyunca kaleyi muhasara altında tutup Karagune ile savaştı. Karagune zor duruma düşünce, Sarım Han'a bir elçi göndererek kaleden çıkıp Tebriz canibine gitmeleri için (Kaleyi teslim etmeleri karşılığında) yol vermelerini talep etti. Sarım Han, ailesi ile birlikte kaleyi teslim etmeleri karşılığında yol vereceğine söz verdi. Ama kaleden çıktıklarında arkalarından giderek hepsini öldürdüler. Daha sonra o cemaatin kadınlarını ve çocuklarını esir aldılar. Sarım'ın Urumlu kalesini aldığını ve o cemaatin başına gelenler Sultan İbrahim Mirza'ya ulaşınca, Sultan Tebriz'e doğru yöneldi. Şehzade, Saru Sultan Mühürdarla¹¹¹ görüşerek, Sarım Han ile karşılaşmak için gitmeleri, aksi takdirde Sarım'ın Tebriz'e gelmesi halinde şehri talan edeceğini söyledi. Nihayetinde 10.000 kişilik bir ordu ile Tebriz'den çıktılar ve Hoy'a ulaştılar. Birebir karşılaşmada savaş meydanında Sarım Han'ın oğlu öldürüldü. Sarım Han oğlunun ölümüyle bitap düştü bir sonraki düello için meydana başka kimsenin çıkmasına izin vermedi. Sarım, oğlunun acısı ile meydana çıktı ve karşısındakinin şehzade olduğunu öğrenince; *“seni öldürerek kardeşinin yüreğini yakayım, nasıl ki benim yüreğimi evlat acısıyla yaktığın gibi”* der. Böylece ikisinin arasında uzun bir mücadele başladı. Sonunda Sarım Han, bir kılıç hamlesiyle şehzadenin zırhını çizdi ve o kılıç darbesiyle atını yaraladı. Bu esnada Kızılbaşlar meydana döküldüler ve büyük bir savaş başladı. Bu savaş ikinci vaktine kadar devam

¹¹⁰ www.famahabad.blogfa.com/post-180.aspx Erişim Tarihi: 03.12.2017/21:36; <http://medie.blogfa.com/post/273> Erişim Tarihi: 16.02.18/ 14:59.

¹¹¹ Adı geçen Saru Sultan Mühürdar Tekelü aşiretinden Saru Ali'dir. Şah İsmail'in mühürdarlık görevine kadar yükselmiş, 1506 yılında Kürt Sarım'ın isyanını bastırmakla görevlendirilmiş, yapılan savaşta öldürülmüştür. Bkz: Şenol Çelik, “Teke-İli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.40, İstanbul, 2011. s. 347.

etti. Nihayetinde Kızılbaşlar şehzadeyi alıp Tebriz canibine doğru gittiler. Sarım orada bulunan Kürtlere sitem edip: *“Ey namert sürüleri, sizin dörtte biriniz kadar olan birkaç tane Kızılbaş sizden 3000 kişi öldürdüler ve önlerini kesemediniz ve oğlumun intikamını alamadınız.”* Onlar cevaben; *“Kızılbaşlar İnsan değiller onların bedenleri sanki çelik üzerine nakşedilmiş. Görmediniz mi ki nasıl yemin ederek kılıç altına atıldıklarını?”*

İbrahim Sultan ile Sarım Han'ın savaşıdan sonra Sarım Han'ın Kızılbaşlar ile yeni bir savaşa girdiği zikrolunmaktadır. Ama bu savaştan önce Şah İsmail'in Elvend Şah ile girdiği savaşta 4000 Türkmen'in savaş meydanından firar ettiklerini ve Gilan'a gittiklerini anlatmaktadır. Bu yüzden Şah, askerlerini toplayıp Reşt canibine doğru yola koyuldu. Abdi Han'ı da Tebriz'e doğru gönderdi. Abdi Han Şamlu Tebriz'e ulaştığı sırada Şehzade de Tebriz'e yaralı bir halde geri döndü.

İkinci gün Sarım Han ortaya çıktı ve saflar tutuldu. Sarım Han'ın diğer oğlu Erduvan Bey babasından izin alıp meydana çıktı ve karşısına adam talep etti. Şehzade yaralı olduğundan Abdi Bey savaş meydanına çıktı. Karşılıklı mükâlemeden sonra Abdi Han atılan bir okla attan yere yığıldı. Erduvan Bey Abdi Han'ın kafasını kesmek için attan inecekken bu sefer Abdi Han'ın oğlu Durmuş Han savaş meydanına girdi. Babasının katiline; *“eğer adamsan gençlerle savaş yetmiş yaşında olan bir adamı vurmak erkeklik değildir”* dedi. Yine karşılıklı konuşmalardan sonra Durmuş Han'da bu savaş meydanında yaralandı. Savaş süresi boyunca galibiyet Kürt taifesindeydi. Bu esnada Şah İsmail de Gilan canibine doğru hareket etti. Buradan Erdebil üzerinden Tebriz'e geçti.

Şah İsmail, Tebriz'e geldiğinde Kızılbaşların savaşta çok zor duruma düştüklerini gördü. Bu savaşta Durmuş Han ve Bayram Han çok ağır yaralanmışlardı. Tam o esnada beyaz çöl tarafında ejderha-peyker şehriyar (Şah İsmail) görüldü. O şehriyarın na'raları duyuldu. Bunu gören Kızılbaş askerlerine can geldi. Şah geldiğinde savaş meydanındaki o yezidi Kürtlerin üzerine atıldı. Ve o savaşta Şah İsmail Sarım Han'ı ikiye böldü ve Kürt askerleri yenilgiye uğradı.¹¹²

---

¹¹² Alem-Âray-ı Safevi, s. 103-108.

Burada Sarım Han'ın savaş meydanında Şah İsmail tarafından öldürüldüğü yer almaktadır ancak Sarım Han'ın ölümü ile ilgili çeşitli bazı rivayetler vardır. Şerefhan'a göre Safeviler ile Sarım Bey arasında birçok kez savaş meydana geldi. Ancak her seferinde zafer o Kürt taifesindeydi. Nihayetinde Sarım Bey de Kürdistan'ın öteki hükümdarlarından bir kısmıyla birlikte Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılara katıldı. Böylece Sarım Bey, Kızılbaşlar'ın kendisine yaptıkları saldırılardan kurtuldu. Osmanlı tahtına Sultan Süleyman Han çıkınca da Sarım Bey, Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkarak itaatini sundu. Babasının görevinin, ikta mülkiyeti yoluyla kendisine verilmesi ve yine eskisi gibi vilayetine gönderilmesi konusunda Sultanlık emirnamesi çıktı. Lakin döndükten hemen sonra vefat etti.¹¹³

Başka bir rivayette ise bazı Kızılbaş komutanlar Şîr Sarım'ın ordugâhına bir saldırı düzenleyerek onu esir aldılar ve zindana attılar. Orada Kürt esirlerle birlikte işkence yapılarak katledildi.¹¹⁴

2.1.2. Şah İsmail'in Kürdistan'a Gelmesiyle Başlayan Safevi-Zülkadir Mücadelesinde Kürtler

Şah İsmail, Sarım Bey Mükri ile mücadelesinden muhtemelen sonraki sene Kürdistan'a yönelmiştir.¹¹⁵ Buradan Maraş'ın üzerine yürümüş, Maraş hükümdarı Alaüddevle Zülkadir'i yendikten sonra Diyarbekir'e yönelmiştir. Safevi kaynaklarında Şah İsmail'in 1506-1507 senesinde Kürdistan'a gelmesinin sebebi Alaüddevle Zülkadir'in onunla uzlaşmayarak ona isyan etmesi ve Sultan Murad ile birleşip Safevi topraklarına hücum etmek iddiasına düşmesi gösterilir. Böylece Şah İsmail askerlerini toplayıp Kayseri üzerinden Elbistan'a doğru yöneldi.¹¹⁶

Osmanlı tarihçilerinden Hoca Sadettin Efendi ise "Tacü't-Tevarih" adlı eserinde bu yürüyüşünün sebebini şöyle aktarır:

"Alaüddevle'nin güzellikte eşi olmayan, benzeri bulunmayan bir kızı vardı. Bu kızın güzelliği Şah İsmail'e duyurulunca ona elçi gönderip güveyi olmak istedi. Alaüddevle bu isteği önce uygun bulmuş iken, onun dinsel konulara önem vermediğini öğrenince,

¹¹³ Bitlisi, *Şerefname*, s. 326.

¹¹⁴ Mocerşeybanî, *Teşkil-i Şahinşâhi Safeviye*, s. 105.

¹¹⁵ Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 161.

¹¹⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 394

düğünden vazgeçerek Şah İsmail'e olumsuz haberi yolladı. Bu da büyük tepkiye kaynak oldu."¹¹⁷

Yukarıda zikr olunduğu gibi Şah İsmail Kayseri yolu üzerinden Elbistan'a doğru yönelince mukavemet gücünün olmadığını bilen Alaüddevle Elbistan'dan firar ederek Durna dağına çıktı. Orası öyle bir dağdır ki, oldukça yüksek olup, onun zirvesi feleğin zirvesine çatmakta ve onun üzerinden yer küresi zerreden de küçük görünür denilmektedir. Böylece Şah İsmail Elbistan'da konaklayıp Lele Bey'i bir miktar askerle hem bir geçit yeri bulması için hem de arpa ve saman temin etsinler diye Ceyhan çayının kenarına göndermiştir. Burada Alaüddevle'nin oğlu olan Sarı Kaplan kendilerine saldırmış, çıkan bu muharebede Halil Ağanın yardımıyla Lele Bey kaçmayı başarmış ama Halil Ağa ve üç yüz askeri öldürülmüştür. Alaüddevle Şah İsmail ile karşılaşmadığı ve mukavemet göstermediği için Şah İsmail ona "Ala dana" lakabını verdi. Böylece adı geçen muhaliflerin ülkesini ateşe vererek Hoy'a doğru yol aldılar. Yol esnasında Şah İsmail'e Harput adlı kalede fitnekar Zülkadirilerden ve isyankâr fesatçılardan bir grup bulunmaktadır denildi. Şah İsmail böylece o kalenin ihataya alınmasını emretti. Kaledekiler muhalifliği terk ederek Şah'a itaatlerini bildirip onun huzuruna çıktılar. Şah İsmail, o cemaatin kötü olanlarını katlettiği iyi olanlarına da hürmet gösterdiği zikredilmektedir. Böylece Diyarbekir hâkimliğini Han Muhammed Ustacluya lütfedip onu Diyarbekir'e doğru yolladı.¹¹⁸

İşte bu zamandan sonra Kürtlerle bazı ihtilaflar ve ittifaklar meydana geldi. Ancak bundan önce daha evvel Akkoyunlu sultanları tarafından Diyarbekir valisi olan Emir Bey ibn Gülabi ibn Emir Bey Musullu Elbistan taraflarında Şah'ın dergâhına gidip bağlılığını bildirdi. Emir Bey, Şah İsmail'e itaatini nadir rastlanan ve paha biçilmez armağanlar eşliğinde sundu. Şerefhan, Emir Bey'in Şah İsmail'e sunduğu hediyeleri şu şekilde anlatmıştır:

"Bu armağanlar arasında, bir koyun sürüsü şeklinde olan ve Bögrek yakutu da vardı. Bu yakut, eski sultanların hazinelerinden Akkoyunluların hazinesine, oradan da kendisine ulaşmıştı. Bu parça Abbasi halifeleri zamanında meydana gelen depremde Hutelan dağı yarıldığında oradan çıkmıştı. O çağın sarrafları dünyada o hacimde, o kadar güzel renkli ve letafet dolu bir yakut görmemişlerdi. Şah İsmail Safevi bu benzersiz cevheri görünce çok mutlu oldu ve bunu armağan eden kişiyi Han unvanıyla

¹¹⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih* 3, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksız oğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1979, s. 350.

¹¹⁸ Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 394-395.

onurlandırdı. Böylece Emir Bey, Emir Han oldu. Şah ayrıca kendisine mühürdarlık, oğlu Şehzade Tahmasb'ın lalalığı görevlerini ve Herat ile Horasan eyaletini vererek şanını yüceltti.”¹¹⁹

Böylece Şah İsmail onu hüsn-i rağbetle karşılayıp mühürdarlık görevini ona havale etti. Ayrıca Emir Han'a Safevî Devletindeki yararlı faaliyetlerinden dolayı Şah İsmail tarafından kendisine Kayın eyaletinin idaresi de verildi.¹²⁰

Şah İsmail, Diyarbekir eyaletinin yönetimini Muhammed Han Ustaclu'ya verip, onu Diyarbekir vilayetinin beylerbeyi ve hanı olarak atadı.¹²¹ Şah İsmail yukarıda zikr olunan Harput şehrinin tasarrufundan sonra, Tebriz'e doğru yola koyulmuşken, muhtemelen Ahlat yakınlarında karargâhını kurduğu sırada¹²² Kürdistan'ın en büyük hâkimi ve hükümetinin merkezi Bitlis olan Şeref Bey de Emir Bey Musulludan sonra çeşitli hediyeler ve pişkeşlerle Şah İsmail'in huzuruna çıktı ve Şah'ın nazarında lütuf gördü.¹²³ Böylece Şah, kendisinden hoşnut kalmış ve Bitlis eyaletinin onun yönetiminde kalmasına dair bir emirname çıkarıp Emir Şeref'i değerli hediyelerle onurlandırmıştır.¹²⁴

Muhammed Han Ustaclu hükümdar ordusundan ayrılıp Kara Hamide¹²⁵ yollandığı zaman oranın hâkimi olan Emir Bey Musullunun kardeşi Kayıtmış Bey, muhaliflik izhar ederek şehri teslim etmedi. Diyarbekir Kürtleri de düşmanlık göstererek Safevi ordusunun dört bir yanına baskın ettiler ve kimi gördülerse, öbür dünyaya gönderdiler. Muhammed Han Ustaclu, Diyarbekir eyaletindeki bazı şehirleri ele geçirdi ise de mezkûr bölgenin bazı kaleleri Sünni mezhebine mensup Kürtlerin idaresinde olduğu için Muhammed Han ile mücadeleye girişip ona çok telefât verdiler.¹²⁶

Oradaki Kürtler muhkem bir yerde olduklarında onları ele geçirmek oldukça müşkül idi. Böylece Han Muhammed bir hile tertip edip firar etme süsü verdi.

¹¹⁹ Bitlisi, *Şerefname*, s. 439

¹²⁰ Mürüvvet Karagöz, *Safevi Devletinin Kuruluş Dönemi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2010, s. 63.

¹²¹ *Alem-Aray-ı Safevi*, s. 121.

¹²² Bitlisi, *Şerefname*, s. 439

¹²³ Kanberi, “Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî”, s. 128.

¹²⁴ Bitlisi, *Şerefname*, s. 440.

¹²⁵ “Diyarbakir-Amid” tarihinde “Hamid” ya da “Kara Hamid “olarak da yer almaktadır. Bkz: Mükrimin Halil Yinanç, “Diyarbakir”, *İslam Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1991, s. 621.

¹²⁶ Yinanç, “Diyarbakir”, s. 623.

Kürtlerde onları takip edip düzlük bir yere geldiklerinde Muhammed Han aniden yönünü onlara çevirerek Kürtlerden birçoğunu katletti ve bir çoğunda yaraladı. Kürtler de onlardan nice kimseyi yere serdilersede nihayetle Kürtler talihsiz bir şekilde firar vadisine döndüler. Safevi askerleri onları takip edip onlardan takriben yedi bin kişiyi katlettiler. Onların menzilinden bol miktarda mal ve erzak Safevi askerlerinin eline geçti. Soygun ve yağmadan sonra Safeviler ordugâhlarına geri döndüler. Bu mağlubiyetten sonra Hamid hâkimi Kayıtmış Bey Alaüddevle Zülkadrin yanına adam gönderip, şehri ona teslim etmek karşılığında asker istemiştir. Alaüddevle oğulları Kasım Bey Sarı Kaplanı ve Erduvan Beyi iyi silahlanmış on bin süvari ile gönderdi. Onlar Safevi birliğinin yakınlarına geldikleri vakit Muhammed Han muhaliflerin yaklaşmasından dolayı endişe denizine düştü. Muhammed Han Ustaclu iki bin kişi ile Zülkadir askerlerini karşıladı. Kardeşi Kara Bey sekiz yüz süvariye komuta ederken, kendisi ise bin iki yüz süvari ile merkezde yer aldı. O taraftan Sarı Kaplan ve Erduvan Bey on bin Zülkadir süvarisi ile harp meydanına debdebeli bir şekilde geldiler ve askerlerini tertip etmekle meşgul oldular. Sarı Kaplan merkezde topladığı askerleriyle bir anda Ustaclu askerlerine hücum etti. Ustaclular Zülkadirilerden birçoğunu öldürerek Sarı Kaplan'ı esir aldılar. Bu savaşta Zülkadir cemaatinden ad ve san sahibi yedi yüz kişi ve otuz kişi bayrak (âlem) sahibi emir katledildi. Sarı Kaplan Muhammed Han'ın yanına getirildiğinde, “Beni sağ-salamat İskender şanlı hakanın dergâhına gönderin” diye rica etmiş. Lakin Muhammed Han bazı adamların tahriki ile Sarı Kaplanı da Erduvan Beyle birlikte katledip onların başlarını Şah İsmail'e gönderdi. Daha sonra Han Muhammed, Hamid kalesini ele geçirmek için harekete geçti. Emir Kayıtmış birkaç gün daha kaleyi müdafaa etti. Ahir'ül-emr şehrin kalenderi Ahmed Çelebi Emir Kayıtmıştan yüz çevirerek kalenin bir burcundan Safevi askerlerini yukarı çekti. Emir Kayıtmış esir tutulup öldürüldü.¹²⁷

Şah İsmail, Diyarbekir vilayetine Muhammed Han Ustacluyu tayin ederken, Han Muhammed Süleymanî aşiretinin reisi olan Emir Diyadin'e karşı bir uzlaşma siyaseti takip etmişti. Dahası Kızı Beykisi Hanım'la evlendi böylece Süleymanî aşiretinin desteğini ve dostluğunu kazandı. Böylece Sarıkaplan Zülkadir ile Safevi

---

¹²⁷ Rumlu, s. 395-396.

mücadelesinde Süleymanî aşiretinin lideri olan Emir Diyadin adamlarıyla birlikte Safevilere yardım ederek Zülkadirîlilerin yenilmesinde büyük bir rol sergilediler:

“Maraş hükümdarı Alaüddevle Zülkadir, kardeşinin oğlu Sarıkaplan’ı Muhammed Han ile savaşılmaya ve Diyarbekir’i ele geçirmeye gönderdi. İki taraf arasında büyük bir savaş çıktı. Süleymanî aşireti o kanlı çarpışmada öyle kahramanlıklar ve yiğitlikler gösterdiler ki, Rüstem’in Hefthan-ı Mazenderan savaşlarındaki kahramanlığı onların yanında sönük kaldı. Kürtler bileklerinin gücü ve zehirli kılıçlarının keskinliğiyle Sarıkaplan’ın askerlerini darmadağın ettiler ve kendisini de öldürdüler. Başını kesip cesedini orada bıraktılar. Bu da, şüphesiz Han Muhammed’in, Emir Diyadin’e karşı saygısını arttırdı ve Süleymanî aşiretlerinden yana olmasını sağladı.”¹²⁸

Alaüddevle Zülkadir bir kez daha Safevilerden intikam almak için azametli bir ordu hazırlayarak onları, büyük oğlu Kor Şahruh ve küçük oğlu Ahmed beyle birlikte Han Muhammed Ustaçluya karşı muharebeye gönderdi. Han adı geçen yaylakta bu haberi duyup Hamid’e geçti ve üç bin süvari ile Zülkadir askerlerinin karşısında saf durdu. Bu muharebede Zülkadirîlilerin sayılarının on bir bin süvari olduğu geçmektedir. Çıkan muharebede Zülkadirîliler kötü bahtlarından firar semtine doğru yönelmişler. Han Muhammed Ustaclu’nun maiyetinde olan Safevi ordusu onları takip edip Zülkadirlerden birçoğunu öldürmüşler yine birçoğunu da esir almışlar. Esir düşmüş mu’teber şahıslar arasında Kör Şahruh, Alaüddevle’nin diğer oğlu Ahmed Bey, Aziz ağanın oğlu Muhammed Bey, oymakların emirlerinden elli kişi, Murad Bey, Ürkmez Bey ve Kayıtmış Bey vardı. Ürkmez Bey ile Kayıtmış Bey hariç diğer üç kişi öldürülüp başlarını bu iki kişi ile birlikte Şah İsmail’in dergâhına gönderdiler. O vakitler Şah İsmail Hoy’dan Irak-ı Aceme doğru gidiyordu. Han Muhammedin mülazımı Hemedan şehrinde düşmanların başları ve esirlerle birlikte Şah İsmail’in huzuruna çıkarak savaşın gidişatını Şah’a arz etti. Şah İsmail Ürkmez’i azad edip onu kendine mülazım etti ve Han Muhammed için altınla bezenmiş taç ve kılıncı kemeri gönderdi.¹²⁹

Muhammed Han Ustaçlu’nun Kör Şahruh ile muharebesini anlatan diğer bir Safevi kaynağı olan Alem-Âray-ı Safevi’de Alaüddevle’nin bu muharebe esnasında Beyatlı İskender Han’dan yardım isteği dikkatleri celp etmektedir. Nitekim adı geçen İskender Han da o havalide yer almakta olup Alaüddevle ile kadim bir dostluk bağı vardı. İşte böyle bir dönemde Alaüddevle’nin oğlu olan Muhammed Beg, İskender

¹²⁸ Bitlisi, *Şerefname*, s. 303-304.

¹²⁹ Rumlu, *Ahsenü’t-Tevarih*, s. 400-401.

Han'a bölgede yıllarca dost olarak yaşadıklarını dile getirmiş neden bize yardım etmiyorsunuz diye de sitem dolu bir mektup gönderir:

"Bu cemaat ki onlarla savaştayız çünkü bu serhatte müntekil oldular. Bizden sonra sizin başınıza da gelecekler. Eğer şimdi yardım edecek olursanız biliniz ki azukamız da¹³⁰ kalmadı. Bizim için azuka da getirin. Eğer başka da getiren olursa satın da alırsınız."

Böylece İskender Han da on bin kişilik Bane Kürtlerinden ve Diyarbekir Serhadinden adamları yanına alarak Kara Hamid kalesinin önüne doğru yola çıktı. Bu haber casuslar tarafından getirilince, Kara Han kardeşi Muhammed Han Ustaclu'ya; *"Kürtlerin gelmesi ve Zülkadir ordusuna dâhil olmaları bizim gücümüzü aşar, birimizin önceden onları karşılamaya gitmesi gerekmektedir"* demiştir. Nihayetinde Muhammed Han Ustaclu üç bin kişi ile İskender Han'ı karşılamaya gitti. Böylece İskender Han'ın bozguna uğratılarak firar ettiği kayd edilirken onlardan da yaklaşık bin kişiyi öldürdükleri yine kayd olunmaktadır.¹³¹

Muhammed Han Ustaclu, Zülkadirli Kör Şahruh ile mücadele ederken kardeşi Kara Beyi de Kürdistan'ın muteber bölgelerine yağma ve garet için gönderirdi:

*"Han Muhammed Ustaclu Mardin yaylağına geldi ve kardeşi Kara Beyi Cezireye baskına gönderdi. Kara Bey fermana uygun olarak, soygun ve garet merasimini yerine getirip, ... Kürtlerden birçoklarını amansız kılınçtan geçirerek çoklu ganimetle Mardin'de Han'ın ordusuna katıldı."*¹³²

2.1.3. Safevilerin Cezire'yi Alma Girişimleri

Emir Şeref b. Emir Bedir daha evvel Akkoyunluların zulmünden kaçmış ve otuz sene yeisle bir kenarda kalmıştır. Daha sonra doğan fırsatları en iyi bir şekilde kullanarak düşmanlarının üzerine yürüyerek vilayeti tekrar ele geçirip hükümdar olur. Bu sefer de Şah Safevi ayaklanıp Irakeyn ve Azerbaycan vilayetlerini Türkmenlerin elinden alarak, ardından Diyarbekir, Musul ve Sincar vilayetlerini ele geçirir. Nihayet Cezire'yi de istila etmek için Kızılbaşlardan bir ordu gönderir. Ne var ki Emir Şeref bu orduya karşı şiddetle direndi ve kendisiyle Kızılbaşlar arasında yapılan birkaç çarpışmada onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Her defasında zafer Emir Şeref'in tarafında olur. Hatta bir çarpışmada Kızılbaşlardan 1.700 kişi öldürüldü ve

¹³⁰ Aslen Türkçe bir kelime olan "Azık" kelimesinden farçaya geçmiştir. Bkz: Mehmet Kanar, *Türkçe Farsça Sözlük*, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 65.

¹³¹ *Alem-Âray-ı Safevi*, s. 146-147.

¹³² Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 400.

birçoğu da esir alındı. Kızılbaşlar tarafından atanmış olan Diyarbekir Beylerbeyi Muhammed Ustaclu'nun, yanında kardeşi Karahan olduğu halde Cezire üzerine yürümek ve Emir Şeref'i orada ablukaya almak için giriştiği ikinci saldırıda da Emir Şeref zafer kazandı. Üçüncü kez ise Şah İsmail Emir Şeref ile savaşması için ve Cizre'yi alması için Hemedan'dan Şahlık korucularından profesyonel bir gurubu Korucubaşı Yegân Bey Tekelü'nün komutası altında göndermeye karar verdi. Emir Şeref Allah'a sığınarak ve *"Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir"*¹³³ ayet-i kerimesine güvenerek saldırgan düşmanı karşılayarak şiddetli bir direniş gösterdi. İki taraf arasında kanlı savaşlardan sonra Yegân Bey ağır bir yenilgiye uğradı ve Cezire vilayetinden dışarı atıldı. O günden sonra bir daha Kızılbaşlar Cezire vilayetinin sınırlarına saldırmaya kalkışmadı.¹³⁴

2.1.4. Kürt Emirlerinin Tutuklanmaları ve Kurtulmaları

Şah İsmail'in Kürdistan'ın merkezine kadar inmesi ve Diyarbekir'i tasarrufu altına almasından sonra gelişen bazı hadiselerden, aslında Şah İsmail'in bir yandan Kürt emirlikleriyle ılımlı bir siyaset takip ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra ya bazı emirlerin Şah İsmail'e kolaylıkla boyun eğmelerinden ya da daha kuvvetli bir ihtimalle Kürt emirleri hakkında çıkan asılsız bazı söylentiler Şah İsmail ile Kürt emirliklerinin arasını açmış ve Kürt emirliklerine karşı Şah'ın siyasetinin daha katı olmasına neden olmuştur. Bu konuda tarihçiler veya araştırmacılar arasında tutarlı ve sabit bir bilgi mevcut değildir. Şah İsmail'in Hoy'a gelmesinden sonra yaklaşık on bir Kürt Bey'ini hapse attırması hakkında birbirinden değişik detaylar vardır. Birincisi; Şah İsmail, Hoy şehrine geldiği vakit, Kürt beyleri gelip burada Şah'a itaat edip onun hizmetinin altına girdiklerini ve bu beyler arasında Mir Şah Muhammed ve Ali Bey Sasonî hariç bütün Kürt ümerasını hapse attırmasıdır.¹³⁵ İkincisi, Şah İsmail bu beylerin hepsini tutuklatıp hapse attırıp onların yerine Kızılbaş valiler tayin etmesidir.¹³⁶ Bunun yanı sıra bir rivayete göre de Akkoyunlu Devleti yıkılıp Şah İsmail'in saltanat dönemi başlayınca ilk iş olarak, Halil Bey ile birlikte bütün Kürt

¹³³ *Kur'an Yolu Meâli*, Haz: Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı vd., Bakara Suresi, 249. Ayet, Ankara, 2015, s. 40.

¹³⁴ Bitlisi, *Şerefname*, s. 165-170.

¹³⁵ Kanberî, "Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî", s. 125.

¹³⁶ Muhammed Emin Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd u Kurdistan*, s. 127.

emirlerini Tebriz'e çağırıp onları bir hile ile tutuklayıp hapse attırmasıdır.¹³⁷ Böylece Şah İsmail'in Kürt beyliklerine karşı baskıcı bir siyaset izlemesinin temel nedeni Kürtlerin Sünni mezhebine mensup oldukları kanısına varılabilmektedir. Hâlbuki Şah İsmail ile bazı Kürt beyliklerinin arasının iyi olduğu da mevcuttur. Hatta hapse atılanların arasında Şah İsmail'in kız kardeşinin kocası Melik Halil de vardır. Dolayısıyla Şah'ın baskıcı siyaseti sadece Sünni mezhebine mensup oldukları için değil daha evvelce zikrolunduğu gibi Kürt emirlikleri hakkında çıkan bazı söylentilerden kaynaklanma ihtimalidir.

“...Şah İsmail kışı geçirmek üzere Hoy şehrine geldiği sırada yine Emir Şeref, Kürdistan'ın öteki beyleri ve hükümdarlarından Hasankeyf Hükümdarı Melik Halil, Cezire valisi Bohtanlı Şah Ali Bey, Hizanlı Mir Davud, Sasonlu Ali Bey ve on bir civarında beyle birlikte Şah İsmail'in huzuruna çıkmak üzere Hoy'a gittiler. Orada başlangıçta, layık oldukları ağırlama ve ilgiyi gördüler. Fakat o sırada Diyarbekir valisi Muhammed Han'ın, Kürt beylerine yönelttiği itham ve iftiraları, kendisine hakaret ve eziyet ettikleri yolundaki iddiaları Şah'a arz edildi. Şah İsmail'e Diyarbekir'den gönderdiği bir mektupta Sarayda bulunan Kürt beylerinin yakalanarak hemen tutuklanmaları konusunda Şah emir verirse ben de Şah'ın küçük bir yardımıyla eski zamanlardan beri sultanların hâkim olamadığı Kürdistan beldelerinin çoğunu ele geçirmeyi taahhüt ediyorum. Bunun üzerine Şah İsmail o pervazsız kâfir valinin isteğine uyup, Emir Şah Muhammed Şirevi ile Sasonlu Ali Bey hariç hazır bulunan bütün beylerini tutuklayarak hapse attırdı. Bu beylerin her biri Kızılbaş komutanlarından birine teslim edildiler. Emir Şeref, Emir Han Musulluya verildi ve Çapan Sultan, Bitlis vilayetini istila etmekle görevlendirildi. Div Sultan Rumlu Hakkâri vilayetinin fethiyle ve Tekelü Korucubaşı Yegân Bey de Cezire'yi ele geçirmekle görevlendirildiler.”¹³⁸

Yukarıdaki bilgilerden Şah'ın gazabından kurtulan iki beyden Sasonlu Ali Bey'in zevk ve eğlenceye düşkünlüğü Şah'ın mizacıyla da uyduğu için Şah'ın yakın adamlarından biri olduğu kaydedilirken,¹³⁹ Mir Şah Muhammed (Emir Şah Muhammed Şirevi) ise Kızılbaş kıyafetleri giydiği için Şah'ın özel meclisine girip ve Kızılbaş çevrelerde kabul gördüğü geçmektedir. Böylece kendisine güvendiler ve Kufra vilayetini ona geri verdiler.¹⁴⁰ Bu minvalde Kürdistan hükümdarlarının Şah İsmail'in hizmetine girmek için sarayına gittikleri ve Şah'ın onları tutuklayıp vilayetlerini ele geçirdiği zaman Ali Bey ve Mir Şah Muhammed Şah İsmail'in gazabından kurtulmayı başarmışlardır.

¹³⁷ Muhammed Emin Zeki Beg, *Meşahir-i Kurd u Kurdistan (Kürt ve Kürdistan Ünlüleri)*, Çev: M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay, 1945, Apec&Öz-Ge Yayınları, Birinci Baskı, C.1, Birinci Baskı, Sapanga/Sweden, 1945, s. 146.

¹³⁸ Bitlisi, *Şerefname*, s. 441-442

¹³⁹ Bitlisi, *Şerefname*, s. 237-238.

¹⁴⁰ Bitlisi, *Şerefname*, s. 274.

Diğer Kürt beylerinin akıbetlerine gelince bir süre sonra, Horasan tarafından Özbek Şeybek Han'ın, Horasan'ı ele geçirmek amacıyla büyük bir orduyla Ceyhun nehrini geçtiği haberi geldi. Bu haber Şah İsmail'i ürküttü. Üzüntüsünü belirterek Kürdistan beylerini bırakmaya hazır olduğunu bildirdi. Serbest bırakılanlara önderiniz ve lideriniz kimdir? diye sorunca, hepsi bir ağızdan 'Emir Şeref ve Melik Halil'dir' dediler. Şah bu iki beyi hapiste tuttu ve diğerlerini serbest bıraktı ve Horasan'a gitti.¹⁴¹

Emir Şeref, Rojki aşiretinden Muhammed Ağa Kelhoki'nin kimliğini gizleyerek Irak'a gidiyormuş gibi Şah'ın kafilesine katılıp Emir Şeref'in kaçmasına yardımcı olmuştur. Muhammed Ağa ve Emir Şeref önce Hakkari vilayetine vardılar. Burada Kızılbaşların çıkardıkları olaylardan sonra vatanını terk eden Şeyh Emir Bilbasi, gelip Hakkari vilayetinin bir köyüne yerleşmişti. O da Emir Şeref'e katılarak İsbayird aşiretine ulaştılar. Burada iyi karşılandılar. Bu arada Şeyh Emir, Rojki aşiretini durumdan haberdar edip Emir Şeref gelinceye kadar onları toplayıp hazırlamak için birkaç kişiyle birlikte Bitlis vilayetine gitti. Emir Şeref'in gelişiyle de birçok kişi etrafında toplandı ve Bitlis kalesini ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Şah İsmail tarafından Bitlis, Adilcevaz ve Erciş kalelerini yönetmekle görevlendirilen Kürd Bey Şerefli, Şeyh Emir'in iki bin savaşçıdan kurulu bir orduyla gelip kaleyi kuşatmaya başladığını duyunca Bargiri ve Erciş'te bulunan Kızılbaş komutanlarıyla birlik olup, hasmının üzerine yürüdü. İki taraf Bitlis'in Gök Meydanında savaşa tutuştular. Rojkiler tam savaşı kazanacakken onlarla birlikte olan Muhammed Bey Pazuki Beş yüz savaşçısı ile birlikte saf değiştirip Kızılbaşlarla savaşan Rojkiler'e arkadan saldırdı. Şeyh Emir bu darbe karşısında oğlu Ali Ağa ile birlikte şehit oldular. Şeyh Emir'e Kara Yezid lakabını takan Kızılbaşlar onun cesedini oğlunun cesediyle Gök Meydanında yaktılar. Bu şiddetli ve acı olaydan sonra Emir Şeref bir süre gerilemek zorunda kaldı ve Bitlis vilayetini ele geçirip Kızılbaşlar'ı oradan çıkaramadı.¹⁴²

Melik Halil'in akıbeti ise Çaldıran muharebesi vukuu bulana kadar Tebriz'de hapiste kalmıştır. Melik Halil bu şekilde üç yıl Tebriz'de kaldı. Bu süre içerisinde

---

¹⁴¹ Bitlisi, *Şerefname*, s. 442.

¹⁴² Bitlisi, *Şerefname*, s. 443-445.

Hasankeyf vilayeti meşru varislerinin elinden çıktı ve burayı doğrudan doğruya Kızılbaşlar yönetti. Çaldıran savaşı çıkınca, Melik Halil de bu fırsattan yararlandı. Nöbetini beklemekle görevlendirilmiş olanları öldürerek oradan kaçtı ve hızla Diyarbakir'e doğru yol aldı.¹⁴³ Melik Halil'in bundan sonraki ser-encamı da Çaldıran muharebesinden sonra bölgedeki Kürt beylerinin, Safevileri atadan kalma ülkelerinden/memleketlerinden temizlemesiyle neticelenecektir.

Özellikle Şah İsmail'in Hoy'da kendisine tabii olmaya gelen Kürt beylerini tutuklaması ile takip ettiği siyaset İran topraklarında yaşayanlar içerisinde daha çok Kürtlerin İranlılardan uzaklaşıp Osmanlı devletine yakınlaşmasına sebep olmuştur. Şah İsmail'in siyaseti Sünni mezhebine mensup olanlara karşı da oldukça baskı odaklıydı ve o hiçbir şekilde affedici ve bağışlayıcı değildi. Bu sebepten dolayı Safevilerin bu döneminde Kürt eyaletlerinin çoğu Osmanlı devletinin tarafına göç etmişlerdir. Bu muhaceretten kısa bir süre sonra da Osmanlı devletine tabiiyetlerini göstermişlerdir.¹⁴⁴

2.1.5. Şah İsmail'in İyi Münasebetleri Olduğu Kürt Mirleri

Şah İsmail'in daha evvel ismi zikr olunan beylere yönelik takip ettiği siyaseti genel bir tabirle iyi olmaktan çok kötü olmuştur. Yine de Şah İsmail'in iyi münasebetleri olan Kürt beylerini zikretmekte fayda vardır. Bunlardan Lor-i Kuçek (Küçük Lor) Hükümdarlarından Şah Rüstem B. Şah Hüseyin adı geçen taifeye uzun bir dönem hükümdarlık yapmıştır. Sonunda Şah İsmail Safevi'nin hizmetine girdi. Burada sultanlara yakışır bir ilgi görerek şanı yüceltildi ve bir müddet geçtikten sonra öldü. Yerine Uğur b. Şah Rüstem geçti.¹⁴⁵

Şenbo adıyla ün yapmış olan Hakkâri Hükümdarlarından Zahid Bey b. İzzeddin Şir, Babasının ölümünden sonra bağımsız olarak beylik görevini aldı ve altmış yıl yönetimde kaldı. Bu zaman zarfında Şah İsmail Safevi'ye itaat ederek Şah'ın nezdinde çok kıymetli bir yere sahip olarak rızasını ve güvenini sağlamıştı. Bu yüzden Şah tarafından varisi olduğu toprakları yönetebileceğine dair bir

¹⁴³ Bitlisi, *Şerefname*, s. 200-202.

¹⁴⁴ Kanberî, "Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî", s. 126-127.

¹⁴⁵ Bitlisi, *Şerefname*, s. 97.

emirname almıştı. Şah bazen kendisine amca diye hitap eder ve aralarında oluşan muhabbet ve birlik zirve noktasında olduğu kaydedilmektedir.¹⁴⁶

Bahadinan adıyla tanınmış olan İmadiye Hükümdarlarından Hasan Bey'in de yine Şah İsmail'le arası iyiydi. Hasan Bey, hükümetinin başına geçince Akkoyunlu sultanları, Bicenoglu Süleyman Bey'i İmadiye vilayetini ele geçirmekle görevlendirdiler. Süleyman Bey Akra ve Şûş kalelerini almaya muvaffak olduysa da, İmadiye kalesini ele geçirmek için ne kadar çaba sarf ettiyse de başarılı olamadı. Sonunda bu girişiminden vazgeçmek zorunda kaldı. Akkoyunlu hanedanı ortadan kalktıktan sonra Hasan, Şah İsmail Safevi'nin hizmetine girdi. Şah İsmail ona gerekli ilgiyi gösterdi. Bunun sonucu olarak, Duhok kalesini Tasini sancağından ayırarak ona verdi. Ayrıca Hasan, Sindî Nahiyelerini de bağımsız bir hükümdarı olan Sindiyân aşiretinin elinden alarak İmadiye vilayetine kattı.¹⁴⁷

Çemişkezek hükümdarlarından Hacı Rüstem Bey, Şah İsmail Safevi ile çağdaştır. Şah İsmail Kızılbaş beylerinden Nur Ali Halife isimli bir şahsı Çemişkezek vilayetini ele geçirmek üzere gönderdi. Hacı Rüstem Bey ise ülkeyi çatışmasız ve savaşız olarak Nur Ali Halife'ye teslim etti ve Şah İsmail'in sarayına giderek kendisine itaatini sundu. Şah kendisini değerli bir hediye ile onurlandırdı ve Çemişkezek vilayeti yerine Irak'a bağlı bazı kesimlere yönetici olarak tayin etti. Lakin Nur Ali Halife Çemişkezek vilayetinin halkına baskı uygulamaya başladı. Aşiret adamlarından ve Melkişi ailelerinin çocuklarından birçok kişiyi öldürdü. Bu Durum ülke halkını ayaklanmaya, karışıklık ateşini alevlendirmeye itti. Halk öncelikle Hacı Rüstem'e haber göndererek gelip ayaklanmanın başına geçmesini istedi. Şah İsmail ise o sırada Irak, Fars ve Azerbaycan ordularıyla birlikte Çaldıran'da Sultan Selim ile savaşmaya gidiyordu. Hacı Rüstem de bu seferde Şah'ın maiyetinde bulunuyordu. Şah İsmail Çaldıran Savaşında yenilip kaçınca Sultan Selim istila amacıyla Tebriz'e hareket etti. Hacı Rüstem de Merend'e bağlı Yam denilen yerde Sultan Selim'e itaat etmeye gitti. Fakat Yavuz Sultan Selim Hacı Rüstem'in, torununun ve aşiretinin reislerinden ve liderlerinden olan Melkişilerden

---

¹⁴⁶ Bitlisi, *Şerefname*, s. 143.

¹⁴⁷ Bitlisi, *Şerefname*, s. 154-155.

kırk kişinin öldürölmelerini emretti.¹⁴⁸ Feridun Ahmed Beg “Münşeatü’s-Selatin ” adlı eserinde bu duruma daha sonra da değinileceğı gibi Yavuz’un Tebriz’e duhulünde; “Kızılbaş beylerinden Hacı Rüstem ve elli adamı katledilmiştir” diye aktarılmaktadır.¹⁴⁹

Şah İsmail’in Kürt mirleri üzerindeki iyi münasebetler bunlarla sınırlı olup geriye kalan Kürt emirleriyle (bazen değışkenlik arz etmek suretiyle) genel bir tabirle baskıcı bir siyaset takip etmiştir.

2.2. Çaldıran Muharebesi: “Osmanlı-Safevi Karşılaşması”

İran tarihinin görmüş olduğı en büyük savaşlardan birisi de Çaldıran muharebesidir. Safevilerin otoritelerinin sarsıldığı, büyük bir prestij kaybına uğradığı bu muharebenin fitilini tutuşturan büyük oranda Kürtler olmuştur. Özellikle Doğı Anadolu ve Kürdistan coğrafyasındaki Kürt taifeleri Şah İsmail’in zulüm ve baskılarından usanmış, Yavuz Sultan Selim’in de dikkatinden kaçmayan Safevilerin Doğudaki yayılmalarından endişe duymasından ötürü Yavuz’a iltica etmişlerdir. Kızılbaşlar da Sultan Selim’in İran tarafına yönelişinin en büyük nedeni olarak Kürtlerin çağrısını görmektedir.¹⁵⁰ Bu durum Kürt beyliklerin Safevi devletine karşı müttefik arayışlarının boyutlarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.¹⁵¹ Çaldıran hadisesinin meydana gelmesinin altında birçok sebep yatmaktadır. Hatta bu sebeplerden birisi de Diyarbekir valisi olarak atanan Muhammed Han Ustaclunun mağrurlanarak Sultan Selime küstahça bir mekatibe göndermesidir.¹⁵²

Yavuz Sultan Selim, şuurulu bir âlim olan İbn-i Kemal’in de yerinde ikazlarıyla, hem İslâm birliğini bozan ve hem de Doğudaki Sünnî Kürt ve Türkmen aşiretlerini rahatsız eden Safevî tehlikesini bertaraf etmeye azmetti.¹⁵³ Böylece Yavuz Sultan Selim, İslam’a ve onun şeriatına kast eden Şah İsmail’i ortadan

¹⁴⁸ Bitlisi, *Şerefname*, s. 209-212.

¹⁴⁹ Feridun Ahmed Beg, *Mecmua-ı Münşeat üs-Selatin*, 1264/1848, c. 20/1, s. 41

¹⁵⁰ Bitlisi, *Selîm Şah-Nâme*, s. 313.

¹⁵¹ İbrahim Özcoşar, “Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş”, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed: İbrahim Özcoşar vd., Kitap Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2017, s. 13.

¹⁵² Veli Kâli Bin Davud Kâli Şamlu, s. 44; Resul Dağsar, *Pansed Sal Çaldıran Ya Peyvend-i İran ve Türkiye Der Mesele-i Şark*, İntişarat-ı Nebatî, Çap-ı Evvel, Tebriz, 1392, s. 36.

¹⁵³ <https://osmanli.org.tr/yavuz-sultan-selim-kurtler/> Erişim Tarihi: 02.12.2017/ 09:37

kaldırıp yine İslam'ın şeriatıyla o bölgeyi müşerref kılmak için Muharrem ayının yirmi üçüncü Salı gününde (20 Mart 1514) Edirne'den yola çıkmıştır.¹⁵⁴ İdris-i Bitlisi, Padişah'ın sefer azametini ve Safevilerin Diyarbekir Han'ı olan Ustaclu Muhammed Han'ın önlem mahiyetinde yaptığı amelleri şöyle izah eder:

*“Şah tarafından Diyarbekir ve Kürdistan memleketlerinin Valisi olarak atanan Muhammed Han Ustaclu, Yavuz Sultan Selim Han'ın İran memleketlerine yönelişini haber alınca kaçmayı tercih ederek bütün adamlarını, hayvanlarını, halkını ve o bölgenin Türk ve Kürt aşiretlerini göç ve sürgün ettirip Bingöl ve Eleşkirt yolundan Azerbaycan tarafına naklettirdi. Yolu üzerindeki bütün otlakları ateşe vererek zulüm ve zorbalık ateşini eski buyruk doğrultusunda tutuşturdu. Böylece o bölgelerde dağlarda ve vadilerde Ordu'ya yardımı dokunacak bir bayındırlık eserinin kalmamasına çalışarak ve geçim gereklerinin bulunmamasının kalabalık Mücahit ordusunu belki Kızılbaş'a saldırmaktan alıkoyar diye düşündü.”*¹⁵⁵

Ancak Muhammed Han Ustaclu'nun aldığı bu tedbirler Sultan Selim'in kararından dönmesine hiç tesir etmemişti. Hatta Şah'ın bir türlü karşısına çıkmaması özellikle yeniçeriler arasında yılgınlığa yol açması bile Sultan Selim'i bu kararından vazgeçirememiş. Bir yandan onu bu seferden vazgeçirmeye çalışan engelleri ortadan kaldırırken bir yandanda Şah İsmail'e hakaret içeren mektuplar göndererek onu savaşa teşvik ediyordu. Şah ile Padişah arasındaki mektuplaşmalardan sonra iki ordu arasındaki savaş Makü ile Hoy arasındaki Çaldıran sahrasında 23 Ağustos 1514 Çarşamba günü sabahı başlamış oldu:

*“Padişah-ı âlem-penâh hazretleri dahi men kânellahû kânellah lehü fehvasınca i'dâyı bed re'yi üzerine yürülüp zâhve-i sağriden sonra Şâh-ı şeyâtin-i sipâh dâhi bir heyet-i mehîbe ve suret-i acibe ile gelüp askerini iki bölük eyleyüp bir bölüğüne Diyarbekir Beylerbegisi olan Ustacluğlu Muhammed'i tayin edüp sağ kola Anadolu üzerine gönderüp bâki 'askeriyle, kendü sol kola Rumeli askerine mukâbil gelüp Asâkir-i Osmaniye'yi yemin u yesârdan alâylar bağlanup ve saflar yasânub beyler, ağalar kollu kolunda durup sağlı sollu arabalar tertip olunub serâser cenk kolayın gözleyüp oklar yağmur gibi yağmaya başlayup nize nizeye ulaştı. Harabeler ejderhalar gibi birbirine doluştu sâika-bâr ve berk-kerdâr zârbzânlar mülâhadanın üzerine atılıp Yeniçeri Serdarları Kızılbaş evbaş üzerine dolu gibi yağdırdılar.”*¹⁵⁶

Şah İsmail, Akkoyunlular Türkmenlerinden olan Ferruhşad Beyin ve daha nicesinin kendi tarafına geçeceğini hesap etmişti fakat beklediği neticeyi bulamadı. Yine beklediği taraftar gurubunu görmemesinde ki en önemli sebep şüphesiz ki

¹⁵⁴ Servet Sünğür, Münşeâtüs-Selatin'de Zikr Olunan Yavuz Sultan Selim Han'ın Doğu Siyaseti, *Genç Akademisyenler Sempozyumu-3*, Mardin, 2017, s. 55.

¹⁵⁵ Bidlîsi, *Selim Şah-Name*, s. 205.

¹⁵⁶ Feridun Ahmed Beg, s. 409-410.

Osmanlı'nın uyguladığı siyaset ve hiç duraksamadan savaşa hazır ve mehiya duruma gelmesinden geçmektedir.¹⁵⁷

Daha gece vaktinde Osmanlı topçuları, toplarını İranlılara daha da yakın bir mevkie getirmeyi başarmışlardı. Savaş, topların ateşlenmesiyle başladı. Korhan yani Topçubaşı bütün topların İranlıların cephesine doğru ateşlemelerini emretti. Üç yüz top, bugün dahi bir savaşın azametini göstermektedir. Fakat İranlılar bu savaş aletinden istifade edememişlerdi. Bir sonraki gece Aslan ve Han Muhammed Ustaclu Şah İsmail'e danıştılar. Osmanlılar topları ateşlediklerinde İran askerlerinin ölmemeleri için geri adım emri verilmelidir. Kendi aralarında topların güllesinin yaklaşık üç yüz ile dört yüz arşın olduğu kanaatine vararak, İran askerleri tarafından geri adım atılırsa şayet Sultan Selim'in toplarının tehlikesinden emin kalabilirlerdi. Şah İsmail, toplar ateşlendiği zaman geri adım emrini verdi. Bunun üzerine İran askerleri üç yüz arşın geri adım attılar. Osmanlılar, İran askerlerinin geri adım attıklarını gördüklerinde topları biraz daha yakına getirdiler. Buna mukabil İran askerleri de biraz daha geri adım attılar. Ama üç yüz adet topun hareket edilmesi ve tekrar savaş düzenine koyması kolay bir iş değildi. Toplar İran askerlerinin geri adım atmasından daha yavaş bir şekilde hareket ettirilmekteydi. Bunun üzerine Sultan Selim piyade birliklerini (Çavuş askerleri) gönderdi. Piyade birliklerin ilerlemesiyle Osmanlı topları sakit kaldı. Yirmi bin Osmanlı piyade birliği baştanbaşa deri kaftanlarla ve silahlarla donatılmış İran askerleri tarafına doğru ilerlemekteydi. Şiilerin padişahı, Hüseyin Bey ile Abdalbaki Bey adında iki komutanına -ki beş bin askere komuta etmekteydiler- Osmanlı Çavuş (Piyade) birliklerinin önünü kesmeye memur kıldı. Osmanlı Şimhâlcileri'nin (Tüfekçileri), ateşli silahlarıyla Osmanlı askerlerine yol açmak için piyade birliğin önünde ilerlemekteydiler. O günün şartlarında bugün olduğu gibi uzak bir mesafeden ateş edilemiyordu. Çünkü atış mermilerinin menzili çok düşüktü. Dahası belli bir süreden sonra tüfeklerin ısınması ile mermiler birkaç adım sonra yere düşmekteydi. Tüfekçiler silahlarından faydalanmak için daha yakına gitmeye mecbur kalıyorlardı. Buna karşı Hüseyin Bey, Osmanlı tüfekçilerini etkisiz kılmak için felahin (bir tür sapan) ile gülle yağmuruna tuttular. Gülleler de bitince beyabanda topladıkları taşlarla karşı koymuşlardır.

---

¹⁵⁷ Feridun Ahmet Beg, *Mecmua-ı Münşeat üs-Selâtin*, s. 410.

Böylece İran askerleri Osmanlı tüfekçilerini taşla tutup birçoğunu etkisiz hale getirdiler. Bu sırada İran tüfekçileri de ateş ettiler ve iki taraftan da askerler öldürüldü. Çavuş askerlerinin İran cephesine vardıklarında tüfekler de toplar gibi etkisiz kaldı. Çünkü ateş edilirse şayet kendi taraftarlarını hedef alabilirlerdi.¹⁵⁸

2.2.1. Safevilerin Safında Olan Bir Kürt Komutan: “Bane’li Saru Bire”

İran’ın diğer devletlerle olan savaşlarında, Bane’li¹⁵⁹ savaşçılar genellikle iştirak etmişler, cesurluklarını ve kahramanlıklarını göstermişler. Birçoğunun adı tarihe geçmiştir. Bunlardan biriside “Saru Bire’dir.” 920 (1514) tarihinde İran ile Osmanlı devletleri arasındaki Çaldıran Muharebesi’nde Şah İsmail Safevi’nin teşvik ve tahsinlerine mazhar olmuştur. “Kürdistan Aslanı” unvanıyla anılarak “Şah’ın Kitabı İranlıların Savaşları’nda” bir bölüm ona tahsis edilmiştir.¹⁶⁰ Konunun ehemmiyeti babında mezkûr kitabın o bölümünde onun kahramanlıklarını anlatan bölüm zikredilecektir.

Saru Bire, silah kullanımında çok mahir olduğu için “Korucu” olarak adlandırılmıştır. Daha çocukluğunda ava gider ve avından dostları ve ihtiyaç sahipleri fayda görmekteydi. O dönemlerde Bane ormanları çok sık ve gür iken bu ormanlarda haliyle dağ keçilerinden başka yırtıcı hayvanlar da bulunmaktaydı. Bazı zamanlarda kaplan/pars avlar, derisinden kendisine elbiseler yapardı. Bane’nin civar köylerindeki sakinler Bane’ye geldiklerinde onu tanırırlar ve ona “Kaplan giyen” lakabını verirler. Avladığı hayvanların etleri o kadar çoktu ki kokuşup çürümesin diye bir kasap dükkânı açmış ve avladığı hayvanların etlerini orada satardı. Saru Bire’nin zarif bir yüzü vardı ve bazen de Rüstem oğlu Sohrab olarak adlandırılmaktaydı. Delikanlılığıyla bilinir, insanlar arasındaki ihtilafların çözümünde de yapıcı bir rol oynardı.

¹⁵⁸ Aşten Metz ve John Bark, *Şah Ceng-i İranîyân Der Çaldıran ve Yunan*, Çev.: Zabihollah Mansouri, İntişarat-i Negeristan Kitap, Tehran, 1367, s. 252-253.

¹⁵⁹ Bane, 17 kısımdan oluşan Kürdistan topraklarından yalnızca biridir. Bu şehir Senendec şehrinin batısında yer almakta olup Senendec şehrinin 24 fersah uzaklıktadır. Ayrıca Bkz: *Coğrafya ve Tarih-i Kurdistan (Hadika-i Nasriyye ve Mirâtü’l-Zafer)*, Be Koşîş-i Muhammed Rauf Tevekkuli, Çaphane-i Nakre Abî, Çap Dovvom, 1384, Tehran, s. 37-38.

¹⁶⁰ Muhammed Rauf Tevekkuli, *Coğrafya ve Tarih-i Bane Kurdistan*, Çaphane-i Sehil, Çap Dovvom, s. 97.

Şah İsmail, saltanatının ilk zamanlarında Kürdistan'a bir sefere gider. Bane'den geçtiği vakit orada Saru'nun vasıflarını işitir ve onu huzuruna talep eder. Ordusuna katılması için teklif eder. Saru dostlarıyla ava gittiğini ve hayatını oradan kazandığını onun hizmetine niyaz duymadığını söylese de Şah, uzun çabalardan sonra onu ve arkadaşlarını ordusuna katılmaya ikna eder. Şah İsmail birkaç savaşta Saru Bire ve arkadaşlarının başarılarını görür ve cesur adamlar olduklarına kanaat getirir.

Saru Bire'nin emrinde ki askerler arasında Kakavend, Sogvend ve Aspavend aşiretlerinden askerler de bulunmaktaydı. M. R. Tevekkulî de Saru Bire'nin Şah İsmail'in ordusuna katıldığı sıralarda Müslüman bir adam olduğunu ve onun emrinde olan askerlerin Kürt olduklarını aktarır.¹⁶¹

Saru'nun ellerinde kurşundan yapılmış çok ağır bir topuz vardı. Kalkanıyla birlikte düşmanlarının hamlelerine karşı kendisini korumaktaydı. Onun emrindeki askerlerin ellerinde de ağaçtan yapılmış sopalar vardı ki onun topuzundan daha hafif olduğu söylenemezdi. Saru ve adamları savaş tekniklerini Osmanlı askerleri "İç oğlanları" gibi bilmemekteydiler. Ama korkusuzlukları ve fiziksel dayanıklılıkları bu yönlerini telafi ediyordu. Saru ne kadar ileriye gitse askerlerin sayısı eksiliyordu. Osmanlı okçuları daima İran askerlerinin tarafına doğru ok atıyorlardı. Atılan bir ok Saru Bire'nin yüzüne geldi. Saru yüzünden diken çeker gibi oku tutup çekti. Naralar çekerek korkunç topuzunu bir "İç oğlan" askerine vurdu ve Osmanlı askeri zemine düşerek oracıkta kaldı. Şah İsmail, ordusunun yüreğine baktığı zaman cengâverlerini her türlü övgüye layık gördü. Derken başka bir ok daha Saru'nun yüzüne geldi ve bir top mermisi Saru'nun sağ eline isabet etti ve sağ elini kopardı. Elinden kanlar akarken topçuların tarafına doğru hamle etti ve topçular oradan firar etti. Firar eden askerler uzaktan o cesur adamın tarafına doğru ok atıyorlardı. O Kürt kahramanın bedeninden o kadar kan akıyordu ki ayaklarının altına kadar sinmişti. Osmanlı padişahı Sultan Selim aynı zamanda silahşor bir adamdı. Saru Bire'nin düştüğü vakit, başını gövdesinden ayıracaklarını anladı. O adamın cesurluğu Osmanlı padişahını oldukça etkiledi ki bir atlı göndererek Saru Bire'nin kafasının kesilmemesini emretti. İran cephesinden üç seçkin komutan; Aslan, Emir Abdalbaki ve Saru öldürüldü ve

---

¹⁶¹ Tevekkuli, *Coğrafya ve Tarih-i Bane Kurdistan*, s. 103.

Hüseyin Bey hayatta kaldı. Şah İsmail hayatta kalan komutanları için geri çekilmekten başka çare bulmadı.¹⁶²

“Saru Bire” çeşitli kitap ve kaynaklarda kısıtlı da olsa zikr olunmaktadır. Feridun Ahmed Beg’in Münşeat’üs-Selatin adlı kaynak eserinde Çaldıran muharebesinde Saru Bire’nin de içinde olduğu Safevi ordusunun ileri gelenlerinin ölümünü şu şekilde izah etmektedir:

“...ve Bağdad hâkimi Halfa Beg ve Herat Horasan hâkimi Lala Beg ve Hemedan hâkimi Tekiyelü Yekan Begoğlu ve Sultan ‘Ali Beg ve Köse Hamza Beg ve Korucubaşı¹⁶³ Saru Pire ve Meşhed ‘Ali nâkib’ül eşrâflığıyla Rumâhiye hâkimi olan Mehmed Kemuna ve Moğan hâkimi Ağzıvar Beg karındaşı ve Gence ve Berde hâkimi Serdar Beg ve nice bunların emsali bi adl u insaf begler tâ’mâ-i hisâm intikam vaki’ olub ecsâd-ı habiselerinden mârumur ve hoş ve tayyure kuvvet-i gada hâsıl oldu.”¹⁶⁴

Şerefhan Bedlisi ise bu olayı şöyle zikreder:

“Çarpışmadan sonra Emir Abdalbaki Sadr, Mir Seyyid Şerif, Muhammed Kemune, Diyarbekir hakimi Ustaclu Muhammed Han, Kazaklı Türkmen Velican Beg, Ustaçlu Sarupere Korucubaşı, Şamlu Lala Hüseyin Beg, Sultan Ali Mirza Avşar ve Pir Ömer Beg Şirecibaşı gibi Kızılbaşların ileri gelenlerinin çoğu, 5.000 atlı ile beraber öldürüldü ve Kızılbaş ordusu yenilgiye uğradı.”¹⁶⁵

2.2.2. Safevilerin Safında Yer Alan Urumiye’li Sâir Kürtler

Çaldıran muharebesinin ilk gününde, Safevilerin çok zor bir duruma düştüğü anda Gulam Ali Karabağı adında Urumiye’li bir adam yaklaşık iki bin Kürt süvarisi ile Şah İsmail’in yardımına koştu. Şah İsmail’e; “Ey Şiilerin padişah’ı” diye hitap ederek her daim yardıma hazır olduklarını dile getirdi. Çaldıran muharebesinde Şah İsmail’e birçok fedakârlıkta bulundular. Ancak Osmanlıların hem sayıca fazla olması hem de üç yüz adet top ile savaş meydanında yer alması üstünlüğü daima elde tutmaktaydı.

Bunun yanı sıra yeniçeri askerlerinin savaş meydanındaki yetenekleri de küçümsenmeyecek bir ölçüdeydi. On beş yıl savaş eğitimi alan bu askerler savaş meydanında adeta bir savaş makinası gibiydiler. Eskilerin bahsettiğine göre üç şeyin ilacı yoktur: “Birincisi sel, ikincisi deprem, üçüncüsü ise yeniçeriler.” Bazı

¹⁶² Metz ve Bark, *Şah Ceng-i İranîyân Der Çaldıran ve Yunan*, s.272-290.

¹⁶³ Korucubaşı aslında asli anlamından daha çok Kızılbaş tabakasının en büyük Amiridir ki “Rüknü’l-Saltanat ” olarak da bilinir. Bkz: Hamid Reza Safağ, *Safeviyan Der Gozargah-ı Tarih*, İntişarat-ı Sohan, Tehran, 1390, s. 582.

¹⁶⁴ Feridun Ahmed Beg, *Mecmua-ı Münşeat üs-Selatin*, s. 410.

¹⁶⁵ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname Osmanlı-İran Tarihi*, Çev.: Osman Aslanoğlu, 2. Cilt, Nûbihar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s. 146.

savaşlarda yeniçerilerin ismi bile savaş meydanında düşmanın savaş meydanını terk etmesi için yeterliydi. Çaldıran savaşında Şah İsmail'e vefa örneği sergileyen yaklaşık iki bin Urumiyeli Kürt askerlerinden sadece yüz yirmi kişi hayatta kalabilmişti.¹⁶⁶

2.3.Çaldıran Savaşından Sonra Bölgede Meydana Gelen

Hadiseler

Çaldıran savaşı Osmanlı devletinin muzafferiyeti ve Safevilerin de mağlubiyetiyle son bulmuştu. Lakin Şah İsmail'in savaş meydanını terk etmesiyle Osmanlıların zaferini yarıda bırakmış ve gerek Osmanlı için gerekse de Osmanlı devletiyle hem-kuvvet olan Kürtler için tehlike tam olarak bertaraf edilmiş sayılmazdı. Gelibolulu Mustafa Ali Çaldıran muharebesi sırasında yenilen Şah İsmail'in kaçmasını şöyle beyan eder: *“Her çend ki mukabeleye ikdam ve mukatele emrinde ihtimam eyledi, asla ‘askerinde kuvvet-u fer ve dilaverlerinde nişane-i nusret ü zafer göremedi. Âhir’ül emr başın alub kaçdı, bin belayla halas u reha semtine yol açdı.”*¹⁶⁷

Çaldıran muharebesinden sonra Dukakinoğlu ile Piri Paşa Tebriz'in zaptı için gönderildi. Geride kalan Kızılbaşların helak edilmesi ve mallarının muhafaza edilmesi için sekban başı ile birlikte beş yüz yeniçeri gönderilmiştir. 31 Ağustos 'da Kızılbaş beylerinden (Kürt) Hacı Rüstem elli adamıyla gelip hapis olunmuş ve 2 Eylül cumartesi günü Hacı Rüstem ve elli adamı katledilmiştir. Daha sonra yine Kızılbaş beylerinden Halid Bey yüz elli adamıyla Divana gelip itaat etmek istemiş lakin bunlarında cümlesi divanda tutulup öldürülmüştür. 6 Eylül'de Tebriz'in önde gelen zatların ve âlimlerin Ahi Su denilen yerde Cihangir padişahı Yavuz Sultan Selimi karşılamışlardır. Sorhab denilen yerde sultanın otağı kurulmuş ve askerler saf tutmuştur. Oradaki camii ve mescitlerde padişah adına hutbeler okunmuş ve yine padişah adına sikkeler basılmıştır. 8 Eylül tarihinde Tebriz'e girip Cuma namazı kılındı. Harabeye dönmüş olan Hasan Han Camii imaret edilip yeniden temizlenmiş ve yeniden cemaate kazandırılmıştır. Burada ehl-i sünnet ve cemaat kaidesi üzere hutbe okunmuş ve oradaki İslam ahalisi uzun zamandır işitmedikleri vaazları

¹⁶⁶ Ahmed Kaviyanpur, *Tarih-i Urumiye*, Neşr-i Azer Kohen, Çap-ı Evvel, 1378, s. 176-179.

¹⁶⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusretname*, s. 11.

dinlemişlerdir. 12 Eylülde azap taifesine izin verildi ve Şah'ın Horasandan Tebriz'e sürdüğü Bilginlerin, Tüccarların ve Horasan padişahının oğlu Bediüzzaman Mirza'yı İstanbul'a gönderilmeleri emir olundu. 17 Ekim 1514'de Piri Paşa hazretleri bazı kullarıyla erzak toplamak için Amasya'ya gönderildi. Ardından Bayburt ve Kefe fethedildi. Ramazan ayında (21 Ekim 1514) Bayburt muhafazası için üç yüz kişi ile birlikte kale muhafızları ve topçular bu kaleye tayin edildi. 22 Kasım 1514 tarihinde Hüdavendigâr Amasya'ya geçmiştir.¹⁶⁸

Şah İsmail Safevi tehlikesinin, tamamen bertaraf edilmemesi ile birlikte yaklaşan kış mevsimi, Osmanlı ordusunun Tebriz'de kışlamak için uygun olmadığı ve bir sonraki ilkbaharda tekrar sefere başlamak üzere dönüleceği kararı alındı. Bu konuda Ciwan'ın şu tespiti önem arz eder:

*“İran'ın fethi tamamlanmadan ve Şah İsmail tahttan indirilmeden, Osmanlı ordusunun Amasya'ya dönme kararı, her ne kadar ilkbaharda tekrar geri dönülecek diye karar alınmışsa da, Safevilerin egemenliği altındaki Sünni halklar ve özellikle bütün varlık ve umutlarını bu sefere bağlamış, sefer konusunda Sultanı ikna ederek var güçleriyle onunla omuz omuza, aynı saflarda Çaldıran muharebesinde çarpışmış Kürt beyleri arasında kaygılara neden olmuştur.”*¹⁶⁹

Muhtemeldir ki hem Kürt beylerinin kaygılarını dindirmek ve hem de Safevi tehlikesine karşı bir set çekmek için Sultan Selim tarafından İdris-i Bitlisi, bölgede asayişin sağlamak için vazifelendirildi. Bu konuda İdris-i Bitlisi'nin kaleme aldığı “Selimname” adlı eserinde detaylı bilgiler mevcuttur. Şöyle ki; *“Tebriz şehrinde saadetli dönüşten ve bendenizin Kürdistan yolundan Kürt beylerini kazanmak için gönderilmesinden sonra bu davetçi kula padişahça lütuflar ve ihsanlarla kutlu buyruk verildi.”*¹⁷⁰

Çaldıran'da aldıkları ağır mağlubiyete rağmen Safeviler, Osmanlıların çekilmesiyle birlikte İran'ın kuzeyindeki bölgelerde otoritelerini yeniden tesis etmişlerdi. Osmanlı Sultanı, Şah İsmail'in propagandacılarından Anadolu'ya sızmasının önüne geçmek maksadıyla özellikle Doğu ve Güneydoğu'da Safevilerin uzaklaştırılmalarının gerekliliğine inanıyordu. Bundan dolayı Osmanlı idaresinin,

¹⁶⁸ Feridun Ahmed Beg, *Nusretname*, s. 411-412.

¹⁶⁹ Murad Ciwan, *Çaldıran Savaşında Osmanlılar Safeviler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, s. 207.

¹⁷⁰ Bidlisi, *Selim Şah-Name*, s. 283.

Kürtlerin meskûn oldukları alanlara ilgi duyması kaçınılmaz olmuştur.¹⁷¹ Sultan Selim'in Doğu seferlerinde başarılı olmasında çok önemli bir role sahip olan Kürt coğrafyası, özellikle Safevilerin icraatlarından hoşnut olmamalarından dolayı Osmanlıların desteğini arkalarına almışlardı. Böylece I. Selim'in en mühim girişimi Osmanlı ile Safevi arasında önemli bir güce sahip olan Kürtlere destek vermesi olmuştur.¹⁷² Bu konudaki en büyük destekçisi de şüphesiz ve şeksiz Mevlana Hakimüddin olarak da bilinen İdris-i Bitlisi'dir. Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferi sırasında Amasya ordugâhında iken birkaç kez Mevlana İdris'i Kürt aşiret ve beylerini Şiiilerin ve Şah İsmail'in aleyhinde teşvik ve ikna etmesi için Kürdistan'a gönderdi. Özellikle Mevlana İdris'in bu çalışmaları, İrşad ve davetleri çok önem arz etmektedir.¹⁷³

Yavuz Sultan Selim, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beyler üzerinde siyasetler geliştirip, onların Osmanlıya bağlılıklarını sağlamayı şiddetle arzu etmekteydi. Bu mühim vazife için İdris-i Bidlisi görevlendirilmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt beylerinin Osmanlı tabiiyetine geçmeleri için faaliyetlere başlamıştı. İdris-i Bidlisi'nin gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda bölge beyleri memleketlerindeki Safevi birliklerini uzaklaştırarak, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdir.¹⁷⁴ Amaç, yerel duruma uygun ilkeleri oluşturmak ve genellemektir. Osmanlı devleti bazı yerel yönetimlerin kurulması için Kürt kavmini kendisinden tamamen hoşnut ve razı kıldı.¹⁷⁵

Şah İsmail'in Çaldıranda yenilmesinden sonra Kürdistan ileri gelenlerinin çoğu Sultan Selim'in tarafına geçtiler.¹⁷⁶ Öyle ki Kürdistan topraklarında isyan ve başkaldırı her yerde baş gösterdi. Diyarbekir ahalisi Kürdistan hâkimi olan Ustacluoğlunu Diyarbekir'den çıkarıp Osmanlı devletine bağlılıklarını bildirip itaat etmişlerdir. Keza Şeref Bey Bitlis'te Osmanlı bayrağını göndere çekmiş, Acem hâkimi olan Halid Bey'i o topraklardan çıkartmıştır. Hasankeyf ve Siirt'in hâkimi

¹⁷¹ Bilgehan Pamuk, "XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Safevi Mücadelesi ve Kürtler", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, Cilt. 1, Ankara 2014, s. 131.

¹⁷² Kanberi, "Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî", s. 125.

¹⁷³ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 127-128.

¹⁷⁴ Tufan Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 141-143.

¹⁷⁵ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 127.

¹⁷⁶ Mocirşeybanî, *Teşkil-i Şahinşâhi Safeviye*, s. 210.

olan Halil Bey, Siirt'i yeniden ele geçirdi ve kendisine babasından kalan toprakların tamamına sahip olmak için harekete geçti. Sason Emiri Mehmed Beg, Erzen'i tasarrufu altına alıp Şah İsmail'in ümerasını o topraklardan çıkarmıştır. Seyyid Ahmed Bey Diyarbekir ahalisinin yardımlarıyla Atak ve Meyafarkin ve Kasım Bey ise Eğil'i ele geçirmiştir. Mordisli (Palulu) Cemşid Bey, Sultan Selim adına Palu'yu ele geçirmiş, Bohti Bey'de İbn-i Ömer cezaresinin hâkimini ve İran askerlerini o topraklardan ihraç etmiştir. Soran Emiri Seyyid Bey de Erbil ve Kerkük'ü geri aldı. Kısaca bütün bunlara ilave on altı Kürt aşiret reisi Sultan Selim'e itaatlerini bildirmişlerdir.¹⁷⁷ Minorsky bu beylerden başka yirmi civarında Kürt Beyinin ise Perslere sadık kalıp kalmama konusunda kararsız olduklarını ve İdris'in, bu beylerin ziyaretine gidip bunlardan yirmi beşini Osmanlı Sultanının tarafına geçmeye ikna ettiğini aktarmaktadır.¹⁷⁸ Kürt mirleri, öteden beri süregelen hanedanlık haklarını yeniden kazanmak için Safevilere karşı tek başlarına mücadele edememekteydiler. Bu durumda tek dayanakları Osmanlı ordusu olmaktadır. Keza, Yavuz Sultan Selim'in İran seferinde özellikle yeniçerilerin birkaç kez isyana yeltenmesi ve yılgınlık göstermeleri bölge hâkimiyetinde yerel kuvvetlere ihtiyaç olduğunu göstermişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin özellikle Kürdistan hâkimiyetiyle sonuçlanan bu süreç, Safevilere karşı Osmanlı-Kürt ilişkisinin karşılıklı ihtiyaca dayandığını göstermektedir.¹⁷⁹

2.3.1. Bitlis'in Acem Hâkimi Halid'ten Alınması

Kürdistan beylerinden her biri kendi vilayetini düşmanın elinden almaya gidince, Emir Şeref de Bitlis vilayetine gitti ve orayı kuşatmaya başladı. Bitlis, Şah İsmail'in Kürt beldelerini işgal ettiği zamanlarda daha evvel Şah İsmail'in ordusuna katılan Kürt Halid Beg'e tevdi edilmişti. Halid Beg de bazı kaynaklarda Emir Şeref'in kardeşi olduğu zikr olunmaktadır.¹⁸⁰

Bu görevde Hazzolu Muhammed Bey, Hizanlı Mir Davud, Şirvanlı Mir Şah Muhammed ile Müks ve İsbayird beyleri de yanında bulunuyordu. Kuşatma uzayıp,

¹⁷⁷ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 128.

¹⁷⁸ Minorsky, *Kürdler*, s. 80.

¹⁷⁹ Özcoşar, "Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş", s. 15.

¹⁸⁰ Tahzade Ömer Faruk b. Muhammed Murad, *Tarih-i Ebu'l-Faruk*, İkinci Cild, Matba'a-i Âmedi, 1328, s. 5; Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 162.

kuşatma altındakiler zor duruma düşünce canlarının ve mallarının korunması şartıyla kaleyi teslim etmek için barış talebinde bulundular. Nihayetinde bu söz verildi ve kale Şeref Bey'e verildi. Kızılbaşlar ise kendilerini Erciş Van hattından vatanlarına gitmek üzere bazı beylere teslim oldular. Böylece Osmanlı sınırlarının korunması ve oradaki düzen ve asayişin sağlanması, ülkenin yönetimi bir süreliğine Emir Şeref'e verildi.¹⁸¹

2.3.2. Halil Bey'in Siirt'i Yeniden Ele Geçirmesi

Çaldıran muharebesi hadisesinin vuku' bulması diğer Kürt beyleri gibi Melik Halil'e de yeniden bir umut kaynağı olmuştur. Böylece Tebriz'de Şah'ın zindanından kurtulmayı başarmış tabiri caizse reha semtine doğru yol almıştı. Van taraflarına ulaşınca Mahmudiyan aşireti karşısına çıktı ve kendisini yakalamak istedi. Fakat Melik Halil çarpışmaya girdi ve onlarla şiddetli bir şekilde savaştı. Mucizevi bir şekilde kurtularak Bitlis Vadisi yolunu tutarak Hasankeyf'e vardı. Melik Halil'in geri döndüğü haberi herkesi dehşete düşürdü. Başta Melik Halil'in çocukları kendisine boyun eğdiler. Bu sırada Bohtan aşireti Kızılbaşların elinde olan İs'ird kalesini kuşatmışlardı. Melik Halil'in döndüğü haberiyle kuşatmayı kaldırarak ülkelerine döndüler. Melik Halil birkaç gün sonra İs'ird üzerine yürüdü ve burayı Kızılbaşlar'dan geri aldı. Kızılbaşlar Hasankeyf kalesini ilk ele geçirdiklerinde muhafızlığını kendileriyle işbirliği yapan Becnevi Kürtlerinden bir birliğe vermişlerdi. Böylece bu kale o Kürtlerin elinde kalmıştı. Onlarda Kızılbaşların ilkelerini azar azar benimsemişler ve onlara aldanmışlardı. Bu nedenle Melik Halil'e karşı direnmeye karar verdiler. Melik Halil kendisine bağlı aşiret ve kabilelerin adamlarını toplayarak onlara saldırdı. Saldırı neticesinde bunlar kaleyi teslim etmek ve kendisine itaat etmek zorunda kaldılar. Özellikle Becnevi aşiretinin Hasankeyf kalesini kendisine teslim etmesinden sonra şanı yüceldi. Tam bağımsız olarak ülkeyi uzun zaman yönetti.¹⁸²

---

¹⁸¹ Bitlisi, *Şerefname*, s. 448.

¹⁸² Bitlisi, *Şerefname*, s. 202-203.

2.3.3. Muhammed Beyin Erzen'i Alması

M. Emin Zeki Beg, yazmış olduğu eserde daha evvel geçtiği gibi; “*Sason Emiri Mehmed Beg, Erzen'i tasarrufu altına alıp Şah İsmail'in ümerasını o topraklardan çıkarmıştır.*”¹⁸³ demektedir. Muhtemelen bu kaniya aynı zamanda oryantel bir Kürt tarihçisi olan Minorsky'den esinlenerek varmıştır. Minorsky de benzer bir ifade kullanarak şöyle demektedir: “*Sasonlu Muhammed Bey'de İranlılarla mücadele içindeydi.*”¹⁸⁴ Böyle bir bilgi diğer tarih kaynaklarında mevcut olmayıp aslında daha çok kardeşi Hızır Bey ve diğer aşiret beyleriyle bir mücadele içerisinde girmiştir. Hülâsa Şerefhan bu konuda da şunları aktarmaktadır:

*“Ali Bey Tebriz'de Şah İsmail'in sarayındayken vefat etti. Bu durumda aşiret reisleri ve ileri gelenleri Ali Bey'in oğlu Hızır Bey'i yönetime getirdiler. Ancak Şah İsmail, Sason Beyliği görevini diğer oğlu Muhammed Bey'e vermiş ve bu konuda bir emirname çıkarmıştı. Böylece iki kardeşin arası açılmıştır. Kardeşi Hızır Bey'in babalarının ölümünden sonra aşiret reislerinin onayıyla yönetime geçmesi üzerine Muhammed Bey adamlarından bir grupla birlikte Sultan Selim'in otağına iltica etmek zorunda kaldı. O sırada Sultan Çerkesler'e karşı Mısır'ı fethetmek üzere harekete geçmişti. Sultan Selim'in zafere ulaştığı bu harekette Muhammed Bey de çeşitli kahramanlıklar gösterdi. Ağır yaralar alarak nihayetinde sultanın özel cerrahları ve tabipleri vasıtasıyla iyileşti. Sultan'dan Sason eyaletinin kendisine verilmesini ve Sason hükümdarları ile Hasankeyf hükümdarları arasında sürekli olarak çatışma kaynağı olagelmış Erzen nahiyesinin de bu eyalete katılmasını istedi. Dileklerinin yerine getirilmesi konusunda derhal ferman çıktı. Kardeşi Hızır Bey bu durumda kendi rızasıyla hükümdarlıktan feragat etti ve Hazzo vilayetindeki görevlerden biriyle yetindi.”*¹⁸⁵

2.3.4. Atak ve Meyafarkin'in Alınması

M. Emin Zeki Bey yine Seyyid Ahmed Bey'in de Diyarbekir ahalisinin yardımlarıyla Atak ve Meyafarkin'i aldığını aktarır.¹⁸⁶ Minorsky ise Ahmed Bey'i Meyafarkinli olarak ad ederek diğer beylerle Osmanlı tarafına geçtiklerini kaydeder.¹⁸⁷ Şerefhan, Zirki Beylerinin üçüncü kolu olan Seyyid Ahmed Bey'in serencamını şu şekilde izah eder:

“Liderleri Ahmed Bey Zirki b. Mir Muhammed'dir. Kendisi Şah İsmail Safevi'nin çağdaşıydı. Şah İsmail, Diyarbekir ve Kürdistan'ı istila edince Atak'ı Ahmed Bey'in elinden alarak Kaçar aşiretine verdi. Bunun üzerine Zirki aşireti vatanlarını terk ederek sağa sola dağıldılar. Bu durum Çaldıran savaşına kadar böyle devam etti. Çaldıran savaşında Şah İsmail yenilgiye uğrayıp Han Muhammed Ustaclu

¹⁸³ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 128.

¹⁸⁴ Minorsky, *Kürdler*, s. 43.

¹⁸⁵ Bitlisi, *Şerefname*, s. 237-239.

¹⁸⁶ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 128.

¹⁸⁷ Minorsky, *Kürdler*, s. 43.

öldürülünce Kürt aşiretleri miras kalmış mülklerini ve kaybetmiş oldukları hükümetlerini geri almak için harekete geçtiler. Atak Zırki Kürtleri de Atak kalesini fethetmek için planlar yaptılar. Bir gece bir grup Kürt kahramanları kalenin surlarına tırmanarak burçlara ve kale duvarlarına ip bağlayarak merdiven sarkıttılar. Böylece kaleye girmeyi başarıp Kızılbaş muhafızları kılıçtan geçirildi. Ahmed Bey, Sultan Selim Han'ın emirnamesi doğrultusunda bir süre hüküm sürdükten sonra vefat etti.”¹⁸⁸

Meyafarkinin alınması konusunda ise Şerefhan şunları aktarır: “Çaldıran Savaşından sonra Kızılbaşların devleti Kürdistan'da çökünce Bisyan aşiretinin ileri gelenlerinden Ali Feri isminde birisi Meyyafarikin kalesini ele geçirdi ve Kızılbaşlardan kurtardı.”¹⁸⁹

2.3.5. Kasım Bey'in Eğil'i Tekrar Ele Geçirmesi

Buldukani olarak bilinen Eğil hükümdarlarından Kasım Bey b. Şah Muhammed Bey, Şah İsmail Safevi'nin çağdaşıdır. Yönetim tarzı sayesinde halkın gönlünü kazanmıştı. Şerefhan Bitlisi onun hakkında; “Kürdistan hükümdarları arasında onun gibisi yoktu” demektedir. Daha Akkoyunlu hükümdarlarının saltanatı zamanında yücelen şanı sayesinde kendisini komutan ve çocuklarından birine eğitmen olarak tayin ettiler. Bu yüzden halk arasında Lala Kasım diye tanınmıştır. Şah İsmail Safevi 913 (1507-1508) yılında Diyarbekir'i ele geçirdiğinde Lala Kasım ona bağlanmayı reddedip keskin bir muhalefet sergiledi. Bu yüzden Han Muhammed Ustaclu büyük bir ordu ile üzerine yürüdü ve Eğil kalesini kendisinden alarak Kızılbaşlar'ın komutanlarından biri olan Mansur Bey'e verdi. Eğil kalesi yedi yıl zorba bir yönetim altında kaldı. Çaldıran savaşından sonra Lala Kasım Sultan Selim Han'ın yardımı ve desteğiyle Eğil'i geri aldı ve yönetime döndü. Bir rivayete göre ise Lala Kasım Amed şehrini Karahan döneminde bir hileye başvurarak Kızılbaşlardan aldı ve Beylerbeyi Muhammed Paşa'ya verdi. Bu sayede Osmanlılar zamanında günden güne itibarı arttı.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Bitlisi, *Şerefname*, s. 285-287.

¹⁸⁹ Bitlisi, *Şerefname* s. 305.

¹⁹⁰ Bitlisi, *Şerefname* s. 227-228.

2.3.6. Sultan Selim Adına Palu'nun Ele Geçirilmesi

Çaldıran muharebesinden sonra bölgede etkin bir rol alan beylerden birisi de Mordisli (Palulu) Cemşid Bey'dir. Sultan Selim adına Palu'yu ele geçirmiş.¹⁹¹ Yine Şerefhan bu konuda da şunları zikreder:

*“Palu hükümdarlarından Cemşid Bey b. Rüstem Bey, amcası Hüseyin Bey'in yerine Palu'nun yönetimini üstelendi. Sultan Selim Han'ın tahtına bağlılık ve itaatlerini bildiren ve İran'ın Kızılbaş hükümdarlarına karşı Osmanlıların yanında yer alan Kürdistan beyleri ve hükümdarları arasında o da vardı. Sultan kendisine miras kalmış vilayeti olan Palu'yu geri alması için ona yardımcı oldu. Cemşid Bey defalarca Palu'nun Kızılbaşlar tarafından tayin edilen Türkmen Arabşah'a karşı savaştı. Sonunda onları kovup vilayeti geri almayı başardı.”*¹⁹²

2.3.7. Bohti Bey'in İbn-i Ömer Ceziresini Alması

Vali Bohti Bey (Botanlı Bedir Bey) Cezire İbn Ömer'in¹⁹³ yerel komutanı ile bölgede beraberinde bulunan İranlıları kovdu.¹⁹⁴ M. Emin Zeki Beg'in aktardığı bu bilgiler Çaldıran muharebesinden sonra değil çok daha öncelerine ait bilgilerdir. Zira Botanlı Bedir Bey, Şah İsmail'le çağdaş olan Emir Şeref'in babasıdır. Şah İsmail'in Kürdistan'a gelerek Diyarbekir'i almasından sonra Cezireyi de birkaç defa kuşatıp başarısız olduklarını daha evvelce zikredilmişti. Emir Şeref'in ölümünden sonra Şah Ali Bey b. Emir Bey, Bohtan aşiretleri ve ileri gelenleri tarafından beylik görevine seçildi. Kürdistan beyleri Şah İsmail'in sarayına bağlılık sunmak üzere Hoy ve Tebriz'e gidilmesi konusunda aralarında anlaştılar. Şah Ali Bey de babası ile Kızılbaşlar arasında, Bohtilerin Kızılbaş topluluklarını o ağır yenilgiye uğratmalarından doğan kin ve nefreti unutarak Kürdistan hükümdarlarından 12 Kürt beyi ile birlikte Şah İsmail'in sarayına gitti. Oysa Şah İsmail, Emir Şeref ve çocuklarına karşı kalbinde beslediği kin ve düşmanlığı diri tutuyordu. Bu yüzden Şah Ali Bey'i ve diğer beyleri yakalayıp hapse attı. Bu beyler bir süre sonra çeşitli şekillerde bu durumdan kurtuldular. Şah Ali Bey de kurtulmayı başardı. Şah İsmail'in adamlarından biri ve Diyarbekir Valisi Han Muhammed Ustaclu'nun kardeşi olan Ulaş Bey'in yönetimi altında bulunan Cezire'ye geldi. İki taraf arasında

¹⁹¹ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 128.

¹⁹² Bitlisi, *Şerefname*, s. 230.

¹⁹³ İbn-i Ömer Ceziresi ya da diğer bir tabirle Cazirat ibn Umar (Bugünkü Cizre) yöresindeki başlıca büyük Kürt aşireti olup, Cezire hâkimleri bu aşirete dayanıyorlardı. Cazirat ibn Umar'ın kuzeyindeki Finik kalesi de bunların elinde idi. Bkz: Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriyye*, s. 353.

¹⁹⁴ Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 163.

çıkan çatışma neticesinde Ulaş Bey Cezire yönetimini bırakıp kaçtı. Böylece Cezire'nin bütün kaleleri ve nahiyeleri yeniden Şah Ali Bey'in yönetimine girdi. Bundan sonra Şah Ali Bey'le Bitlis hükümdarı Emir Şeref arasında dostluk ve kardeşlik bağları güçlenince Osmanlı Sultanı Selim Han'a bağlılıklarını ilan ettiler ve kendisini, Diyarbekir, Ermenistan ve Azerbaycan vilayetlerini Kızılbaşlar'ın elinden almak için gayrete girdiler.¹⁹⁵

2.3.8. Erbil ve Kerkük'ün Safevilerden Alınması

Soran hükümdarı olan Şah Ali oğlu Seyid Bey de Kerkük ile Erbil beldelerini geri aldı.¹⁹⁶ Seyyid Bey (Mir Seydi) Şah Ali Bey'in en küçük oğludur. Babasının ölümünden sonra Şekabad denilen yerde ikamet ediyordu. Daha evvel kardeşi Emir İsa ile Baban hükümdarı Pir Budak¹⁹⁷ arasında çıkan savaşta kardeşi Emir İsa'yı kaybetmişti. Daha sonra Seydi Bey kardeşi Emir İsa'nın intikamını almak için Pir Budak'ı öldürmeyi başarıp kardeşlerinin topraklarını da ondan almaya muvaffak oldu. Sonra Kızılbaşlara dönerek onlarla şiddetli bir savaşa girişerek Musul, Kerkük ve Erbil sancaklarını onlardan aldığı geçmektedir.¹⁹⁸

2.3.9. Safevilerin Diyarbekir'den Çıkarılması

Daha evvel zikrolunduğu gibi Çaldıran muharebesinden sonra Kürdistan topraklarında isyan ve başkaldırıları her yerde baş göstermişti. Diyarbekir ahalisi de Kürdistan hâkimi olan Ustacluğunu Diyarbekir'den çıkarıp Osmanlı devletine bağlılıklarını bildirip itaat etmişlerdi. Lakin daha evvel detaylı olarak izah edilen mezkûr bölgelerin Osmanlı hâkimiyetine girmesine rağmen Diyarbekir hala Safevilerin kontrolünde bulunmaktaydı. Bu durum Doğu Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak sağlanmadığını göstermekteydi.¹⁹⁹ Yavuz Sultan Selim, bir kez daha Mevlana İdris'i yanına çağırarak Urmiye Denizi sahilinden Malatya'ya kadar olan bütün Kürdistan vilayetlerini kendi boyunduruğuna almak için

¹⁹⁵ Bitlisi, *Şerefname*, s. 171.

¹⁹⁶ Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 163.

¹⁹⁷ Seydi Bey'in de aynı zamanda Pir Budak adında bir kardeşi vardı. O da babaları Şah Ali Bey'in ölümünden sonra Kızılbaşlara bağlı Nilhas aşiretinin elinden Sumaklık nahiyesini kurtararak kendi yönetimi altına almıştı. Lakin o da bir süre sonra vefat edip yerine Emir Seyfettin daha sonra da diğer oğlu Mir Hüseyin geçmiştir. Bkz: Bitlisi, *Şerefname*, s. 312.

¹⁹⁸ Bitlisi, *Şerefname*, s. 311-312.

¹⁹⁹ Gündüz, *Osmanlı Tarihi*, s. 141-143.

görevlendirmiştir. Şah İsmail bu durum karşısında Tebriz'den payitahtına dönerek Karahan'ı bir miktar askerle Diyarbekir'e göndermiştir. Karahan Mardin, Ruha (Urfa) ve Hasankeyf'i alarak Diyarbekir'e saldırmış ve orayı muhasara altına almıştır. Bu durum karşısında Diyarbekir ahalisi savunmaya geçmiş aynı zamanda Amasya'ya bir elçi gönderip Yavuz Sultan Selim'den yardım istemişlerdir. Yavuz, Hacı Yekta komutanlığında bir miktar askeri yardıma göndermiştir. Yardımcı kuvvetler kuşatmayı yararak şehre girmişlerdir.

Bazı Safevi kaynaklarına göre Şah İsmail, Diyarbekir hâkimliğini Kara Han'a verdiği zaman Han Mardin'de bulunmakta idi. Diyarbekir'deki işleri ise Ahmed Çelebi adında birine vermişti. Ahmed Çelebi Amid'in mal cihetini Kara Han'a vermediği için Han ona karşı harekete geçmek fikrine düştü. Ahmed Çelebi, Karahan'ın bu niyetinden haberdar olduğu zaman Bıçlı Çavuş'un (Bıyıklı Mehmed Paşa) yanına bir kasid (elçi) gönderip yardım çağrısında bulunduğu zikr olunmaktadır.²⁰⁰ Bazı Safevi kaynakları ise Ahmed Çelebi adlı bir şahıstan bahsedilmeyip, Karahan'ın Mardin'e gelmesinden sonra Kara Hamid adı ile tanınan Amid şehrinin ahalisi haince Rumileri (Osmanlılar) çağırarak şehri onlara teslim ettiği zikr olunmaktadır.²⁰¹

Bu durum karşısında Şah İsmail Karahan'a başka kuvvetler göndermiş. Bu kuvvetler²⁰² Erciş etrafında toplanmakta ve içtima etmekte iken aynı zamanda Mevlana İdris; Bitlis, Hizan, Müks ve Sason'daki dağınık olan kuvvetleri etrafında toplayarak Erciş'te bulunan Şah'ın yardımcı kuvvetlerini dağıtıp yok etmişlerdir:

“Kızılbaş istilası zamanında bütün Kürdistan'ın, özellikle Bitlis, Hizan ve bağlı yerlerin hâkimi olan Kürd Bey kumandasında bir orduyu Erciş ve Adilcevaz hâkimi ile Bajuki beyleri ve öldürülen Halid'in oğulları ile birlikte Azerbaycan'dan Bitlis ve Ahlat tarafına gönderdi. Bu davetçi fakir Allah'ın yardımı ve Sultanın devletinin bereketi ile Bitlis, Hizan, Müküs, Şirvan ve Sason meliklerinin birleşmelerine sebep oldu. Kahrolmuş Kızılbaş ordusu daha Erciş dolaylarındayken Kürt yiğitleri, gaza ve cihat niyetiyle dağ kaplanları gibi, dağların tepelerinden cüret adını cihat meydanına attılar ve mekruh güruhu karşılamak amacıyla Sibyan?(Süphan) dağından saparak Erciş'in Saru Su mevkiinde o perişan topluluğa ulaşip kendilerini gösterdiler. Anında, İslam sultanının kullarının görkemli kalabalığından toplulukları birbirinden kopmaya başladı. Onların bir bölümü, sırf gaza meslekli mücahitleri müşahede

²⁰⁰ Rumlu, *Ahşenü't-Tevarih*, s. 431; Şamlu, *Kıyasü'l-Hakâni*, s. 45.

²⁰¹ Türkmen, *Tarih-i Alem-Aray-ı Abbâsî*, s. 67.

²⁰² Şah İsmail tarafından Karahan'a destek olması için gönderdiği bu kuvvetler arasında bazı Kürt hanedanların da olduğunu belirtmek gerekir. Eski Hizan miri ile Adilcevaz ve Erciş mirleri Karahan'a yardım için gönderilir. Bkz: Özcoşar, “Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş”, s. 14.

*etmekle dağıldılar ve tıpkı aslanların kokularını duyan vahşi hayvanlar gibi kaçmağa başladılar. O beylerin her biri bir dağa kaçtı. Cesur gençler onları takip ettiyseler de ileri gelen hâkim ve beylere yetişemediler. Fakat onların il ve uluslarını ele geçirip birçok ganimetle ganimetlendiler.”*²⁰³

Diyarbakir muhasarası yaklaşık bir yıl sürmüştür. Bu kuşatma sırasında şehri müdafaa edenlerden on beş bin kişi hayatını kaybetmiş. On dört yıl boyunca savaşlarda vefa gösteren bu kahramanlar Diyarbakir muhasarası sırasında son nefeslerine ve son kişi kalıncaya kadar direniş göstermeye vefa örneği sergilemişlerdir. Mevlana İdris, Hasankeyf'e geldiği vakit Sultan Selim'den bir mektup gelmiştir. Mektubunda Bıyıklı Mehmed komutasında bir miktar asker Diyarbakir'in imdadına gönderildiği geçmektedir. Mevlana İdris, Sultan Selim'in bu namesini bir güvercinle kuşatma altında bulunan Diyarbakir kalesine göndermiştir. Sultan Selim bu mektubunda Mevlana İdris'e destur verip Kürt ümerasının birlik olması için yönlendirmiştir. Mevlana İdris bir kez daha Kürt ümerasını toplayıp Sultan'ın iradesini onlarla paylaşmış ve Mehmed Paşa (Bıyıklı) için Hasankeyf'te bir araya gelmek için bir mektup göndermiştir. Mevlana bizzat Kasım, Cemşid ve Hüseyin Beylerin askerleriyle birleşerek yaklaşık on bin olup Hasankeyf'e hareket ederek Bıyıklı Mehmed Paşa'ya ulaştılar. Karahan böylesi bir güç karşısında duracak cesareti kendisinde bulamayarak şehri terk edip süratle Mardin şehrine doğru yol almıştı. Çok geçmeden Mevlana ve Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki ordu Diyarbakir'e varıp hiçbir müdahale görmeden şehre girdiler. Diyarbakir'in tasarrufundan sonra Mevlana İdris'in tavsiyesi üzerine Mardin'e hamle etme kararı alındı. Mevlana İdris Mardin ahalisine içerisinde Kuran ayetleri olan bir ihtariye gönderdi. Öyle ki gönderilen ihtariye Kuran ayetleriyle tezyin olduğundan Mardin halkı üzerinde çok tesir göstermiştir. Mardin halkı görüşmeler için Seyyid Ali'yi gönderip müzakerelerden sonra Melik Halil ve Mevlana İdris Mardin şehrine müracaat ettiler. Alınan kararlar doğrultusunda Mardin şehrinin kapıları Mevlana İdris'in askerlerine açılacak ve Acem muhafızları teslim edilecektir. Bu sırada Karahan askerleriyle birlikte Sencar canibine hareket etmişti. Melik Halil ve Mevlana İdris Kürt askerlerle şehre varid oldular ve teslim olunan şehri tasarruf altına aldılar.²⁰⁴

²⁰³ Bitlisi, *Selim Şah-Name*, s. 308.

²⁰⁴ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 129.

Lakin şehrin muhafızları iç kaleye sığınmışlardı ve kaleyi teslim etmeye yanaşmamaktaydılar. Bu kale oldukça sağlam ve geçilmesi zor bir kaleydi. Daha evvel Timur Lenk bu kaleyi muhasara altına almış ise de orayı tasarrufu altına almaya muvaffak olamamıştır. Şadi Paşa'nın müracaatından sonra ve Mardin'in tasarruf altına alınmasından önce Mevlana İdris Sultan Selim'e bir name ile yardım çağrısında bulunmuştu. Yavuz da Hüsrev Paşa ve Yirmi bine yakın askerini yardıma göndermişti. Karahan, Bıyıklı Mehmed Paşa ile Şadi Paşa arasında çıkan bazı ihtilaflardan yararlanarak Mardin kalesindeki muhafızlarına takviye kuvvetler gönderdi. Yine Şah'ın hususi sipahileri iki yüz korucu Hemedan ve Gülşehri Emiri'nin ittifakıyla Sencar'a yürüdüler. Burada Ebul-Mevahib Çelebi (İdris-i Bitlisi'nin oğlu) ve Cezire Emiri ile karşı karşıya geldiler. Kısa süren bir cenkte Ebul-Mevanib kendisini ve askerlerini ayakta tutmayı başarmıştır. Acem askerleri ise Mardin'e geçmişlerdi. Bu sıralarda Mardin ve Hasankeyf kaleleri daha Acemlerin ellerindeydi.

Yavuz'un yardıma gönderdiği Hüsrev Paşa Bıyıklı Mehmed Paşa ile karşılaştılar. Mevlana İdris en hızlı ve çabuk şekilde tanışmalarını istediye de Bıyıklı tanışmadan dört bin adamını Harput hâkimi olan Hasan Beg ile keşif ve araştırmalar için gönderdi. Bu askerler Acem sipahilerin saldırılarına düşâr oldular ve yalnız bin kişi kurtulabilmişlerdir. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın ordusu ve Karahan'ın sipahileri Koçhisar yakınlarında karşı karşıya geldiler. Hüsrev Paşa ordunun sağ tarafında; Mevlana İdris, Melik Halil Eyyubi, Mehmed Bey Sasonî, Şirvanat Ümerası, Kasım Bey Eğil, Şeref Bey Bitlisi, Davud Bey (Nemranî), Ahmed Bey (Razkî?) ve Şah Halid Beg Süleymanî dört bin süvari ile sol cenahta ve Bıyıklı Mehmed Paşa da merkezde yer almaktaydı. Taraflar arasında çıkan zorlu muharebede kısa bir müddet sonra Karahan'ın safları delindi ve Mevlana İdris'in teşvikiyle Kürt ümerasının şiddetli saldırıları başladı. Kısa bir süre içinde Acem sipahileri hezimete uğratıldı ve Mardin yakınlarına kadar takip edildi.²⁰⁵ Şerefhan, bu kanlı çarpışmayı aktarırken, savaş ve vuruşma ateşini ilk alevlendiren topluluğun Rojki aşiretinin olduğunu aktarır: "*O gün Rojki aşiretinden, Tac Ahmed, Kasım Endaki, Mir Şah Hüseyin Keysani, Mir Seyfeddin ve Ömer Candar gibi, ileri gelenler*

---

²⁰⁵ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 130.

şehit oldular. Savaşta Karahan öldürüldü, Kızılbaş ordusu yenildi ve büyük bir grup esir alındı.”²⁰⁶

“Tarih-i Alem Arây-ı Abbasi” adlı esere göre Diyarbekir’in Rumilerin (Osmanlılar) eline geçmesinden sonra 922 (1516) yılında Rumiler yirmi bin piyade ve süvariyle Karahan’la savaşmaya geldiler. Karahan, Kudurmuş Sultan Kacarla birlikte onlarla savaşmaya hazırlandı. Mardin’in Ülengi-Kuruk adlı yerinde iki taraf arasında vuruşma başladı. Karahan başta o büyük orduya galip geldi lakin bedbahtlıktan ona bir tüfenk güllesi değdi ve böylece attan düşerek can verdi.²⁰⁷

Feridun Ahmed Beg, Münşeatü’s-Selatin adlı eserinde Karahan ile yapılan bu savaşın sonucunu şöyle aktarır:

*“...Karahan’ın başının kesildiğini ve on sekiz Kızılbaş beyi düştüğünü beş altı bin adamının ta’mâ-i şimşîr olup kılıçtan geçirildiği, Osmanlı tarafından ise iki yüz Karamanî, yüz otuz Anadolu yüz elli nefer Kürdistan halkı ve kapı halkından cüz’i sayıda şehid olduğu haberini getirdi.”*²⁰⁸

Bu zafer ve fetihten sonra Ergani, Sencar/ Sincar, Çermik ve Birecik Osmanlı kuvvetlerinin tasarrufu altına girmiştir. Mardin şehri teslim olmuşsa da Mardin kalesi teslim olmamıştır. Kalenin hâkimi Karahan’ın kardeşi Süleyman beydir. Bu kale Hüsrev Paşa’nın vesilesiyle yaklaşık bir yıl muhasara altına alındı. Lakin bir türlü fetih edilememiştir. Ta ki Yavuz Sultan Selim Suriye seferinden sonra Bıyıklı Mehmed Paşa komutasında ağır toplar ve azim bir ordu ile gönderip Mardin kalesini tasarruf altına almıştır. Mardin kalesinin alınmasıyla diğer vilayet ve şehirler Osmanlı devletine itaat etmeye başladılar. Kürt aşiretleri, Ruşeni, Hariri, Sencari, Ustaclu ve Ceziresi ve Arap aşairleri bir bir Osmanlı tabiiyetini kabul edip itaat altına girmişlerdir.²⁰⁹

İdris-i Bitlisi, Diyarbekir’in Osmanlılara katılması ile birlikte Yavuz Sultan Selim, Diyarbekir ve İran fetihlerinde fedakârlık gösteren beylere ve kumandanlara ödülleri, hilatler ve çeşitli hazineler vermesinin tafsilatını şöyle açıklar:

“İlahi yardım ve bitimsiz destek ile Diyarbekir memleketlerinin fetihleri açıklandığı üzere mukadder olup İslam ehlinin genelinin kalplerini ferahlatmak ve yüce makamlı Sultan’ın gönlünü teselli etmek bakımından felek ihtisamlı dergâha durum arz edilince

²⁰⁶ Bitlisi, Şerefname, s. 445-447.

²⁰⁷ Türkmen, Tarih-i Âlem-Âray-ı Abbasi, s. 67.

²⁰⁸ Feridun Ahmed Beg, Mecmua-ı Münşeat üs-Selâtin, s. 424.

²⁰⁹ Zeki Beg, Zübde-i Tarih-i Kurd, s. 131.

zamanında yegâne olan Sultan'ın yüce himmetinin ve şahane mevkiinin yüceliği gereğince Diyarbekir beylerinin gönüllerini okşamak ve onları onurlandırmak için yirmi beş yük tam ayar altın ile namılı serdarlara layık altın işlemeli beş yüz hilat, savaşçı yiğitler adına da âlemi donatan on yedi sancak hazineden bağışlanıp gönderildi. Bundan ayrı olarak da beylerbeyi Mehmed Paşa adına kırmızı floriler; sayısız dirhemler, değerli hilatler ve kalemin dilinin saymaktan aciz olduğu çeşitli ihsanlar ulaştı. Devletin davetçisi olan ve saltanatın izzetinin artması için gayret eden hakir kul İdris'e mahsus olarak birtakım inamlar ihsan eylemişlerdi."²¹⁰

Yavuz Sultan Selim, Diyarbekir'in tamamen Safeviler'den arındırılıp Osmanlı topraklarına ilhak edilmesiyle, bölgede aktif bir rol oynayan İdris-i Bitlisi'ye bir ferman gönderir. Fermanında Diyarbekir'in fethine sebep olduğu için İdris-i Bitlisi'yi "yüzün ak olsun" şeklinde takdir etmiştir. Ayrıca diğer vilayetlerin de fethine sebep olursun diye hayır-dualarda bulunmuştur. Padişahın takdirinin yanında çeşitli hediyeler ile birlikte bölgenin düzenini sağlama konusunda kendisine tam yetki sağlanmış bu konuda da beyaz ve boş kâğıtlar gönderilmiştir. Fermanda dikkat çeken en önemli noktalardan birisi de Erdebil oğlu İsmail'in yani Şah İsmail'in Hüseyin Beg ve Bayram Ağa namında iki elçi gönderip her murad edilirse kabul edeceğini ve sulh teklifinde bulunduğunu bildirmesidir. Gelen elçilerin Dimetoka'da hapsedtiğini yazması yine dikkat çeken diğer bir husustur.²¹¹ Bu bilgilerden sonra Şah İsmail'in Sultan Selim'e gönderdiği mektubuna da değinmekte fayda vardır. Şah İsmail, mektubunda Sultan Selim'i "Cemşid makamında olan, Feridun görkemini taşıyan, Büyük Sultanların fahri, İslam ve Müslümanların hamisi olan Sultan Selim Şah, kelimeleriyle övmüştür. Mektubun devamında II. Bayezid ile olan iyi ilişkilerden bahsediyor Aramızda oluşan sağlam muhabbet, dostluk ve işbirliğimiz tam manasıyla Cennet-mekân olan II. Bayezid tarafından öyle sağlanmıştı ki bütün sultanlar onu kıskanıyorlardı demektedir. Şah İsmail; bu iyi ilişkilerden dolayı iç düşmanları aradan kaldırarak asla muhalefet ve düşmanlığı düşünmediğini dile getirmektedir. Böylece iyi münasebetleri sağlamlaştırmak ve onu kuvvetlendirmek istediğini söyleyerek arada oluşan muhalefetin nedeninin ise; fitnekâr, fesat ve inatçı insanlardan dolayı oluştuğunu belirtiyor. Bugünlere yalancı insanların sözleriyle geldiğinin altını çizerek; Osmanlı Sultanının sağlam kişiliğinden dolayı yalancıların sözlerinin etkisiyle savaşa gireceğini tahmin ettiğini ve kendisinin de hiçbir hazırlık yapmadan, Diyarbekir bölgesinde olan askerler

²¹⁰ Bitlisi, *Selim Şah-Name*, s. 339-340.

²¹¹ Bu ferman'ın bir sureti Ekler bölümünde Ek 2'de bulunmaktadır.

haricinde hiçbir yerden asker toplamadan Çaldıran muharebesine geldiğini aktarmaktadır.²¹² Böylece özellikle barışın üzerini vurguladıktan sonra “her kim ki kardeşlerinin arasında barış yapmaya öncülük ederse cennete girecektir” ve “Sulh hayırdır” ayetlerini işaret ederek sulha ve barışa meyilli olduğunu aktarır. Şah İsmail mektubunda Emir-i Nuru’s-Siyadet Ved-Din Abdulvehhab’ı aradaki birliği sağlamlaştırmak ve muhalefeti önlemek için gönderdiğini ve geri dönemediğini vurgulamaktadır. Aslında Abdul-Vehhab’ın serbest bırakılmamasının nedenini Sultan Selim’e şöyle arz ediyor; Belli bir zaman geçmesine rağmen Abdul-Vehhab ile ilgili bir haber gelmedi acaba iki tarafın bilgisi olmadan bazı emirlerimiz hudutlara tecavüz ederek bazı yanlışlıklardan dolayı serbest bırakılmasını geciktirmiş olabilir mi? Bu nedenle hanedanımızın has adamlarından ve komutanlardan olan Kemalettin Hüseyin Bey ve büyük kişi olan Bayram Ağa’yı düşüncelerimi detaylıca izah etmek için size gönderdim. Şah İsmail mektubun sonunda da Müslüman halka uygun davranış isteyerek Sultan Selim’den bütün İslam halkının barışını sağlamak ve aralarında mektuplaşma ve gidip gelme yolunun açık olması ümidini beklediğini beyan etmiştir.

---

²¹² Şah İsmail’in bu sözleri doğrudan Kürtleri işaret etmektedir. Kürtlerin Çaldıran muharebesinde Sultan Selim’i Kızılbaşlara karşı mukabeleye ve mukateleye bais oldukları daha evvel zikredilmişti.

3. BÖLÜM: ŞAH TAHMASB DÖNEMİ SAFEVİ-KÜRT İLİŞKİLERİ (1524-1576)

3.1. Tahmasb Mirza'nın Tahta Çıkması

Şah İsmail 1524 yılında 38 yaşındayken vefat edince yerine en büyük oğlu Tahmasb Mirza saltanat tahtına geçti. Tahmasb Mirza, 26 Zilhicce 919 / 22 Şubat 1514 yılı Çarşamba sabahı İsfahan'ın Şahâbad köyünde doğmuştur.²¹³ Şah'ın en büyük oğlu olmasına rağmen tahta geçtiğinde daha on yaşındaydı. Ancak yinede bu dönemde Kızılbaşların nüfuzları ve kudretleri oldukça artmıştır.²¹⁴

Bu dönem Safevi-Kürt ilişkilerine baktığımızda ikili arasındaki ilişkiler genel bir tabirle “Sığınmacı Siyaseti” ekseninde şekillenmektedir. Sığınmacı siyasetinde Kürtler, iki durumda Şah Tahmasb'a iltica etmişlerdir. Birincisi; kudret sahibi bir devletlû'nun (Osmanlının) gadrinden kaçarak başka bir devletlû'nun (Safevilerin) zir-i himayesine iltica etme gayesi. İkincisi ise yaşadıkları coğrafyada beylik hakkı olmasına karşın zulme uğramış ya da zulmetmiş bir Emir'in yahut bey(zadenin) kudret sahibi olan üstün bir güce iltica ederek hakkı olduğu toprakları yönetme çabası. Aynı şekilde Safeviler'e bağlı hanedan üyelerinden ve önemli komutanlardan bazılarının kendi devletlerinden yüz çevirerek Osmanlıya iltica etmesi yine “Şah Tahmasb Sığınmacı Döneminin” önemli gelişmelerindendir.

Bu sebeplerden dolayı Safevilerin Osmanlı ve Özbeklerle olan mücadelelerde Kürtlerin oynadıkları roller önem arz etmektedir. Nitekim Şah Tahmasb döneminde Kürtler, Safevi hanedanlığının sınırlarını korumak için yaptıkları planların uygulanmasında doğudan ve batıdan gelen dış saldırılarla başa çıkmak ve ülke içerisinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasında inkâr edilmez bir rol sergilediler.

Yavuz Sultan Selim, Osmanlı ile İran sınırlarında güçlü ve aşılmaz bir set çekmişti. Safevilerin icraatlarından hoşnut olmayan Kürtler Safevilere karşı Osmanlı imparatorluğunun desteğini arkalarına almışlardı. Öyle ki Kürdistan nahiye ve

²¹³ Türkmen, *Tarih-i Âlem-Âray-ı Abbasî*, s. 69.

²¹⁴ Abdul-Reza Hoşeng Mühdevî, *Tarih-i Revabüt-ı Haric-i İran (1500-1945)*, Çap: Dovvom, Çaphane-i Ketibe, Tehran, s. 31; Şarden, *Seyahatname-i Şarden*, s. 439.

beldeleri Şah İsmail'in vefatından sonra tahta geçen Şah Tahmasb'ın ilk on yılı boyunca aynı şekilde İran ile Osmanlı arasında güçlü bir set olma özelliğini muhafaza etmişlerdi. Şah İsmail'in Kürtlere sert ve katı siyaseti Safevilerin Çaldıran muharebesi ve sonrasında kudretlerinin azalmasına sebebiyet vermişti.

Mezkûr dönem, Safevilerin Kürtlere karşı siyasetlerinin değiştiği/değişeceği dönemdir. Öncelikle Osmanlı ile savaşlarda Kürtlerin rolünü fark eden Şah Tahmasb, Kürtlere yönelik politikalarında, Osmanlı'nın "istimalet" politikasının bir benzerini uygulayarak, babası Şah İsmail'in aksine Kürtlerle iyi ilişkiler kurmaya başlamıştı.²¹⁵ Böylece Şah Tahmasb, önde gelen Kürt kabilelerinin liderliğini ve yasal haklarını tanıyarak Osmanlıya karşı kendi himayesine almaya muvaffak olur. Şah Tahmasb'ın bu siyaseti kendinden sonraki dönemlerde de idame edecektir. Bazı yerel hükümetler ve emirlikler Safevi devletinin etki alanları çerçevesinde özerk statüsünü sürdürmek için bu imtiyazlardan faydalanacak aynı şekilde Osmanlı devleti de bu siyasetten gafil kalmayarak Kürtleri ordugahlarına alma siyasetinden geri kalmayacaklardır. Safeviler ile Osmanlılar arasındaki bu rekabet Kürt emirliklerin konumunu savaş süresi boyunca daima yükseltmiştir. Dolayısıyla Kürt aşiret ve kabileleri Osmanlıların aleyhinde isyana kalkıştıklarında Safevilere iltica ederek istikbal peyda ederlerdi: "*Kürt emirlikleri, ayrıcalıklarını tehlikede gördüklerinde veya konumlarına yönelik bir tehdit hissettiklerinde Osmanlı Devleti'yle çatışmaktan çekinmedikleri gibi, İran'la ittifak kurma veya İran'a sığınma seçeneklerine de başvurabiliyorlardı.*"²¹⁶ Aynı şekilde Safevilerle ihtilaf yaşayan Kürt aşiretleri de Osmanlı devleti tarafından himaye görürdü. Örneğin; Gazi Sultan Süleyman Mahmudî aşiretinin reisi olan Muhammed Han'ın Şah Tahmasb'dan yüz çevirerek Osmanlı himayesine geçtiği için günlük yüz akçe maaş mukarrer kılınmıştı.²¹⁷

Osmanlı ülkesinde Sultan Selim 1520 de vefat edince yerine can-neşini olan Sultan Süleyman Kanuni 1520-1566 babasının yerine geçti. Sultan Süleyman Osmanlı padişahları içerisinde en muktedder sultan olarak sayılmaktaydı. Öyle ki

²¹⁵ Özcoşar, "Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş", s. 25.

²¹⁶ Özcoşar, "Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş", s. 34.

²¹⁷ Moderris Saidî, "*Tesirat-ı Teneş Meyan-ı Safeviye ve Osmanî Ber Cayigâh-ı Emir-neşin Erdelan*", Fasilname-i İlmi, Pejuheş-i Tarih-i İslam ve İran, Daneşgah-ı Zehra, Şomare 22, 1393, s. 124-125.

Şah İsmail'in vefatından hemen sonra Şah Tahmasb'a Tehdit-karane bir mektup göndermiştir.²¹⁸

3.2. Kelhor Hâkimi Zülfikar Han'ın Bağdat'ı Alması

Şah İsmail Safevi'nin vefatından sonra, موصلى (Muslevi/Muslu/Musullu) Kürt taifesinin emiri ve Kelhor²¹⁹ hâkimi Zülfikar Han, küçümsenmeyecek ölçüde bir ordu ile Bağdat üzerine yürüdü. Bazı kaynaklar Zülfikar Han'ın Safevilere tâbi Bağdat valisi olduğunu zikretmektedir.²²⁰ Ancak zannedilenin aksine o dönemde Safevilere bağlı Bağdat valisi İbrahim Sultan idi. Zülfikar Han ise bazı kaynaklarda amcasının oğlu olduğu geçmektedir. Bağdat'ı da hükümdarlık ve valilik sevdası için aldığı zikrolunmaktadır.²²¹

Orta ve Güney Kürdistan halkı, İran ile olan güçlü kültürel ve hatta dinsel bağlarından dolayı, çoğu zaman İran Safevi devletinin tarafını tutmuşlardır. Fakat Orta ve Güney Kürdistan halkı bile zaman zaman fanatik Safevi yönetimine karşı çıkmışlardır. Bu sebepten ötürü Şah İsmail'in ölümünden sonra Kelhor kabilesine mensup Zülfikar Han Safevilere karşı ayaklandı²²² ve çevresindekilerden bazılarıyla da ittifak kurarak İbrahim Sultan üzerine yürüdü. Kısa bir zaman diliminde İbrahim Sultan'a galip gelerek onu öldürdüler sonra da hiç kimse Zülfikar Han'a karşı mukavemete cesaret edemedi. Böylece Zülfikar Han kolayca Bağdat'ı ele geçirdi. Bir rivayete göre Zülfikar Han, Sultan Süleyman adına hutbe okudu ve Sultan Süleyman adına şehrin idaresini yürüttü.²²³

Emir Zülfikar, kabiliyetli ve nüfuzlu bir serdar olduğu kadar, idari anlamda da basiret ehli birisiydi ki Bağdat'a çok önemli hizmetleri olmuştu. Lakin İran hükümeti elini eteğini ondan çekmedi. Hicri 936 (1530) yılında Şah Tahmasb azim bir orduyla Bağdat üzerine yürüyerek orayı bir müddet muhasara altına aldıysa da bir netice elde

²¹⁸ Mühdevi, *Tarih-i Revabit-ı Haric-i İran*, s. 31.

²¹⁹ Kelhur/Kelhor, İran Kürdistan'ının sınıra doğru ve Kirmanşah'ın en güneyinde yaşanan bir Kürt aşiretidir. Yerleşik ve göçebe olan Kelhorların yaklaşık yirmi beş kolu vardır. Bkz: Bazil Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Çev: Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya, Deng Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2002, s. 300.

²²⁰ Gündüz, *Osmanlı Tarihi*, s. 179.

²²¹ *Tezkire-i Şah Tahmasb*, s. 14; Türkmen, *Tarih-i Alem-Âray-ı Abbasi*, s. 129

²²² Mehrdad R. Izady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev: Cemal Atilla, Doz Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2013, s. 115.

²²³ Zeki Bey, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 134.

edemedi. Daha sonra hile yoluyla Zülfikar Han'ın kardeşleri olan Ali Bey ve Ahmed Bey'i kışkırtmayı başarak Zülfikar Bey'i öldürttü. Adı geçen beyler şehrin kapılarını da Şah Tahmasb'a açarak Safevi İran askerlerini içeri aldılar. Safeviler, şehri ele geçirdiler ve birçok kişiyi de katlettiler. Böylece Zülfikar Han hükümeti de ortadan kaldırıldı.²²⁴

3.3. Bitlis Kürt Emirliğinin Durumu

Şah İsmail döneminde Bitlis hükümdarı Emir Şeref'in Safevilerle mücadelesi ve Bitlis'in Safevilerden alınması izah edilmişti. Böylece beyliğin idaresi ve hudutların muhafazası, önce Yavuz Sultan Selim daha sonra da Sultan Süleyman zamanında Emir Şeref'e verildi. Emir Şeref, bu görevi gerektiği gibi ifa ediyor, tutum ve davranışlarında her iki tarafında yararlarını gözetiyordu. Şah Tahmasb döneminde Azerbaycan beylerbeyliği görevine, Ulame Tekelü'nün tayin edilmesine kadar durum bu şekilde idame etti.²²⁵

3.3.1. Ulame Tekelü'nün Osmanlıya Sığınması İle Başlayan Hadiseler

Ulame, İran Şahının himayesinin altında Azerbaycan vilayetinin hâkimiyetini elinde tutmaktaydı. Daha evvel bir araya gelerek Safevi devletinin yapı taşlarını teşkil eden Uctaclu, Şamlu, Tekelü v.s. gibi aşiretlerin birbirleriyle mücadele içerisinde olduğu bir dönemde Ulame Sultan Tekelü, gayrimümkün bir sevdaya düşüp, saltanat ve istiklal hayaliyle Çuha sultanın yerine vekil olmak istedi. Daha evvel Çuha Sultan'ın kudret ve ihtiyar sahibi olduğu zamanlarda Ulame, Azerbaycan'ın emirü'l-umerası olmuştu. Lakin Çuha Sultan öldürüldükten sonra gurura ve kibre kapılarak onun yerine vekil olup devlet işlerini ele geçirmek istedi. Bu maksadına erişemediği zaman ise Safevilerden yüz çevirerek takriben yedi bin kişiyle birlikte Rum diyarına doğru yola koyuldu.²²⁶ Ancak Rum diyarına geçmeden önce Tebriz'de Şah Tahmasb'ın tasarrufundaki hazinesini ele geçirip kendi mülazımlarına dağıttı. Orada bulunan has/hassa atlarına el koyup Tebriz'deki

²²⁴<http://kalhorgilan.blogspot.com/2018/07/24/post-1/> Erişim Tarihi: 13.03.2018 15:24

²²⁵El Emir Şerefhan El Bedlisî, *Şerefname*, (Yayınevi ve Yayın Yılı Yok) s. 540.

²²⁶Hüseyin Bayburdî, *Tarih-i Penahendegâni İran Ez 'Ahd-i Safeviyye Tâ Evâhir-i Kaçariyye*, İntişarât-ı Vahid, Tehran, 1349, s. 45; Türkmen, *Tarih-i Âlem-Âray-ı Abbasi*, s. 94-95; Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 486.

zenginlerin mallarını yağma ve talan ettikten sonra Sarulu aşiretinin temin ettiği emval ve esbaplarla birlikte Rum diyarına yöneldi.²²⁷ Ulame'nin bu isyanı Şah Tahmasb'a ulaştırıldığında Şah, süratle onun üzerine yürüdü. Ancak bu sırada Ulame, çoktan Van kalesine ulaşmıştı. Sultan Süleyman'a itaatini sunarak yüce tahta, bağlılık ve boyun eğişini belirten ve birçok söz ve taahhütte bulundu. Ulame, Osmanlı tarafına geçince Sultan Süleyman, bir ferman-ı hümayun ile Emir Şeref'in, Ulame Sultan'ı karşılamak ve kendisini ailesi ve adamlarıyla birlikte Asitane'ye göndermek üzere Van tarafına gitmesini emretti. Emir Şeref bu emir doğrultusunda maiyetiyle birlikte Van'a doğru yola koyuldu. Ulame Sultan da, yanında Tekelu aşiretinin liderlerinden ve ileri gelenlerinden 200 kişi olduğu halde Emir'i karşılamaya çıktı ve iki taraf Herkom çayı üzerinde karşılaştılar. Ulame Sultan, birkaç gün kalmak üzere Emir Şeref'i Van kalesine davet etti. Bu sırada Van ve Vestan'lılardan bir kısmı Emir Şeref'e şunları bildirdiler:

*“Ulame Sultan, barış olanaklarını hazırlamaları, onun Şah'a bağlılığını yenilemeleri ve sadakatini pekiştirmeleri için, Şah Tahmasb'ın mürebbsi olan karısının kardeşiyle birlikte Şah'ın sarayına göndermiştir. Bu Ulame son derece hileci, kurnaz ve habis bir adam olduğu için, Şah'a yaklaşmak ve yeniden güvenini kazanmak amacıyla, seni kalenin içine çekmesi ve orada sahtekâr adamlarıyla birlik olup sana bir eziyet vermesi mümkündür.”*²²⁸

Emir Şeref'e telkinlerde bulunanlar telkinlerinde asla haksız değillerdi. Çünkü Ulame, yukarıda da değinildiği gibi Van kalesine ulaştığında yakınları ve ileri gelenleriyle birlikte bir meşveret yaptığı zikr olunmaktadır. Bu mecliste büyük çoğunluğun üstüne ittifak ettiği görüş şu yöndeydi: *“Tek çıkış yolu olarak her ne cürüm olursa olsun, o hazretin (Şah Tahmasb) rızasını ve gönlünü almaya çalışmalıyız. Çünkü padişaha karşı muhaliflik etmenin sonunda azap ve ızdırap vardır.”*²²⁹

Bu vaziyet karşısında Emir Şeref, korku ve endişeye kapıldı. Ulame'nin Van'a gitmek konusundaki ısrarına karşılık Emir Şeref, orada durmayı Van'a gitmeye tercih ediyordu. Sonunda, Emir Şeref'in ve Ulame Sultan'ın Herkom karyesinde kalmaları, Emire Bey Mahmudi'nin de Ulame Sultan'ın ağalarından bir grupla birlikte ailesini ve yanındakilerin ailelerini getirmek üzere Van'a gitmeleri ve

²²⁷ Tezkire-i Şah Tahmasb, s. 19.

²²⁸ El Bedlisi, Şerefname, s. 541.

²²⁹ Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, s. 487.

daha sonra Bitlis'e hareket etmeleri kararlaştırıldı. Emire Bey ile maiyetindeki ağalar gün batımından sonra Van kalesine vardılar. Ulame'nin oradaki kardeşi kalenin kapılarını yüzlerine kapatarak Emire Bey ve Ulame'nin ağalarının içeri girmesine müsaade etmediler. Emir Şeref, durumdan haberdar olunca Van kalesini muhasara etmenin beyhude olduğunu anladı. Bu nedenle, Ulame Sultan ile yanında bulunan iki yüz civarında ağayı alıp Bitlis'e doğru yola revan oldular. Gürcikan nahiyesine vardıklarında gece yarısında Ulame'nin bir vekili Emir Şeref'in huzuruna çıkarak Ulame'nin şu notunu iletiler:

*"Kardeşlerim ve kavmim vefasızlık gösterip itaatten çıktıklarına ve aileme, çocuklarıma, araçlarıma, mallarıma el koyduklarından dolayı ben bu halimle Sultan'ın huzuruna çıkamam. Bu, senin gibi devlete içten bağlı olan bir kimsenin yapacağı iş de değildir. Ya hepimizin başlarını kesip yüce Asitane'ye gönder ya da Van'a dönmemize izin ver ki bize karşı bu çirkin eylemi gerçekleştirenleri etkisiz hale getirelim ve gönül rahatlığı içerisinde yüce Asitane'ye gidelim."*²³⁰

Bu durum karşısında Emir Şeref komutanlar ve ileri gelenlerle istişare edip kararını Ulame'ye bildireceğini söyledi. Emir Şeref aynı gece aşiretin ileri gelenlerini toplayıp mesele hakkında ne yapabileceklerini düşündüler. Açıkçası Emir Şeref, Ulame'ye asla güvenmiyor, zihninde Ulame'ye karşı şek ve şüphe vardı.

Sonunda Emir Şeref şöyle dedi: *"Doğrusu, bu adamı bu hal ile yola çıkarıp Sultanlık eşiğine göndermek, bana karşı düşmanlığını ve şiddetli kinini körükleyecektir."* Nihayetinde bütün düşünceler üzerinde durulurken Ulame'yi öldürüp isyan süsü vererek Sultan Süleyman'a gönderme fikrine bile vardılar. Çünkü ne olursa olsun özellikle Emir Şeref, Ulame'nin başına bela olacağını ön görmüş ve bu durumdan huzursuz olmuştur.²³¹

Neticede ne Ulame'nin ne de Emir Şeref'in dediği olmadı. Ulame, Bitlis'e getirilerek buradan Asitane'ye büyük bir merasim tertip edilerek izzet ve ikramla yolcu edildi. Ulame, Bitlis'teki Delikli Taş'tan öteye geçer geçmez, Emir Şeref'e karşı derin bir kin ve garaz beslemeye başladı. İstanbul'a gelerek huzura kabul olduğu zaman, Emir Şeref'inkendisine çok eziyet ve hakaret ettiği yönünden şikâyetle bulunmuştur. Hatta Emir Şeref'in bu muamelesi, kendisinin ve Osmanlının düşmanı olan Şah Tahmasb'ı memnun etmek için yaptığı ve Emir Şeref'in

²³⁰ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 543.

²³¹ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 544.

Osmanlılardan ziyade İranlılara merbut olduğunu dile getirmiştir.²³² Eğer Bitlis beyliği kendisine bir eyalet olarak verilirse İranlılara tabi' bulunan bütün o havali ile Azerbaycan ülkesini Acemlerden alıp Osmanlı topraklarına dâhil edebileceğini ve katiyen sadakatinden sapmayacağını arz etmiştir:

*“Eğer işten anlayan ehil bir serdar ile birlikte bana çoklu bir ordu vererseniz Bitlis vilayetini ve Ömeriyye ve Van ve Vustan ve Ahlat ve Ermen divan-ı alî'nin topraklarına katıp ayrıca bütün Azerbaycan ülkesini zamanla Kızılbaşların tasarrufunun altından intiza' ederim”*²³³

Ulama, Sultan Süleyman'ı ve ileri gelenleri ikna etme çabası bunlarla sınırlı olmayıp Safevilerin şark kısmının hâlî olduğu ve ekser Kızılbaşların onun tarafında olduğunu eğer o bölgelerin hâkimiyetini ele geçirirse her yıl ne murad edilirse o meblağı pişkeş olarak göndereceğini dile getirerek Sultanı ve ileri gelenleri ikna etmeye çalışmıştır.²³⁴

3.3.2. Emir Şeref'in Gözden Düşmesi, Bitlis'in Ulame'ye Verilmesi ve Şeref Bey'in Tahmasb'a Sığınması

Ulama Tekelü'nün, Şeref Bey'e yönelik iddialarından ve ikna çabasından sonra Bitlis Hükümeti Ulame'ye verildi. Orada düzen ve asayişin sağlanması için de yeniçeri askerlerinden ve acemi oğlanlardan büyük bir birlik emrine verildi. Diyarbekir beylerbeyi olan Fîl Yakub Paşa serdar tayin edilerek Diyarbekir, Maraş, Haleb ve Kürdistan'dan otuz bin kadar askerin Bitlis'e hareket etmesi için emir verildi.²³⁵

Bitlis hükümetinin Ulame'ye verilmesi, başka bir rivayete göre Ulame'nin Bitlis ve Hasankeyf Beylerbeyi olarak atanması Sultan Selim'in Kürt Emirlikleriyle yapmış olduğu antlaşmaya ters düşmekteydi. Nitekim Sultan Selim, adı geçen Sancakların sadece mahalli Kürt Emirlerden veraset yoluyla geçebilmektedir.²³⁶

²³² Dr. Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadvikat*, Matbaa-ı Orhaniye, İstanbul, 1334, s. 364; Bedlisî, s. 545.

²³³ Mirza Beg Conabadî, *Ravzatü'l-Safeviyye*, Be köşesi Ğulamrıza Tabatabayi mecd, Mecmu'a-i İntişârat-ı Edebi ve Tarihi, Çap Evvel, Tehran, 1378, s. 416.

²³⁴ *Tezkire-i Şah Tahmasb*, s. 19-20.

²³⁵ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 546.

²³⁶ Zeki Beg, *Zübde-i Tarih-i Kurd*, s. 480.

Oysa şimdi Safevi topraklarında emellerine ulaşmayıp Osmanlıya iltica eden bir harici'ye tevdi edilmişti.²³⁷

Bu haberler Emir Şeref'e ulaşınca endişe ve kararsızlığa kapıldı. Bağlılığını göstermek ve itaatini pekiştirmek amacıyla Bâb-ı Ali'ye çeşitli armağanlar ve hediyeler göndermeye başladıysa da bütün bunlar fayda vermedi. Osmanlı ordusunun hareketini haber alınca da mukavemete karar verdi. Kaleyi tahkim ettirerek kalenin korunmasını ve savunmasını, yanlarında Rojki aşiretinden üç yüz savaşçı bulunan İbrahim Ağa Bilbasi ile Emir Nasuriddini'ye verdi. Oğlu Emir Şemseddin'i ailesi ve çocuklarıyla birlikte Ahtamar kalesine gönderdi. Rojkî aşiretinin başlıca Ağalarına Muş, Ahlat, Kifendur, Emûrek, Kelhok, Feyruz, Selem, Gülhar, Tatik ve Sevi kalelerinin korunmasını verdi. Kendisi de “أَجْرُ الدَّوَاءِ الْكَيِّ” İlaçların sonuncusu dağlamadır²³⁸ diyerek birkaç adamıyla birlikte Tebriz'de bulunan Şah Tahmasb'a sığınıp ondan yardım ve destek istedi. Şah da son derece gerekli ilgiyi gösterip kendisine iltifat etti.²³⁹

Fil Yakub ve Ulame, 938 (1531-1532) yılında büyük bir orduyla Bitlis kalesini muhasara ettiler. Kaledekiler şiddetle müdafaada bulundular. Top darbeleriyle yıkılan burçlar büyük gayretler sarf ederek tamir etmeye çalışmaktaydılar. Kale düşmek üzere olduğu sırada Ahlat ve Adilcevaz'da Şah Tahmasb'ın, Emir Şeref'e yardım etmek için büyük bir orduyla Tebriz'den Bitlis'e doğru hareket ettiği haberi geldi. Bu durum, Fil Yakub ve Ulame'nin kuşatmayı kaldırıp kaçmalarına sebep oldu. Çünkü Osmanlı kuvvetleri İran ordusuna mukavemet edebilecek bir durumda değildi. Sadece Bitlis'in alınması için gönderilmiş büyük bir müfreze idi. Şah Tahmasb ise bütün İran ordusuyla hareket etmişti. Dolayısıyla mukavemet imkanı görülmeyince derhal muhasarayı kaldırdılar. Hatta öyle ki ağırlıklarını, çadırlarını, mallarını, silahlarını tamamen bırakıp kaçtılar.²⁴⁰

²³⁷ Abdi Bey Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbar (Tarih-i Safeviyye Ez Ağaz Ta 978 Hicri Kameri)*, Neşranî, Çap-ı Evvel, 1329, Tehran, s. 73.

²³⁸ Dağlama, şeriatin meşru kıldığı ilaç ve tedavilere dâhildir. Bkz: İbrahim Sarı, *Resulullah'ın Tavsiye Ettiği Gıdalar*, Net Medya Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 2016, s. 62.

²³⁹ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 547.

²⁴⁰ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 548.

*“Osmanlıların ric’atını, Kara Yadigar nâmında bir Kürd ağası Bitlis’den Ahlat’a gelerek Şah Tahmasb’a tebşir etti. Şah bu haberden memnun oldu. Çünkü Türklerle karşılaşmak pek de hoşuna gitmiyordu.”*²⁴¹

Emir Şeref bu durum karşısında, Bitlis vilayetinde Müslim ve Gayrimüslim aşiret ve kabilelerden alınan vergilerden beşte birini Şah’ın makamına tahsis etti. Emir Şeref ayrıca Ahlat’ta büyük bir ziyafet düzenledi. Şah Tahmasb’a benzeri görülmemiş bazı özel hediyeler sundu. Bunlar içerisinde av hayvanı olandoğan ve şahin kuşları, altınla bezenmiş eğerlerle birlikte birkaç soylu Arap atı, iki adet değerli vaşak kürkü, nadir bulunan tüylü Frenk kumaşları vardı. Şah Tahmasb ise bütün bunlara karşılık Emir Şeref’i, kabzası mücevherlerle işlenmiş bir kılıç ve altın işlemeli dört katlı bir kaftan hediye etti. Ayrıca kendisine “Han” unvanını verdi. İyi bir mertebe olan askeri Tevacıbaşılığa getirdi ve Kürdistan beylerbeyliği görevini verdi ve bu konuda kendisine imtiyaz beratı verdi.²⁴²

Fil Yakub Paşa ile Ulame’nin bu hezimetinden hemen sonra Osmanlı devleti Avrupa’ya sefer düzenledi. Sultan Süleyman bu sırada Şah Tahmasb’ın elçisi olan Mehmandar Habil Bey’e; *“Tahmasb, Şeref Bey’i tutup bize göndersin”* ihtarında bulundu. Bu söz Tahmasb ve devlet erkânına oldukça ağır geldi. Çünkü Ulame, Safevilerden yüz çevirerek Rum tarafına iltica ettiğiinde Şah Tahmasb’a iade edilmemiş bilakis Sultan Süleyman onu oldukça güçlendirmiş ve İran serhaddi olan Bitlis’i ona vermişti. Böylece Hüseyin Han, Abdullah Han, Menteşe Sultan vs. ileri gelenleri Rum diyarına elçi olarak gönderildi. Elçiler, Kanuni Sultan Süleyman’a şu mesajı ilettiler: *“Ulame bizden kaçıp size sığındı, Şeref Bey de sizden kaçıp bize iltica etti. Siz Ulame’yi bize gönderin ki bizde Şeref Bey’i size gönderelim.”*²⁴³ Ancak Sultan Süleyman bu teklifi kabul etmedi. Ulame’nin kollanıp Şeref Bey’in mahfedilmesi Kızılbaş emirlerinin Rumlulara olan düşmanlığını daha da alevlendirdi.²⁴⁴

²⁴¹ Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmkat*, s. 364.

²⁴² El Bedlisî, *Şerefname*, s. 548-551.

²⁴³ *Tezkire-i Şah Tahmasb*, s. 20.

²⁴⁴ Şirazî, *Tekmiletü’l-Ahbar*, s. 73-74.

Şah Tahmasb'ın imtiyaz beratından sonra Şeref Han, Ahtamar kalesinde bulunan oğlu Emir Şemseddin'i celb ederek Şah'ın maiyetine verdi. Sonrasında Şah'ın alayı Azerbaycan tarafına yönelerek saltanat merkezi olan Tebriz'e döndü.²⁴⁵

Bu esnada Şah, Özbek Ubeyd Han'ın Horasan'ı istila ettiği ve yaklaşık bir yıldır Behram Mirza'yı Herat şehrinde kuşattığı haberini aldı. Gelen haberlere göre Behram Mirza'nın kuşatma altında bulunan adamları çok zor durumdaydılar. Şah Tahmasb, bu haberi duyduktan sonra Emir Şemseddin'e vatanına dönmesi için izin verdi ve Şeref Han'a bir ferman yazarak, Azerbaycan umurunun yönetimini kendisine verdi. Arabgirli Helhel Sultan, Pazukî Üveys Sultan, Ecel Sultan Kaçar, Emire Bey Mahmudî ve Tebriz hâkimi Musa Sultan gibi bazı Kızılbaş komutanlarını ona yardımcı tayin etti. Ne zaman imdat ve muavenete muhtaç olursa onlardan yardım istemesini, onlara da böyle bir yardıma hazırlıklı olmalarını bildirdi. Bunun üzerine Şah Tahmasb, Ubeyd Han sorununu ortadan kaldırmak maksadıyla Horasan'a doğru harekete geçti. Emir Şemseddin'in Bitlis'e dönmesine izin verdiğinde kendisine;

*“Babana söyle biz Horasan'dan dönünceye kadar, her ne vasıtaya müracaat edecekse etsin Osmanlılarla uzlaşmanın yolunu bulsun. Ulame habis ve fitneci bir adamdır. Osmanlıları kendi hallerinde bırakmayacak, fitne ve fesatla tahrik ederek size huzur vermeyecektir.”*²⁴⁶

Ama Şeref Han, Şah'ın bu tavsiyesine uymayarak, Bitlis'in kuşatması sırasında kuşatmacıların yanında yer alan civar bölgelerdeki Kürt beylerini cezalandırmaya kalktı. İlk olarak Hizanlı Mir Davud'a saldırarak beyliğinin bir kısmını yağma ve tahrip etti. Bu sırada Ulame'nin Bitlis'i kuşatmaya gelmekte olduğu haberini duydu. Bunun üzerine Şeref Han kuşatmayı kaldırıp geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Onun bu tutumundan dolayı Kürt ümerası Şeref Han'dan daha çok nefret ettiler ve Ulame ile birlik oldular. Bunun yanı sıra Şeref Han'ın tutumlarından ötürü incinen Mir Budak Keysanî, Şeyh Emir'in oğlu İbrahim Ağa Bilbasî, Muhammed Ağa Kelhokî'nin oğlu Kalender Ağa, Derviş Mahmud Kelecîrî gibi bazı Rojkiler de Ulame'nin yanında saf tuttular.

²⁴⁵ Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, s. 364.

²⁴⁶ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 554.

Hülasa Ulame ikinci kez Fil Yakup Paşa'nın yardımı ve Kürt beylerin de kışkırtmasıyla süvari ve piyadelerden kurulan on bin kişilik bir ordu ile Bitlis üzerine yürüdü. 940 (1533) yılının sonbaharında Hizan üzerinden Tatık nahiyesine hareket etti. O vakitler Şeref Han'ın silah altında beş bin kişiden fazla askeri yoktu. Şah Tahmasb'ın tavsiyesini hatırlayıp Aladağ ve Eleşkird tarafına yürümek ve Musa Sultan ile Tebriz'deki komutanlara haber göndererek, kendilerini, Ulame ve müttelikleriyle savaşmak üzere Kızılbaş ordusuyla birlikte kendisine yardıma gelmelerini istedi. Lakin bu görüş Rojkî aşiretinin liderleri tarafından kabul edilmedi. Özellikle Şeref Han'ın vekili ve Rojkî aşiretinin önderlerinden olan Seydi Ali Ağa Pirtaî, Şeref Han'ın huzurunda ve divanda şöyle dedi: *“Eğer Rojkiler Ulame ve avenesine karşı savaşmakta müsamaha gösterirlerse ben Bitlis vilayetindeki Ermeni kâfirleri toplayıp onunla savaşırım.”*

Şeref Han bu fikirde olmayıp Ulame ile savaşmayı doğru bulmadıysa da oradaki Kürtlere bunu dinletemedi ve az sayıdaki ordusuyla Ulame'nin büyük ordusuna karşı mücadeleye girişmeye karar verdi.²⁴⁷

Ulame, Bitlis'e bağlı Tatık sınırına varınca iki ordu karşı karşıya geldi. Tatık kalesinin güneyinde başlayan çarpışmada dağı ordusunun arkasına alan Ulame, önündeki darı ekili bir tarlayı da gecedен sulamış ve tarla büyük bir çamur deryasına dönmüştü. Ulame, ordusunu iyi bir sistemle düzene koymuş ortada ve kanatlarda yeniçerilerden ve okçulardan birkaç saf yer alıyordu. Şeref Han da ordusunu düzene koydu. Ancak gurura kapılmış olan Rojki aşireti asla düşman askerinin sayıca çokluğunu ve savaş alanının kendileri açısından olumsuz bir konumda olduğunu umursamadılar. Savaş ateşi yükselirken Şeref Han'ın ordusunun sağ kanat komutanı Emire Bey Mahmudî emrindekilerle birlikte taraf değiştirerek Ulame'nin ordusuna katıldı. Bu sırada bir tüfek mermisi Şeref Han'ın göğsüne isabet ederek onu atından yere düşürdü: *“Vuku'a gelen muharebede iki taraf da büyük bir hırs ve şiddetle döğüşdü. O sırada bir kurşun Şeref Han'ın göğsünü delerek onu atından yere düşürdü.”*²⁴⁸ Emirlerinin vurulduğunu gören Kürtler firar ettiler. O gün orada yedi

²⁴⁷ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 555-556.

²⁴⁸ Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, s. 367.

yüz Kürt katledildi. Bunlardan beş yüzü Rojki beylerinin ve ileri gelenlerinin çocuklarıydılar.²⁴⁹

3.3.3. Emir Şemseddin ve Safeviler ile Münasebetler

Ulame, bu olaydan sonra Bitlis vilayetine girmek yerine Van ve Vestan tarafına yürüdü. Şeref Han terk-i hayat ettiği zaman kırk yaşını geçmiş elliye yaklaşmıştı. Otuz yıldan beri bağımsız hükümdarlık yaptı. Sasonlu Ali Bey'in kızıdan doğan Emir Şemseddin'den başka çocuğu yoktu. Şeref Han'dan sonra Rojkî aşireti Şemseddin'i Ahtamar kalesinden getirerek Bitlis'te beyliğin başına getirerek kendisine arz-ı tabiiyet ettiler.

“940 (...) ayında (1533-1534) Ulame, Bitlis üzerine yürüdü. Şeref Han Kürd, Ace Sultan Kacar ve Şeref Han'a yardım eden dostlarıyla ve emirlerle muharebe etti. Bu muharebe esnasında Şeref Han öldürüldü. Şemseddin Bey ibn Şeref Han babasının yerine kavminin başına geçti. Bu haber Herat kışlağında olan Şah Tahmasb'a ulaşınca Tabl ve Âlem ve Tac ve Sarık ve Bitlis vilayetinin hâkimiyeti hanlık lakabıyla birlikte ona gönderildi.”²⁵⁰

Ancak 941 (1535) senesinde açılan Osmanlı-İran seferinde Sultan Süleyman, Sadrazam İbrahim Paşa'nın serdarlığında Azerbaycan'a gönderdi. Emir Şemseddin birçok kıymetli hediyeler ile birlikte İbrahim Paşayı karşılamaya gitti. Ardından Tebriz'e kadar kendisine refakat etti. Böylece Paşanın teveccühünü kazanarak atadan kalma topraklarını kendisine verilmesini İbrahim Paşa'dan rica etti. İbrahim Paşa kendisine gereken ilgi ve alakayı göstererek, Bitlis hükümdarlığının kendisine verilmesi hususunda bir Sultanlık emirnamesi çıkardı ve onu da ordusuyla beraber Tebriz'e götürdü.²⁵¹

Şah Tahmasb, Osmanlı'nın İran topraklarına girdiklerini haber alınca ordusuyla birlikte Azerbaycan'a doğru yöneldi. Şah'ın Horasan'dan dönmekte olduğu haberi Vezir İbrahim Paşa'ya ulaşınca derhal payitahta bir haberci göndererek Şah Tahmasb'ın Azerbaycan'a yürümekte olduğunu Padişah'a arz etti. Ayrıca Sultan'dan Acem diyarına gelmesini diledi. Böylece Sultan Süleyman da Sultanlık alayıyla birlikte İstanbul'dan Azerbaycan'a hareket etti.

²⁴⁹ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 557.

²⁵⁰ Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbar*, s. 75.

²⁵¹ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 563.

Sultan Süleyman ordusunu Irak vilayetine doğru yönlendirerek Irak savaşına çıktığını herkese ilan etti. Şah Tahmasb da Osmanlı ordusunu karşılamak için Sultaniye şehrine kadar ilerledi. Ancak Safevi Kızılbaş ordusu içerisinde vukuu bulan anlaşmazlıklardan dolayı elinde sekiz binden fazla asker kalmamıştı. Şah Tahmasb da Tezkiresinde; “Emrimde yedi bin asker vardı ancak bunlardan da işe yarar üç binden fazla asker yoktu”²⁵² demektedir.

Bu vaziyet karşısında Şah Tahmasb, Sultan Süleyman’ın ordusuna karşı mukavemet gücünün olmadığını görüp Derguzîn ve Hemedan’a çekildi. O dönemde Irak da kış oldukça soğuk bastırılmış, Osmanlı ordusunun geçiş yolları kapanmıştı. Şiddetli soğuktan, cephane ve yiyeceklerin azlığından Osmanlı ordusundan büyük bir kitle hayatını kaybetmişti. Hatta Osmanlı ordusundaki atlar, develer ve yük hayvanlarının da büyük bir kısmı telef oldu.²⁵³ Öyle ki o dönem İran şairlerinden birisi gördüğü manzara karşısında şu dörtlüğü zikreder:

“Sultaniye’ye gidip baktığımda,

İki bin tane kefensiz ölü gördüm.

Bu kadar Osmanlıyı kim öldürdü dedim?

Seher yeli dile gelip dedi ben.”²⁵⁴

Bu musibet üzerine Sultan Süleyman, Ulame’yi birçok cephane ve bir yeniçeri birliğiyle birlikte Tebriz’de bırakarak Bağdat’a doğru yola koyuldu. Şah tarafından Bağdat valiliğine atanmış olan Muhammed Han Şerefuddin Tekelü, Sultan Süleyman’ın Bağdat’a doğru geldiği haberini alınca derhal ailesiyle birlikte Şuşter ve Dizful tarafına kaçtı.

Şah Tahmasb, Muhammed Han Şerefüddin’e kalede ne kadar azuka varsa hepsini nehre döküp oradan ayrılmaları için bir ferman göndermişti. Bu durum karşısında toplanan Kızılbaş ileri gelenleri Osmanlı ordusunu arkadan takip edip savaşmayı teklif etselerde Şah Tahmasb bu teklifi reddederek; “Bizim Hazret-i Handekâr (Sultan Süleyman) ile bir derdimiz yok. Bizim bütün işimiz Ulame iledir.

²⁵² Tezkire-i Şah Tahmasb, s. 31.

²⁵³ El Bedlisî, Şerefname, s. 565.

²⁵⁴ Türkmen, Tarih-i Âlem-Aray-ı Abbasi, s. 96.

Çünkü bütün bu fitne ve fesadın ortaya çıkmasına o sebep olmuştur”²⁵⁵ diyerek Ulame’yi ortadan kaldırmak için Tebrize doğru yöneldi. Ancak Şah Tahmasb’ın bu hareketinden haberdar olan Ulame Tebriz’den kaçarak Şah Tahmasb’ın hışmından kurtulmayı başarmıştır.²⁵⁶

Muhammed Han Şerefüddin’in Bağdat’tan kaçmasından sonra Sultan Süleyman savaşmadan Bağdat’ı fethetti ve kışı da orada geçirdi. Emir Şemseddin, Sultan Süleyman’ın bu seferinde yanında ve hizmetinde bulunmaktaydı. Sultan kışı Bağdat’ta geçirince Emir Şemseddin izin alarak Bitlis’e döndü. Kışı Bağdat’ta geçiren Sultan Süleyman, Bahar mevsiminin başında Azerbaycan’a doğru hareket etti.²⁵⁷

Sultan Süleyman, Emir Şemseddin’e bir kaftan ile eğerli ve dizginli bir at ve çeşitli silahlarla birlikte Bitlis hükümeti yerine Malatya hükümetinin vilayet fermanını gönderdi. Bitlis vilayeti de türlü entrikalarla birlikte Vezirleri ve Sultanı daha evvel Şeref Bey’e sonra da Şemseddin Bey’e karşı kışkırtan Ulame’ye verildi. Sultan’ın bu kararına ve Rojki aşiretinin itirazlarına karşılık Sultan’a tam bir rabita ile bağlı olan Emir Şemseddin, Sason üzerinden Malatya’ya doğru hareket etti. O vakitler Sason beyi olan Süleyman Bey Azizanî, Şemseddin Bey’e Malatya’ya gitmemesini tenbih etti. Aynı zamanda Şah Tahmasb da ordusuyla beraber kışı Erciş’te geçiriyor, ve kumandanlarından Bedir Han Ustaclu’yu, Abdullah Han’ı, Menteşe Sultan vasıtalarıyla Osmanlı toprağını, Ahlat ve Muş havalisini yağma ve talan etmek için görevlendirmişti. Bunun üzerine Şemseddin Bey, Kızılbaz ordusunun Rojki aşiretine zarar vermemesi için Malatya’ya gitmekten vazgeçerek Erciş’te bulunan Şah Tahmasb’a itaatini sunmak üzere yola çıktı. Şah Tahmasb, Şemseddin Bey’i Osmanlıların aleyhinde istimal edeceğini düşündüğünden onun ilticasından son derece memnun kalmıştı. Böylece kendisine “Han” unvanını bahşetti. Şemseddin Han’ın maiyetindeki adamlarına da İran ordusuna mahsus birer rütbe verdi.²⁵⁸

²⁵⁵ *Tezkire-i Şah Tahmasb*, s. 34.

²⁵⁶ Şirazi, *Tekmilet’ül-Ahbar*, s. 79.

²⁵⁷ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 565.

²⁵⁸ Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, s. 370.

Şemseddin Bey, o tarihten sonra Şemseddin Han olarak nam saldı. Şah kendisini büyük komutanları arasına kattı ve ona Serab bölgesiyle birlikte başka bazı yerlerin de yönetimini verdi. Rojki ileri gelenlerinden yaklaşık yüz elli kişiyi Şah'ın büyük muhafızları ve subayları arasına katmıştı. Bunlardan Şeyh Emir Bilbasî ve Dede Bey Kavalisî gibi bazı önde gelenler yüzbaşı rütbesine yükseltilmişlerdi.²⁵⁹

Şemseddin Han bir süre sonra ülkesinden uzak kalmaktan ve Kızılbaşlar'a hizmet etmekten nefret eder hale geldiğinden inzivaya çekilmeye karar verdi. Kendisine İsfahan şehrinin gelirlerinden yüz tümenlik gelir bağlandı. Bu da iki yüz bin Osmanlı akçesine tekabül etmekteydi.²⁶⁰ Şemseddin Han artık ömrünün sonuna kadar Kızılbaşlar arasında kalmaktaydı. Şerefhan ve Halef adında iki erkek çocuğu vardı. Halef Bey, ilk başlarda Şah Tahmasb'ın korucuları arasında yer almış daha sonra da yüzbaşı rütbesine yükselmişti.

Şerefhan'a gelince Kürt gelenek ve göreneklerinden dedesinin ismini almış ve Şah Tahmasb'ın sarayında özel bir ilgi görmüştür. O zamanlar İran Şahlarının sarayında da bir nevi "Enderun" mevcuttu. İran ve Kürdistan hanedan ve beyzadeleri Şah'ın sarayında tahsil ettirilir, süvarilik/binicilik ve silahşörlük/atıcılık gibi askeri eğitimin yanı sıra beşeri münasebetlerde de eğitim alırlardı. Bu usul gereğince Şeref Bey'de dokuz yaşına gelince Şah'ın sarayında yaklaşık üç sene hükümdar ailesinin arasında yaşadı. Daha evvel değinildiği gibi babası Şemseddin Han inzivaya çekilince Şerefhan on iki yaşında Rojki aşiretinin beyliğine getirildi. Şeref Han bundan sonra çeşitli yerlerde Şah Tahmasb'ın buyruğu ile yöneticilik yaptı. Günden güne itibarı artıyor ve Şah Tahmasb, Kızılbaş yöneticilerden daha çok ona itimat gösteriyordu. Çünkü Şahlık sarayında yetişmiş devrin büyük ilim adamlarıyla da oturup kalkmıştı. Yöneticilik yaptığı yerlerde Kızılbaş komutanlarının çoğunun halk arasında adalet, eşitlik gibi Şah Tahmasb'ın arzu ettiği şekilde yapmamaları Şah'ın nazarında onun değerini daha da yüceltmmişti. Lakin Şeref Han'ın Hemedan şehrinde kaldığı senelerde Şehzade Bayezid'in Şah Tahmasb'a ilticası üzerine Osmanlı-İran arasında başlayan muhaberat ve müzakeratlarda Şah'ın dikkatini celp etmişti. Çünkü Şah Tahmasb, sarayında büyüyen ve her türlü bilgiye sahip olan bu Kürt beyinin

²⁵⁹ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 567-568.

²⁶⁰ El Bedlisî, *Şerefname*, s. 571.

Osmanlı tarafına temayülünden korkmaktaydı. Bundan dolayı Şah Tahmasb, Şerefhan'ın babası olan Şemseddin Han'ı tekrar Rojki aşiretinin başına getirdi. Birkaç yıl bu şekilde geçince beylik görevinin güçlüklerinden usanan Şemseddin Han yeniden Şah Tahmasb'dan bir nevi emekliliğini talep etti. Bunun üzerine Şah, Şerefhan'ı Kazvin'de onun yanında kalması şartıyla Rojki aşiretinin başına getirdi.²⁶¹

3.4. Kürdistan Emirleri'nin Veli Sultan ile Muharebe Etmesi

Bazı Safevi kaynaklarında Şah Tahmasb döneminde, Sultan Süleyman'ın buyruğu üzerine Kürdistan ümerasından bazılarının Safevilere bağlı Urumiye'ye saldırdıkları zikrolunmaktadır. Zikrolunan Kürt ümerasının hangi aşiret veya kabileye mensup oldukları belli olmamakla birlikte, o dönem de Urumiye valisi Veli Sultan'ında yine Şah İsmail döneminde Valilik yaptığı kaynaklarda yer almaktadır.²⁶²

Şah Tahmasb'ın saltanatının yirmi dördüncü yılına tekabül etmekte olan 954 (1547-1548) yılında, Kürt ümerası Sultan Süleyman'ın buyruğu üzerine yaklaşık beş bin kişiyle Urumiye'ye saldırdılar. O dönemde Şah Tahmasb tarafından Urumiye vilayetinin hâkimi olan Veli Sultan Zülkadr iyi silahlarla donatılmış üç yüz süvari ile şehrin hisarından dışarıya çıktı ve Kürt askerlerine doğru hamle etti. Kürtler ağır bir mağlubiyete uğrayarak geri kaçtılar. Veli Sultan onları takip etti ve Urumiye'yi kuşatmaya gelen Kürtlerden bir grubu katletti ve başlarını Şah Tahmasb'ın dergâhına gönderdi.²⁶³

3.5. Ardalan Kürt Emirliğinin Safevi Devleti ile İlişkileri

Ardalan hanedanlığının hudutları Senendec, Dinever, Şehrizar, Kirmanşah ve Hemedan'ın büyük bir kısmını kapsamaktadır.²⁶⁴ Şerefhan Bitlisi, Ardalan hükümdarlarından bahsederken Ardalan mensupları Ahmed b. Mervan'ın torunları arasında yer alan Diyarbekir hükümdarlarının çocuklarından olduğunu

²⁶¹ Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, s. 373-377.

²⁶² Kaviyanpur, *Tarih-i Urumiye*, s. 180.

²⁶³ Kanberî, "Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî", s. 128; Rumlu, *Ahesnü't-Tevarih*, s. 538.

²⁶⁴ Kamran Hamanî, "Nazar-ı Ber Ravabıt-ı Hanedan-ı Ardalan Ba Hakimiyet-i Safeviye", *Nimsal-Name Tarih-i Nû*, Şomare-i Evvel, Payiz u Zemestan, 1389, s. 2.

zikretmektedir.²⁶⁵ Şimdiye kadar dikkate alınan tek kaynak Şerefname olsa da, Ardalan hükümdarlarından olan Memun Bey, hatıralarında başka bir gerçeği ortaya koymaktadır:

*“Bige Beg bendeleri ‘Aşere-i mübeşşereden nesebleri Ebû Ubeyde-i Cerrâha ve Emirü’l-mü’minin Abbâsa tarafeynden vâsıl olur. Ve ecdâdlarından Âdil nâm kimesne Çinkiziler fetâretinin evâilinde vilayet-i Şehr-i Zol’e vâli olup, Irakeyn’e pâdişah olanlara itaat üzere idiler.”*²⁶⁶

Buna göre Osmanlı devletinin Irak üzerinde egemenlik kurduğu bu yıllarda Şehrizor beyliğinde bulunan aile, Âdil Bey’den neş’et eden ve soyunu İslâm’ın iki büyük liderine bağlayan başka bir ailedir.²⁶⁷

Nikitin ise araştırmalarında şöyle der: *“Bu aile, soyunun, Hakkari aşiretinin bir kolu olan Hasan Keyf Kürtlerinden Selahaddin Eyyubiye dayandığı iddiasındalar.”* Ancak Nikitin, Minorsky’nin araştırmalarından yola çıkarak bu tezi yanlış addederek Selahattin Eyyubi’nin aşiretinin Ravend ya da Ravadi olduğunu aktarmıştır.²⁶⁸

Ardalan hanedanlığının nesebi de bu şekilde tutarsız bir muammada kalmakla beraber, bu hanedanlığın, Osmanlı-Safevi mücadelelerinin başladığı ilk zamanlarda tarafsız bir politika izleyerek, iki devlet arasındaki kanlı savaşlara girmemeye çalıştıkları bilinmektedir. Hatta Çaldıran savaşı esnasında birçok Kürt aşiret ve kabileleri savaşa müdahil olurlarken onlar konum itibarıyla savaş meydanından uzak oldukları için kenarda kalmayı tercih ettiler. Ancak Ardalan topraklarına hâkim olmak isteyen rakip iki imparatorluğun çakışma aralığının genişlemesiyle tarafsız bir siyaset izlemek artık pek mümkün değildi. 939 (1532) tarihinde Kanuni Sultan Süleyman, İran’a ilk tahaccümünü gerçekleştirerek Tebriz’i tasarruf altına aldı. Bu tahaccümlerin cereyanı esnasında Osmanlı askerleri ihtiyaçlarının temini için sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardı. O zaman Ardalan hâkimi Beyke (Bige) Bey, lazım gelen her ne varsa temin ederek onların yardımına gittiği zikrolunmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁵ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 117-118.

²⁶⁶ Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları”, s.199.

²⁶⁷ Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları”, s. 194.

²⁶⁸ Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, s. 289.

²⁶⁹ Saidî, “Tesirat-ı Teneş Meyan-ı Safeviye ve Osmanî”, s. 127-128.

Böylece Beyke (Bige) Bey, Osmanlı padişahının inayetine mazhar olarak “*ahkam-ı şerife ile enva-i ri’ayetler ve istimalet-nameler ile ser-firaz ettiler.*”²⁷⁰

Ancak Beyke Bey’den sonra oğlu Memun Bey Ardalan hanedanlığının başına geçer. Kimi kaynaklarda Memun Bey’in ismen Safevilere bağlı olduğu ve hanedanlığın sınırlarını genişletmek için uğraş verdiği ve bu durum karşısında Osmanlıların Kerkük’te bir askeri birlik bulundurmasına sebep olduklarını kaydedilmiştir.²⁷¹ Ancak Memun Bey hatıralarında Safevilere bağlı olmaktan daha çok Osmanlıya meyilli olduğu gözlenmektedir. Her ne kadar Bağdat’ta yaklaşık on üç yıl hapis tutulsa da; “*Lillâhi’l-hamd rûz u şeb tekml-i nüfus-i insâniye ve tahsil-i âdâb-ı Osmaniye ile men’us olub...*”²⁷² sözleriyle orada iyi bir tahsil gördüğünü kaydetmektedir.

Memun Bey, hükümdar olmasının üzerinden bir yıl geçtikten sonra Sultan Süleyman²⁷³ Han’ın emriyle bir ordu (Yirmi bin kişilik süvari ve piyade olmak üzere) Ardalan hükümrانlığının merkezi konumunda olan Şehrizor’a gönderildi. Bu ordunun maiyetinde İmadiye hükümdarı Sultan Hüseyin Bey ve Kürdistan’ın bazı emirleri de bulunmaktaydı.²⁷⁴ Memun Bey ise dört bin kişilik bir orduyla Şehrizor nahiyesinde onları karşıladı. Yapılan muharebede iki taraftan da çok kayıp verildi. Memun Bey, elinde kalan askerlerle birlikte Zalam kalesine sığınarak kaleyi savunmaya başladı. Bu süre zarfında amcaları Sorhab Bey ve Muhammed Bey’e mektup göndererek yardım istedi. Bir alık bir sürenin sonunda erzak sıkıntısından ve amcalarından yardım gelmemesinden ve ayrıca günlerce sürmekte olan kuşatmadan dolayı en sonunda Osmanlı ordusuna komuta etmekte olan İmadiye hükümdarı Hüseyin Bey’e sulh teklifinde bulundu. Hüseyin Bey bu sulh teklifine teşekkür

---

²⁷⁰ Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları” s. 200.

²⁷¹ Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 303.

²⁷² Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları” s. 206

²⁷³ Tarihi Ardalan adlı kitabın yazarı olan Mesture Hanım bu tarihi hadiseyi izah ederken Rum Padişahı Sultan Selim’in Kürdistan ve Şehrizor’u alma hevesi ile bir ordu Ardalan hükümrانlığının merkezi konumunda olan Şehrizor’a gönderildiğini aktarmaktadır. Bkz: *Kurdistanî, Tarih-i Ardalan*, s. 16.

²⁷⁴ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 120.

ederek Memun Bey'i İstanbul'a gönderdi. Ancak İstanbul'a varır varmaz yakalanarak hapse atıldı. Böylece Zalam kalesi Osmanlının tasarrufuna geçti.²⁷⁵

Memun Bey'in tutuklanmasından sonra Şehrezol ve Zalam Hükümetinin başına Merivan kalesinin ve civar bölgelerin hâkimi Sorhab Bey geçti. Sorhab Bey, Muhammed Beg'den önce Memun Bey'in topraklarını kendi topraklarına ilhak etti. Ayrıca Muhammed Bey'in yönetiminde bulunan diğer yerleri de kendi yönetimi altına almayı başardı. Akabinde Şah Tahmasb'a çeşitli hediyeler göndererek bağlılığını gösterdi.²⁷⁶ Bundan sonra Sorhab Bey Safevilere bağlı oldu ve Osmanlı aleyhinde faaliyetlere girişti.²⁷⁷ Osmanlı devleti, Şah'a iltica eden Ardalan emirzadesine karşı Rüstem Paşa komutasında büyük bir orduyu Şehrizar'a gönderdi. Sorhab Bey, emrindeki askerlerle Zalem kalesinde mahsur kaldı. İki sene boyunca Şah Tahmasb büyük bir orduyu yardıma gönderene kadar kaleyi müdafaa etmeyi başardı. Şah Tahmasb'ın gönderdiği azim ordu karşısında Osmanlı askerleri zorda kalarak Şehrizar'u terk etmeye mecbur kaldılar. İki sene boyunca Osmanlılara karşı mukavemet eden Sorhab Bey sayesinde Osmanlıların Safevi topraklarına ilerlemesi engellenmişti. Aynı şekilde Safevi ordusunun da yardıma gelmesiyle Sorhab Bey Osmanlı tahaccümünden halas eylemişti.²⁷⁸

956 (1549-1550) yılında Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Osmanlı Sarayına iltica ederek İran tahtını ele geçirmek için Sultan Süleyman Han'dan yardım istedi. Fakat bir süre sonra, bazı kabahatlerden dolayı Sultan tarafından suçlandı. Bunun üzerine Elkas Mirza, Sorhab Beyden yardım istedi. Ondan kardeşi Şah Tahmasb nezdinde kendisini affettirmek için ricacı olmasını ve daha önce kendi emrinde olan Şirvan vilayetine dönmesine izin talep etmesini istedi. Bundan sonra hiçbir şeye karşı çıkmayacağını söyledi. Sorhab Bey bu talebi saraya iletince Şah Tahmasb bunun büyük bir fırsat olarak değerlendirdi. Şah Tahmasb, Nimetullah

---

²⁷⁵ Muhammed Merduh Kurdistanî, *Tarih-i Merduh*, Neşr-i Kareng, Kitabhane-i Milli İran, Tehran, 1379, s. 317-318.

²⁷⁶ Kurdistanî, *Tarih-i Merduh*, s. 318.

²⁷⁷ Bazı kaynaklarda Memun Bey'in firarından sonra Sorhab Bey Zalem kalesini, Şehrizar ve bağlı vilayetleri kendi topraklarına ilhak etti. İlk başlarda Osmanlı devletiyle iyi ilişkilerde bulundu. Ancak yönetimi tamamen ele geçirdikten sonra Osmanlı devletine olan bağlılığından vazgeçti. Böylece Osmanlı padişahının öfkesini üzerine çekti. Bkz: Kurdistanî, *Tarih-i Ardalan*, s. 17.

²⁷⁸ Saidî, "Tesirat-ı Teneş Meyan-ı Safeviye ve Osmanî", s. 128; Hamanî, "Nazar-ı Ber Ravabit-ı Hanedan-ı Ardalan Ba Hakimiyet-i Safeviye" s. 4.

Kuhistani'yi bazı Kızılbaş komutan ve ileri gelenlerle birlikte Elkas Mirza'yı getirmeleri için gönderdi. Sorhab Bey'in bu iyiliğinin karşısında Şah Tahmasb tarafından kendisine aylık bin tümen nakit para bağlandı.²⁷⁹ Bunlar gidip kendisini Şahlık sarayına getirdiler. Şah onun derhal tutuklanıp Kahkaha kalesinde hapsedilmesini emretti. Bir yıl sonra ise Şah'ın emriyle kaleden aşağı atılarak öldürüldü.²⁸⁰

Bu hususu kendi kalemile de zikreden Şah Tahmasb, Elkas Mirza'nın ölümünü şu şekilde kaydeder: “ *Komutanlar onu (Elkas Mirza), El-mevt kalesine hapsedtiler. Aynı zamanda o zindan da iki üç kişi vardı ki Elkas daha evvel onların babalarını öldürmüştü. Onlar da kisas olarak Elkas'ı kaleden aşağı attılar.* ”²⁸¹

Bu tarihten sonra Sorhab Bey'in kadri ve kıymeti Şah'ın nezdinde o kadar arttı ki bu iyiliği karşılığında Sorhab Bey'e devlet hazinesinden yıllık bin tümen kadar para verilmesini emretti.²⁸² Sorhab Bey uzun süren hayatı boyunca bu nimetten yararlandı ve Şah Tahmasb'la da ilişkileri son derece iyiydi. Ancak Muhammed Bey bin Memun Bey de babasının ölümünden sonra hissesi olan Surucek, Karadağ, Şehrbazar, Alan ve Demheran'da yönetimi ele aldı. Kendisine miras kalan bütün eyaletin yönetimini elde etmek için Sultan Süleyman Han'ın sarayına gitti. Kendisini destekleyen Sadrazam Rüstem Paşa Bağdat Beylerbeyi Osman Paşa'ya Kürdistan'ın emirlerini de yanına alarak Erdalan vilayeti üzerine yürümesi ve orayı ele geçirmesi için emir verdi. Bahsi geçen emirler, söz konusu emri yerine getirmek için adı geçen vilayetin üzerine yürüdüler ve Zalam kalesini kuşatmaya başladılar. Bu kale vilayetdeki kalelerin en sağlamı olup dayanıklılığı çok iyidir. Kuşatma iki yıl sürdü. Muhammed Bey bir tüfek kurşunuyla öldürüldü. Ardından Şah Tahmasb tarafından kuşatma altındakilere yardım gönderildi. Bunun üzerine Osman Paşa kuşatmayı bırakmak ve Şehrezol'a doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Orada da eceliyle öldü. Bu sırada, kaledekiler gaflette bulunup kaleyi boş bıraktılar.²⁸³ Baltacı Muhammed Paşa bu fırsattan yararlanarak 969 (1561-1562) yılında derhal Zalam kalesini ele geçirdi. Ardından vilayetin diğer şehir ve kalelerini siyasetle ve iyi tedbirlerle ele

²⁷⁹ Kurdistani, *Tarih-i Merduh*, s. 320.

²⁸⁰ Kurdistani, *Tarih-i Ardalan*, s. 18.

²⁸¹ *Tezkire-i Şah Tahmasb*, s. 62.

²⁸² Saidî, “*Tesirat-ı Teneş Meyan-ı Safeviye ve Osmanî*”, s. 128.

²⁸³ Kurdistani, *Tarih-i Ardalan*, s. 19-20.

geçirmeye başladı. Böylece Şehrezol vilayeti Sultan'ın ülkeleri arasına girdi ve o tarihten beri Osmanlı Devleti'ne bağlı vilayetlerden biri haline geldi.²⁸⁴ Bir rivayete göre Sorhab Bey'in oğullarından Sultan Ali Bey daha sonraları Zalem ve Osmanlının tasarrufunda olan diğer yerleri geri alıp hüküm sahibi oldu. Sorhab Bey'in diğer oğlu Behram Bey'de Revanduz ve İmadiyeyi ele geçirdi. O tarihten itibaren onun soyundan gelenler orada hükümlerlik etmekte.²⁸⁵

Şah İsmail dönemi hariç İran ve Osmanlı kendi aralarındaki mücadelelerde her zaman Ardalan Emirliğinin himayesini celp etmeye temayül etmişlerdi. Ardalanlar da bu rekabetten dolayı merkezi hükümetten imtiyaz kazanmak ve konumunu tahkim etmek için bazı siyasetler geliştirmeye özen gösterirlerdi. Nihayetinde onlar daha çok Safevilere eğilimli oluyorlardı. Çünkü Safevi şahlarına itaat etmelerinin karşılığında sadece ülkenin dört tarafında mevcut olan Valilik konumuna erişmişlerdi bu şekilde emirliğin hak ve hukukunu daha emin bir şekilde güvence altına almışlardı. Bütün İmparatorluk topraklarında sadece dört tane Vali mevcuttu. Bunlar; Huzistan (Arabistan), Kürdistan (Ardalan), Gürcistan ve Loristan hâkimleridir.²⁸⁶ Bu dört eyalette, yerli hanedanlıklar veraset yoluyla hükümdarlık yapıyorlardı. Ve Safeviler hukuklarını ve ayinlerinin çoğunu resmi anlamda tanımaktaydı. Bu tür Vali-neşin eyaletler birçok vergiden de mesuldüler. Sadece nevruz gibi özel günlerde sultan'a bazı peşkeşler ve hediyeler takdim ederlerdi. Buna mukabil, Valilerin asli vazifesi de Osmanlıya karşı sınırların güvenliğini sağlamaktı.²⁸⁷

3.6. Baban Kürt Emirlerinin Osmanlı-Safevi Mücadelesindeki Yeri

Baban beylerinin menşei hakkında doğu kaynaklarında bir kayda ulaşılamamıştır. Ancak Şerefhan Bitlisi, "Bebî" lakabıyla maruf olan Pir Budak Bey isminde bir zatı işaret ederek Baban tabirinin de, Budak Bey'in lakabı olan "Bebî"

²⁸⁴ Bitlisi, Şerefname, s. 133-135.

²⁸⁵ Kürdistanî, *Tarih-i Ardalan*, s. 20.

²⁸⁶ Muhtemelen bu ünvanı Şah Tahmasb'dan sonraki dönemlerde almışlardır. Çünkü 29 Ocak 1805 tarihli bir rapora değinen Nikitin bu hususu aynen zikretmektedir. Bkz: Nikitin, s. 290.

²⁸⁷ Saidî, "Tesirat-ı Teneş Meyan-ı Safeviye ve Osmanî", s. 125-126.

kelimesinden geldiğini ancak daha sonra bu sülalenin neslinin kesintiye uğramasından sonra İmaretleri hizmetkârlarına intikal ettiğini aktarmaktadır.²⁸⁸

Ancak Bazil Nikitin'e göre Babanlar, adlarını 1678 tarihlerinde Türk-İran mücadelelerinde büyük hizmetler etmiş bulunan reisleri Pişderli Bebe Süleyman'dan almışlardır. Burada konu açısından büyük bir öneme haiz olan şu açıklamasını zikretmek önemlidir:

*“İstanbul Mebusan Meclisi üyesi olan İsmail Hakkı Bey gibi, Hamdi Bey Baban da bu aileye mensuptu. Hamdi Bey, ailesi ve aşireti hakkında dikkate değer bir dizi belge toplamıştır. Burada üzümlere kaydetmek isterim ki birkaç yıl yanımda sakladığım bu belgeler, daha sonra İngiliz hükümetince el konulan mülkünü geri almak için o günlerde Londra'da açtığı bir davayla uğraşmakta olan Hamdi Bey tarafından geri alınmıştır. O zamandan beri bu belgelere ne olduğunu bilmiyorum.”*²⁸⁹

Nihayetinde Babanlarla ilgili yapılan çalışmalar neticesinde bu ailenin tarihi Pir Budak Bey b. Mir Abdal'dan itibaren başlamaktadır. Şerefname bu zatı çok meth ederek sahavette/yiğitlikte Hatem, şecaat ve celalette Rüstem²⁹⁰ gibi ve emsal ve akranına her hususta üstün bulunduğunu dermeyer ediyor. Pir Budak Bey, tarih sahnesine birdenbire çıkıyor; Larican²⁹¹ eyaletini Zezra aşiretinden, Sohran vilayetini Siyevi/Şiyevi ve Meşyagird aşiretlerinden, Salduz şehrini de Kızılbaş/Şii İranlılardan zabt ederek büyük bir hükümet tesis ediyor. Maran kalesini tamir ederek naspettiği bir Mirliva marifetiyle idare ediyordu. Bunlardan başka Mükri ve Bane aşiretlerini şiddetle kendisine tabi kılıyor. Bil-ahire Şehribazar'ı da Ardalan hâkimlerinden zabt edip Kerkük'ü de bununla beraber mülküne ilhak etmek suretiyle memleketini genişletip memalik-i meftuhasını sancakbeyleri vasıtasıyla idare ediyor. Pir Budak Bey, bir hükümdar gibi hareket ederek hükmü altındaki sancak beylerine “Tabl u Alem” vermek suretiyle büyük hükümdarları taklit eylemişti. Elde edilen malumatlara nazaran, Pir Budak Bey'in kuvvetli bir hükümet ve bazı usul ve sistemler geliştirdiği anlaşılmaktadır. Pir Budak'ın kardeşi Rüstem'in son zamanlarda kendisine bir suikast tertibiyle meşgul olduğu haberini alınca Zezra aşiretine saldırdığı sırada kardeşini ve işbirlikçilerini ortadan kaldırdı. Bu seferden

²⁸⁸ Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, s. 258.

²⁸⁹ Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, s. 282.

²⁹⁰ Yunanlıların efsanevi kahramanı Herkül-i Yunanî gibi İranlıların efsanevi kahramanı da Rüstem-i İranî'dir.

²⁹¹ İran'ın Rey ile Taberistan eyaletleri arasında olan bir kıtanın merkezidir. Bkz: Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, s. 259.

sonra Sohran üzerine yürüyerek Emir Seydi b. Şah Ali'yi mağlup etti. Ancak Emir Seydi Bey firar ederek dağlarda adamlarıyla birlikte fırsat kollamaya başlamıştı. Nihayet Pir Budak Bey ava çıktığı bir gün pusuda yatan Emir Seydi'nin saldırısına uğrar ve bütün maiyetiyle birlikte Pir Budak bu saldırıda hayatını kaybeder.²⁹²

Kendisinden sonra hükümdarlık yapabilecek bir erkek evladı olmadığından yönetime kardeşinin oğlu Budak b. Rüstem geçti. Ancak kimse kendisine gerektiği gibi itaat etmeyince iki sene sonra Budak b. Rüstem de üzüntüsünden vefat etti. Budak Bey ile birlikte bu aile de ortadan kalkmıştı. Yönetim artık bu hanedanlığın hizmetkârlarına kalmıştı ve yönetimi de ilk eline alan kişi Pir Nazar b. Bayram adında birisiydi. Onunda vefatından sonra Baban mülkü ikiye bölündü. Bir kısmı Süleyman adında birine düştü ki asıl Baban havalisinin hâkimi oldu. Diğer kısım da Mir İbrahim adında birine düştü. Bu iki şahıs da Pir Budak Bey'in ümerasından idi. İlk başlarda dostça hükümdarlık ettiler ancak bir müddetten sonra aralarına husumet ve düşmanlık baş gösterdi. Sonunda Süleyman, Mir İbrahimi öldürerek onun mülkünü kendi topraklarına ilhak etti. On beş sene boyunca Baban hanedanlığı yeniden tek çatı altında yönetilmeye başlandı. Nihayetinde o da vefat edince Mir İbrahim'in oğlu Hacı Şeyh firar ederek, Acem ülkesinde Şah Tahmasb'a sığındı. Fakat Şah Tahmasb'dan umduğu yardımı almaya muvaffak olamadı. Bunun üzerine tekrar Kürdistan'a geri döndü. Baban vilayetinin tamamını ele geçirmeyi başararak oranın bağımsız hükümdarı oldu. Bu tarihten sonra Hacı Şeyh, Şah Tahmasb'a karşı düşmanlık gösteriyor ve kendisine meydan okuyordu. Şah tahmasb, bir türlü Hacı Şeyh'e karşı zafer elde edemiyordu. Nihayetinde bir gün ileri gelenleriyle divân kurarak onlarla meşveret ederek sitemini dile getirir:

*“Şâh-ı gümrah, asâkir-i bed-fi'âli ile cem'iyet ve divân edüb... sevk-i kelâmında ümeray-ı Ekrâdden Bige Beg mürebbâlarından Hacı Şih nâm (bir) Bey vardır, livây-ı Bâbân'ı tasarruf ider. Rûz u şeb vilâyet-i Merâğa'ya tâbi olan halkı rencide itmeden hâli değildir. Benim ümerâmdan kimse yoktur ki, bu kürdü illerinden ref' ve bu vilâyet halkından şerrini def' eyleye.”*²⁹³

Şah, Kızılbaş ordularını üç defa üzerine gönderdiyse de muvaffak olamadı. Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethedip kışı orada geçirmeye karar verdiği 941 (1534-1535) yılında Hacı Şeyh, Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkmak için harekete geçti.

²⁹² El Bedlisi, *Şerefname*, s. 363-364.

²⁹³ Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları” s. 205.

Ancak Merge nahiyesine vardığı sırada bazı Kürt grupları kendisine karşı çıktılar ve geçmesini engellemeye çalıştılar. Daha sonra ise Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkmadan kendisine saldırdılar ve namaz kıldığı bir esnada kardeşi Emire Bey ile birlikte katledildiler.²⁹⁴

Hacı Şeyh'in öldürüldüğü haberi Bağdat'ta bulunan Sultan Süleyman'a gidince, Baban vilayetini ve mülkünü Hacı Şeyh'in oğlu Budak'a verdi. Budak Bey 16 sene boyunca hâkimlik yaptı. Lakin bazı kimseler Mir Süleyman'ın oğlu olan Hüseyin Bey'i, Baban hükümdarı olması için kışkırttılar. İmadiye beyi Sultan Hüseyin Bey'in yardımıyla Baban sancağının beylik beratını İstanbul'dan almış ve yine İmadiye Hükümdarı Sultan Hüseyin'in desteğiyle Baban vilayetini almak için yola çıkmıştı. Budak Bey onlara mukavemet edemedi ve Acem ülkesine kaçarak Şah Tahmasb'a iltica etti. Orada altı ay kaldıktan sonra Sadrazam Rüstem Paşa kendisini İstanbul'a getirterek, Baban vilayetinin kendisine verilmesi hakkında bir padişahlık emirnamesi çıkarttı ve böylece Osmanlı askerlerinin himayesinde vilayetine geri gönderildi. Durumdan haberdar olan Mir Süleyman Bey'in oğlu Hüseyin Bey sekiz bin kişilik bir orduyla karşısına çıktı. Henüz savaş başlamamışken adı geçen şahıs muharebenin tehlikeli olduğunu görerek oradan payitahta kaçarak durumu Sultan'a arz etti. Bunun üzerine Baban yönetiminde Budak Bey'e ortak olması hakkında bir emirname çıkarmaya muvaffak oldu. Bu durum aradaki anlaşmazlığı sonlandırmadı aksine daha da alevlendirdi ve aralarında çıkan bir savaşta Hüseyin Bey ve kardeşi Rüstem Bey öldürüldü. Sultan Süleyman durumdan haberdar olunca Budak Bey'e öfkelenerek, Baban vilayetine komşu olan Kürt beylerine Budak Beyi ortadan kaldırmaları için emir verdi. Lakin İmadiye hükümdarı Hüseyin Bey'in araya girmesiyle affedildi. Ancak bu sefer Baban vilayeti yerine kendisine Antep Sancağı verildi. Baban vilayetindeki payı ise sancak yoluyla Veli Bey adında bir adama tevcih edildi. Bu sırada iki Türk şehzadesi arasında Konya vilayeti için bir mücadele başlamıştı. Budak Bey, Kütahya'da bulunan Şehzade Bayezid'in tarafını tuttu. Ancak Sultan Süleyman, Şehzadesi Bayezid'e Budak Bey'i öldürmesi karşılığında işlemiş

---

²⁹⁴ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 365-366.

olduğu başkaldırma suçunu affedeceğini söyledi. Bayezid de Budak Bey'i öldürerek başını Sultan Süleyman'a göndermiştir.²⁹⁵

Mir Hüseyin b. Süleyman, babasının ölümünden sonra vilayeti Hacı Şeyh İbrahim'in eline geçmişti. Mir Hüseyin buna mukavemet edecek durumda olmadığından Şah Tahmasb'a sığınarak ondan yardım istedi. Şah Tahmasb bu sıralarda kuvvetsizdi ve doğrudan doğruya Türklere karşı bir meseleye girişmek istemiyordu. Fakat bu sıralarda muharebelerin bir çete şeklinde olması Şah Tahmasb'ın işine geldiğinden Hüseyin Bey b. Süleyman Bey'i müdafaa etmeye karar vererek mücadeleye başladı.²⁹⁶

Bir defasında Dinever Valisi olan Çırağa Sultan Ustaclu aracılığıyla kendisine yardım etti. Hüseyin Bey Çırağa Sultan Ustaclu ile birlikte Baban vilayetine gittilerse de bir şey elde edemediler. İkinci seferinde Kaçarlardan olan Hemedan Valisi Gökçe Sultanı onunla birlikte gönderdi ama yine de bir şey elde edilemeden geri dönüldü. Üçüncü bir kez Şah Tahmasb, Abdullah Han Ustacluyu Beylerbeyi ve çok büyük bir ordunun komutanı olarak tayin ederek Baban vilayetine gönderdi. Ancak Mir Hüseyin, bu büyük Kızılbaş ordusunu Kalele denilen kötü bir yoldan götürdü ve burada Hacı Şeyh'le karşılaştılar. Şerefhan Bitlisi'nin babası da bu muharebede olduğundan bu konuyu izah ederken bu muharebeyle çok alakadar olmuştur: *"...pederimde bu muharebede bulunuyordu ve ileri gelenlerden otuz adamı savaş alanında öldü. Ayrıca Kızılbaşlardan iki bin kişiden ziyade telef olundu. Sağ kalan ümera ve ayan da firar etmeye mecbur oldular."*

Şah Tahmasb bu son mağlubiyetinden oldukça müteessir oldu ve bu mağlubiyeti Mir Hüseyin'in tedbirsizliğine vererek onu ve iki kardeşini bir kalede hapsetti. Bir müddet sonra serbest bırakıldılar ancak onlar Acem diyarından kaçarak Sultan Süleyman Han'ın himayesine iltica ettiler. Sultan Süleyman geçimlerini sağlamak amacıyla Rumeli'ye bazı görevlere tayin etti. Altı yıl huzur ve refah içinde görevlerini yaptıktan sonra İmadiye hükümdarı Sultan Hüseyin Bey aracı olarak Rumeli'den getirildiler ve Baban eyaletinin yönetimi kendilerine verildi. Ancak

²⁹⁵ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 367-369.

²⁹⁶ Faric, *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, 264.

Kürdistan'a gittiklerinde Mir Hüseyin, Budak Bey b. Hacı Şeyh tarafından öldürüldü.²⁹⁷

3.7. Mükri Hükümdarlarının Osmanlı-Safevi Siyaseti

Daha evvel Sarım Bey Mükri'den bahsetmiştik. Safeviler ile Kürtlerin ilk Savaşı Sarım Bey Mükri zamanında gerçekleşmişti. Sarım Beyden sonra çocukları da erken yaşta vefat edince yönetime kardeşi Baba Ömer'in çocukları geçmiştir. Bu üç kardeş Osmanlı tabiiyetini terk ederek Şah Tahmasb'a bağlanmaya karar verdiler. Bu durum, 948 (1541-1542) yılında Elkas Mirza karışıklıkları çıkıncaya kadar devam etti. Bu tarihte ise Kürdistan hükümdarlarından İmadiye hükümdarı Sultan Hüseyin, Hakkari hükümdarı Zeynel Bey ve Bıradost beylerine, Mukrî hükümdarları üzerine yürümeleri için Sultan Süleyman Han tarafından emir verildi ve çıkan savaşta üç kardeş de öldürüldü.

Sultan Süleyman Han, Şeyh Haydar'ın öldürüldüğü haberini alınca Kürdistan beylerinin isteği doğrultusunda Mükri beyliğinin Emire Bey'e verilmesi konusunda bir ferman çıkardı. Emire Bey, otuz yıllık yöneticilik yaptı, Deryas ve Mukrî aşiretinin yönetimini ve güvenliğini üstlendi. Bu süre zarfında Sultan Süleyman'a itaatini sürdürdü. Ancak Emire Bey vefat ettikten sonra yine aynı isimde olan kardeşinin oğlu Emire Bey, Şah Tahmasb'a itaatini sundu. Bunun üzerine Şah kendisine Mukrî vilayetinin yönetimini verdi ve bir süre buranın bağımsız hükümdarı oldu. Şah Tahmasb ölünce, Emire Bey Kazvin'e giderek Şah İkinci İsmail'in hizmetine girdi.²⁹⁸

3.8. Pazuki Hükümetinin Şah Tahmasb'a Sığınması

Pazuki hükümetinin de daha evvel Şah İsmail döneminde Osmanlı tarafına geçmelerini ele almıştık. Daha evvel geçtiği gibi Halid Bey aşırıya kaçmaktan Çaldıran Seferinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından ölüm emri verilmişti. Bu bölümde ise oğlu Üveys Bey, babasının ölümünden sonra Osmanlı Devletine sırt çevirdiği ve Şah Tahmasb'ın safına geçtiği zikrolunacaktır. Şah, onu Adilcevas beyliğine getirdi. Üç yıl sonra Tebriz Valisi Musa Sultan ile aralarında düşmanlık baş

²⁹⁷ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 370-371.

²⁹⁸ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 375-376.

gösterdi. Musa Sultan, Üveys Bey'in üzerine yürüdü. Üveys Bey, Rum ülkesine kaçtı ve Kiği şehrine yerleşti. İstanbul'da bulunan Sultan Süleyman Han durumdan haberdar olunca Üveys Bey'in çocukları ve kendisine bağlı adamlarla birlikte öldürülmeleri ve başlarının Sultanlık eşiklerine gönderilmesi konusunda Dürzî Davud'a emir verdi. Dürzî Davud, Kiği şehrinde Üveys Bey'i, kardeşi Veled Bey, oğulları Halid Bey ve Elvend Beyle birlikte öldürdü. Yalnız iki küçük oğlu Kılıç Bey ve Zülfıkar Bey sağ kaldılar. Bunlar da Atak hükümdarı Ahmed Bey Zirkî'ye iltica ettiler. Ahmed Bey onları iyi karşıladı ve durumlarını Sultan'a arz etti. Bunun üzerine kendilerine geçimlerini sağlayacak bir görevin verilmesi için emir çıktı. Kardeşler ergenlik çağına girdiklerinde akrabaları ve aşiretleriyle birlikte Acem ülkesine kaçarak Şah Tahmasb'ın sarayına iltica ettiler.

Bu kardeşlerden Kılıç Bey, Şah Tahmasb'ın hizmetine girince, Şah kendisine, Arran Gencesi'ne bağlı Zekkem Bölgesi Hükümeti'ni ve Pazukî aşiretinin beylik görevini verdi. Bunun üzerinden dokuz yıl geçtikten sonra Şah'ın Gürcistan seferinden dönüşü sırasında vefat etti. Kılıç Bey'in Üveys adında bir erkek çocuğu vardı. Zülfıkar Bey ise Kardeşinin ölümünden sonra Pazuki beyliğine geçti ve Şah Tahmasb'ın ilgisini çekti. Lakin onunda hükümeti kısa sürdü ve vefat etti. Daha sonra kardeşinin oğlu Üveys Bey geçti. Yadigar Bey de onun lalası oldu. Annesi bu durumdan korkarak beyliği terk etti ve Şah Tahmasb'ın Kazvindeki sarayına iltica etti. Üveys Bey, annesi tarafından Pazuki beyliğinden uzaklaştırılınca Pazuki topluluğu ileri gelenlerinin onayıyla Pazukî yönetimi Eleşgird'in de katılımıyla Şah'ın emirnamesi gereğince Yadigar Bey adında birisine verildi. O abdal ve kalender meşrep birisiydi ve zamanının çoğunu abdallar ve dünyaya kayıtsız kalanlarla geçiriyordu. Şeriatın emirlerine de pek önem vermiyordu. Fakat son derece cesur ve girişkendi. Onun zamanında Pazuki aşireti zenginleşti, birçok mal edindi ve çevrelerinde iki binden fazla Kürt ailesi toplandı. Eleşgird'in köy ve mezraları bayırdır hale getirildi. Herkes Pazukili olduğunu iddia eder oldu. Yadigar Bey on beş yıl sonra vefat etti. Yadigar Bey'in ölümünden sonra Pazukî ve Eleşkird beyliği Şah Tahmasb tarafından oğlu Niyaz Bey'e verildi. Bidatlere uymakta babasını takip etti. Sonunda Rum sınırlarının yönetici ve hâkimleri, durumu Şah Tahmasb'a şikâyet etmek için kinayeli yoluyla şu mesajı gönderdiler: "Eğer

Kızılbaşlık yolu, gelenek ve edebi Pazukili, Hınıslı ve Çemişkezeklilerinki gibiye onlara Müslüman demek mümkün değildir.” Şah Tahmasb bunun üzerine Hınıslı Maksud Bey’i ve sınırdaki diğer beyleri görevden aldı. Hınıslılar’dan bir topluluğu öldürttü, Maksud Bey’i Alamut kalesine hapsedtirdi. Niyaz Bey’i de beylikten uzaklaştırıp onun yerine Kılıç Bey lakaplı Üveys Bey’i görevlendirdi. Şah Tahmasb hayatta olduğu müddet içerisinde Niyaz Bey görevinden azledilmiş şekilde yaşadı.

Daha önce de belirtildiği gibi Üveys Bey, annesi tarafından Yadigar Bey’in beyliğe göz dikerek oğlunun hayatına kastedebileceği korkusuyla, Pazuki beyliğinden uzaklaştırmış ve Kazvin’e götürülmüştü. Şah Tahmasb kendisini Şahlık muhafızlarına kattı ve yirmi yıl kadar, yüksek rütbeli subaylarla birlikte eğitilmesine önem verdi. Sonunda, kamu işlerini yönetmek için gereken iyi yetenek ve tam yeterlilikte benzeri ve emsali beylerden ve komutanlardan üstün bir duruma geldi. Niyaz Bey, beylik görevinden azledildiğinde Pazuki beyliği ve Eleşkird Hükümeti kendisine verildi. Üveys Bey kaç yıllık görevi süresince bu kavim arasında yaygın olan Rafizilik ve mülhidlik uygulamalarını ortadan kaldırdı. İslam esaslarının ve parlak şeraitin kurallarının uygulamasında şevkle çaba harcadı. Sonunda Şah Tahmasb sultanlık şartlarını ve ahitlerini bozunca Eleşkird ülkesi eski yıkık durumuna geri döndü.²⁹⁹

3.9. Safevi-Özbek Mücadelesinde Kürt Taifesinin Şah Tahmasb’la İlişkileri

Bu dönemde Özbeklere karşı Safevilerin safında olan Kürtlerde vardır. Lor-i Kuçek hükümdarlarından Uğur b. Şah Rüstem 940 (1533-1534) yılında Şah Tahmasb’ın maiyetinde Özbek Han’ı Ubeydullah’a karşı Horasan’ın üzerine yürüdü. Emir Uğur, bu sefer esnasında kardeşi Cihangir’i kendisine vekâlet etmesi için kavmi ve aşireti arasında bıraktı. Fakat Cihangir, aşiret reislerinin ve ordu komutanlarının gönülleri kazandı, ardından isyan edip kendini kavminin hükümdarı ilan etti. Şah Tahmasb’ın ordusu seferden dönünce, Emir Uğur bu nahoş haberi öğrendi. Bundan sonra ordudan izin alıp topraklarına doğru yola koyuldu. Nihavend dolaylarına varınca Loristan’ın ayak takımından bazıları ona katıldılar. Ancak kavminin önde

---

²⁹⁹ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 363-366.

gelenleri kendisine iltifat etmediler ve Cihangir'den yana tutum belirlediler. Taraflar arasında çıkan savaşta Uğur esir düştü ve öldürüldü. Böylece Cihangir Bin Şah Rüstem kardeşini öldürdükten sonra ülkesinde bağımsız bir hükümdar durumuna geçti. Dokuz senenin sonunda 949 (1542-1543) Şah Tahmasb tarafından kısas olarak öldürüldü.³⁰⁰

Şah Tahmasb Cihangir'i öldürünce Şah Rüstem b. Cihangir'in lalası olan Ebu Müslim Guderzi, Şah Tahmasb'a olan bağıllığını ispatlamak için Rüstem'i zorla götürüp Tahmasb'a teslim etti. Şah Tahmasb, Rüstem'in Alamut kalesine hapsedilmesini emretti. Şah Tahmasb, Emir Ebu Müslim Guderzi'yi, bu hizmetinden ötürü kendisinin özel emir-i ahoru yaptı ve onu akranları arasında imtiyazlı bir konuma getirdi. Cihangir'in küçük oğlu Muhammedi ise yaşımdan dolayı hükümdarlık ve beylik yapabilecek durumda değildi. Lorlar onu Çingine denilen sağlam bir bölgeye götürüp gizlediler. Loristan'da yönetime geçebilecek bir varis kalmadığı için aşiretler ve kabileler bir süre başsız kaldılar. Sonrasında Loristan'ın ayak takımından olup Şah Rüstem'e çok benzeyen bir kişi ortaya çıkarak, kendisinin Şah Rüstem olduğunu ve Alamut kalesinden kaçtığını iddia etti. Hiç çekinmeden Şah Rüstem'in evine gidip birkaç yıldır kocasından ayrılmış olan Şah Rüstem'in karısına kendisini sundu. Kadın da bu fırsattan yararlanarak kendisine karşı sadık davrandı. Şah Rüstem'in karısının bu davranışını gören Lorlar'ın zihinlerindeki kuşklar kayboldu. Böylece hepsi bu adamın gerçekten Şah Rüstem olduğuna inandılar ve ona içten bağıllıklarını sundular.

Bu enteresan durumun bilgisi Kazvin'de bulunan Şah Tahmasb'a ulaştırılınca, Alamut kalesinde tutuklu bulunan Şah Rüstem'i serbest bıraktı ve kendisine, Loristan'daki serdarlık görevine ek olarak, ülkenin başkenti olan Hürremabad hükümetinin yönetiminin de yeniden verildiği konusunda bir şahlık emirnamesi verdi ve hızla o yörelere gitmesini emretti. Şah Rüstem, halkının yanına gelince sahte Şah Rüstem kaçarak kurtulmak istedi. Ancak Şah Rüstem'in adamları onu yakaladılar, bir ağaca bağladılar ve beynini patlatana kadar taşladılar. Bu esnada Şah Rüstem'in kardeşi Muhammedi de bir yetişkin olmuştu. Hükümdarlık hakkı konusunda kardeşine karşı çıktı. Aralarındaki anlaşmazlık kılıçların çekilmesine

---

³⁰⁰ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 97-98.

kadar vardı. Bir müddet savaş olduktan sonra arabulucular iki kardeş arasında devreye girdiler. Yapılan barışa göre büyük kardeş Şah Rüstem'in Loristan'ın dört eyaletini, küçük kardeş Muhammedi'nin de yalnız iki eyaleti yönetmesi ve tüm Loristan yönetiminin ikisi arasında ortaklaşa yürütülmesi konusunda taraflar mutabakata vardılar. Bir müddet durum bu şekilde devam etti.

974 (1566-1567) yılında, Hemedan valisi olan Emir Han Musullu Şah Tahmasb'ın fermanı gereğince Bahtiyarîler olarak bilinen Büyük Loristan'ın vergilerini toplamaya geldi. Daha önce değinildiği gibi bu kavmin hükümdar nesli kesintiye uğrayınca Şah Tahmasb, aşiretlerinin liderliğini, İstirki aşiretinden Tac Emir'e tevdi etmişti. Buna göre Taç Emir her yıl başkente büyük miktarda hediye gönderecekti. Taç Emir bu miktarı ödeyemeyince Şah tarafından öldürüldü. Kavmin liderliği de her yıl Şah'a 10.000 baş katır vermesi şartıyla, aşiretin ileri gelenlerinden biri olan Mir Cihangir Bahtiyarî'ye verildi. Bu konuda Şah Rüstem de kendisine kefil oldu.

Emir Han, istenen malları almak üzere Muşa'sa Araplarının tasarrufunda bulunan Huzistan'ın Dizfûl ve Şuşter bölgelerine gitti. Burada Şah Rüstem'in karısı ve Uğur'un kızı olan Şahperver Emir Han'dan gizlice Muhammedi'nin yakalanmasını istedi. Buna göre Emir Han fırsatını yakaladığı anda Muhammedi'yi yakalayıp Şah'a gönderecekti. Hülâsa Emir Han, Hürremabad'a gelince Muhammedi kendisini görmeye geldi. Bir gün Emir Han onu ve adamlarından birkaçını evine ziyafete çağırdı. Burada hem kendisini ve hem de kendisiyle beraber ziyafete gelen Loristan'ın ileri gelenlerinden yaklaşık yüz kişiyi tutuklayıp Şah'lık sarayına gönderdi. Burada Şah'ın emriyle Alamut kalesine hapsedildiler.³⁰¹

Muhammedi b. Cihangir Alamut kalesinde mahkûmluk süresi on yıla ulaşmıştı. Bu süre içerisinde oğulları Ali Han, Asılmaz, Cihangir ve Şahverdi, Loristan'da ısrarla karışıklıklar çıkarıp isyan ederek amcaları Şah Rüstem'e rahat vermediler. Bununla da yetinmeyip doğrudan Şah'ın yönetiminde olan bölgelere de el attılar. Hemedan, Corpadikan ve İsfahan mıntıkalarında yağma olaylarına giriştiler. Her ne kadar Şah Rüstem sınır bölgelerindeki Kızılbaş emirler onlarla başa çıkmak ve kardeşleri etkisiz hale getirmek için ellerinden gelen çabayı gösterdilerse

³⁰¹ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 98-100.

de başarılı olamadılar. Nihayetinde devlet erkânı Şah'a bu fitneyi çözmenin yegâne yolunun Muhammedi'nin serbest bırakılarak kendisine yeniden hükümet vaadinde bulunmak olduğunu Şah'a arz ettiler. Muhammedi'ye bu vaat sunuldu. Şart olarak da çocuklarını başkente çağırmasını, çocukları gelene kadar bir Kızılbaş komutanın nezdinde rehin tutulacağı söylendi. Muhammedi öneriyi kabul etti. Anlaşmaya göre Muhammedi, Şah'a hediye olarak otuz bin baş at, katır ve koyun verecek ve çocuklarını Şahlık sarayına teslim edecekti. Bundan sonra kendisine Loristan'ın hükümeti verilecek, hükümetinin yönetimini almak üzere Loristan'a gidecekti. Çocukları ise rehin olarak tutulacaktı. Emirlerin ve devlet erkânının görüşü doğrultusunda Şah Tahmasb, Muhammedi'yi Alamut kalesinden çıkardı ve rehine olarak Kazvin'de Hüseyin Bey Ustaclu'ya teslim etti. Muhammedi hemen çocuklarına bir mektup göndererek Loristan hükümetini geri almasına karşılık olarak istenen otuz bin baş kadar at ve koyunu tedarik edip çok acil bir şekilde Kazvin'e getirmelerini istedi.

Mektup çocuklarına ulaşınca kardeşlerden ikisi, topladıkları on bin baş hayvanı alıp hızla Kazvin'e bir fersah mesafede bulunan Şerefabad köyüne vardıklarında Muhammedi kendisini rehin tutan Hüseyin Bey Ustaclu'ya çocuklarının Şerefabad köyüne vardıklarını, eğer izin verirse kendisinin de oraya gidip hayvanları kontrol edeceğini, eğer Şah'a layık değerde hayvanlar ise onları Şah'a sunacağını yok eğer değillerse birkaç gün kendisine iyi hayvanlar bulmak için müsaade edilmesini, böylece kendisinin iyi hayvanları toplayıp getireceğini söyledi. Hüseyin Bey onun bu isteğini olumlu karşıladı ve birkaç seçkin muhafızı onunla birlikte gönderdi. Akşama doğru Muhammedi kendisiyle gelenlere, gece karanlığında hayvanları kontrol edemeyeceği için, o gece orada kalıp uzun zamandır göremediği çocuklarını görüp hasret gidermek istediğini, her başarının ve zaferin zamanı olan sabah vaktinde, onlarla birlikte atları ve koyunları kontrol edip Kazvin'e öyle dönebileceklerini söyledi. Kızılbaşlar, onun bu sözlerini kabul ettiler, geceyi orada geçirmeye karar verdiler. Gece olunca, Muhammedi oğulları ile birlikte, atlara bindiler ve hızla Loristan'a doğru yola koyuldular. Sabah olup da bu haber Kazvin'de yayılınca, Şah Tahmasb Hemedan valisi Emir Han'a ve onunla birlikte bulunan bazı komutan ve beylere, onların ardına düşmelerini emretti. Fakat bunlar,

büyük çaba gösterdikleri halde onlara yetişemediler. Muhammedi ve yanındakiler, on günde alınabilecek yolu dört günde aldılar ve Loristan'a vardılar.

Şah Rüstem, kardeşinin geri geldiğini duyunca yönetimi bıraktı. Aynı yıl Loristan'ı terk ederek Kazvin'e gitti. Hayatının geri kalanını felaket içerisinde geçirdi. Öldüğü güne kadar da bir daha bağımsız olarak Loristan iktidarı eline geçmedi.

Muhammedi ise Loristan'ın hâkimi oldu. Şah Tahmasb ve Şah II. İsmail ile iyi geçinme yolunu seçti. Böylece ikisinin rızasını kazandı. Onların ölümünden sonra ise Merhum Sultan Murad Han'a itaatini ve bağlılığını bildirdi. Böylece asıl eyaletine ek olarak Mendelî, Çesan, Bederanî, Tursak gibi Padişah'ın özle mülkiyetinde bulunan ve Barış Diyarı Bağdat'a bağlı olan nahiyeleri de ona verildi. Birkaç yıl geçtikten sonra Bağdat beylerbeyi ile araları iyi olmadığından ve diğer beylerbeyi de onu pek sevmediğinden bir şekilde tutuklanması için padişah emirnamesi çıkarmayı başardılar. Muhammedi bu girişimden haberdar olup Padişah'ın Bağdat civarındaki çıkarlarını korumaktan vazgeçerek Bağdat'ta rehin bulunan iki oğlu Şahverdi ve Cihangir'i de alarak Bağdat'tan kaçtılar. Bu sırada, Şah Tahmasb'ın oğlu Şah Sultan Muhammed, Emir Muhammedi'nin kızını Hamza Mirza'ya istedi. Şah bu şekilde bir barış sağlayarak Muhammedi'yi kendine bağlamak istiyordu. Emir de bu durumu uygun gördü ve tekrardan Kızılbaşlar'ın hizmetine girdi.³⁰²

3.10. Hakkâri Hükümdarlarının Birbirleriyle Mücadelesinde Şah Tahmasb'a Sığınanlar

Şenbo Lakabıyla Ün Yapmış Hakkari Hükümdarlarından Melik Bey b. Zahid Bey, babasının yerine Bay kalesinde hükümdarlığı eline aldı. Yedi oğlu vardı. Oğullarından biri olan Zeynel Bey, Bay Kalesinin dizdarı Muhammed Ağa Selbi ve aşiretin ileri gelenleriyle birleşerek babasına başkaldırdı ve kaleyi ele geçirdi. Babasını önce öldürmeyi düşündüyse de bundan vazgeçerek gözünü kör etmeye karar verdi. Sonun da Melik Bey diğer oğlu Hüseyin Bey'in çabasıyla kurtuldu. Kardeşi Vestan Hükümdarı olan Seyyid Muhammed Bey'e sığındıysa da burada da

³⁰² El Bedlisi, *Şerefname*, s. 101-103.

kalamadı ve Bitlis'e göç ederek Şeref Bey'e sığındı. Melik Bey'in çocukları arasında en akıllısı olan Zeynel Bey amcası Seyid Muhammed'den sonra tam bağımsız bir şekilde Hakkari vilayetinin yönetimini eline aldı. Melik Bey'in diğer çocuklarından Bayındır Bey Şah Tahmasb'ın sarayına sığındı. Lakin orada umduğu ilgiyi göremedi. Sonra Van'a döndü ve orada öldü.

Değinildiği gibi Zeynel Bey, bazen babasıyla karşı karşıya gelir bazen de amcasıyla çatışırdı. Seyyid Muhammed b. Zahid BeyPinyanişi aşiretinin desteği sayesinde kardeşinin oğlu olan Zeynel Bey'e karşı savaştı. Sonunda Zeynel Bey'i yenilgiye uğratarak Hakkari vilayetinden çıkardı ve vilayetin tümüne egemen oldu. Zeynel Bey ise İmadiye Hükümdarı Sultan Hüseyin Bey'e sığındı. Bu da kendisinin, Sultan Süleyman Han'ın sarayına başvurmasına yardım etti. Orada Vezir Rüstem Bey kendisini sevgi ve şefkatle karşılayarak şöyle dedi: "Sen amca çocuklarının zulmünden vatanını terk edip Azerbaycan'a gitmiş olduğun ve Şah Tahmasb'a iltica ettiğin için burada sana karşı bir öfke vardı. Şimdi ise eğer aileni ve taraftarlarını İran'dan geri alıp Osmanlıya getirirsen Padişah senden hoşnut kalır, sana yeniden güvenir ve Hakkâri hükümetinin sana verilmesi konusunda emirname çıkarır."

Zeynel Bey bu öneriyi kabul etti. Ailesini İran'dan getirmek için vilayetine dönmek üzere oradan ayrıldı. Cezire hükümdarı Bedir Bey Hakkâri aşiretine karşı eskiden beri kin beslemekteydi. Bu yüzden Bohti yakınlarında ona pusu kurup öldürülmesini emretti. Hâsılı çıkan savaşta bütün adamlarını öldürdüler kendisini de ağır yaraladılar. Daha sonra duruma el atan Bedir Bey'in hatunu onu iyileştirip tekrar vatanına gitmesini sağladı.

Zeynel Bey Hakkâri'ye vardığından beri, İstanbul'a gitmek için uygun fırsat arıyordu. Ancak bir gün Sadrazam Rüstem Paşa'nın görevinden azledildiğini haber aldı. Bunun üzerine Zeynel Bey umutsuzluğa kapıldı ve İstanbul'a gitmekten vazgeçip tekrardan İran'a gidip Şah Tahmasb'a iltica etmek istedi. Ancak Şah, Seyyid Muhammed'in hatırı için, kendisine fazla iltifat etmedi. Böylece bir süre başıboş kaldı. Sonra Sadrazamlık görevinin tekrardan Rüstem Paşa'ya verildiği haberi gelince Zeynel Bey, Sultan Süleyman'ın eşliğini öpmek için İstanbul'a gitti. Ama Vezir Rüstem Paşa bu sefer kendisini pek dikkate almadı. Sadece Rumeli

tarafındaki Bosna vilayetinde kendisine geçimini sağlaması için bir zeamet ayırmakla yetindi.

Van kalesinin ele geçirilmesinde Hakkari hükümdarı Seyyid Muhammed Bey'in Şehzade Mustafa ile Şah Tahmasb arasında aracılık yaptığı ve Şehzade'nin İranlılara iltica etmesinde kendisiyle birlik olduğu suçlamasıyla İskender Paşa tarafından öldürülmesi ve Rüstem Paşa'nın sadrazamlık görevinden azledilmesi gibi bir takım olaylar yaşandı. İskender Paşa bu olayların yarattığı fırsattan yararlanarak, Hakkari yönetiminin Zeynel Bey'e verilmesini Sultan Süleyman'dan istedi. Zeynel Bey'i Rumeli'den Van'a getirtti. Onu keşif amacıyla Kızılbaş sınırına gönderdi. Zeynel Bey Selmas yörelerine varınca, kardeşi Bayındır Bey'in de aynı amaçla Kızılbaşlar tarafından oraya gönderildiğini gördü. İki kardeş şiddetli bir çatışmaya giriştiler. Sonunda Bayındır Bey yenilgiye uğradı ve Zeynel Bey aldığı bazı esirlerle birlikte Van'da bulunan İskender Paşa'nın yanına geldi. Bu başarı, Zeynel Bey'in şanının yücelmesini sağladı. İskender Paşa, Zeynel Bey'in Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı ve sadakati, Hakkari hükümdarlığının kendisine verilmesi dileği ve Hakkari'nin şimdiki hükümdarı Seyyid Muhammed Bey'in öldürülmesi gerektiği konusunda bir rapor verdi. Bütün bunların yapılmasını isteyen bir padişahlık emirnamesi çıktı. Böylece Zeynel Bey Hakkari hükümetinin bağımsız hükümdarı oldu ve hükümdarlığı yaklaşık kırk yıl sürdü. Böylece Zeynel Bey, Osmanlı-İran Mücadelesinde kesin olarak Osmanlı safında yer aldı.³⁰³

3.11. Şah Tahmasb'a Sığınan Diğer Kürt Beyleri

Dasini Kürt aşireti Sohran vilayetini istila ettiği zaman, Sohran hükümdarlarından olan Kuli Bey onlara karşı defalarca savaşmıştı. Fakat her defasında yenilgiye uğradı. Bu yüzden yurdunu terk edip Şah Tahmasb'ın sarayına giderek kendisine iltica etti. Daha sonraları Sohran'dan bir topluluk Acem ülkesine bir elçi gönderdiler ve onu geri getirdiler. Bu topluluk daha sonra Kuli Bey'le birlikte Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkıp vilayetin Kuli Bey'e verilmesini talep ettiler. Fakat Sultan ona güvenemedi ve sadece Basra'ya bağlı Semavat sancağını ona verdi.

---

³⁰³ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 143-149.

Daha sonra ise Sohran topraklarındaki Harir nahiyesinin hükümdarlığını almaya muvaffak olmuştur.³⁰⁴

Tergever ve Davud Kalesi Hâkimi olan Nâsır Bey b. Şîr Bey, sınırlar üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle Hakkârîli Zeynel Bey'e tabi olan Deyrî aşiretiyle çatıştı ve iki taraftan yüzden fazla adam öldürüldü. Birkaç defa vatanını terk etmek ve Şah Tahmasb sarayına sığınmak zorunda kaldı.³⁰⁵

Yine bu dönemde Şah Tahmasb'a sığınan Kürt beylerinden biriside Bane şehrinin beyi olan Budak Beydir. Yaygın kanaate göre bu ailenin ilk beyi Mirza Bey b. Mir Muhammed'dir. Vefat ettiğinde yerine Budak Bey b. Mirza geçmiştir. Birkaç yıl sonra üvey kardeşleriyle beylik kavgası yaşadı. Kardeşleri onu vilayetten çıkarınca, Budak Bey Şah Tahmasb'a sığınıp, vilayetine dönmek ve tekrar yönetime geçmek için yardım aldı. Lakin yoldayken vefat etti.³⁰⁶ Bir rivayete göre de Şah Tahmasb'ın yardımıyla yeniden Bane hükümdarlığı yapmış ve bir gün Şah /Tahmasb'ı ziyarete giderken yolda vefat etmiştir.³⁰⁷

---

³⁰⁴ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 135.

³⁰⁵ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 335.

³⁰⁶ El Bedlisi, *Şerefname*, s. 356.

³⁰⁷ Zeki Beg, *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 80.

SONUÇ

Ortaçağ'ın bitmesiyle birlikte önce Karakoyunlular daha sonra ise Akkoyunlular tarih sahnesinden çekilmişlerdi. Bunun yanı sıra bunların kalıntıları üzerinde Gilan'da kurulan Safeviyye devleti 1501'lerde tarih sahnesine çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı devleti sadece Asya'nın değil hatta dünyanın en güçlü imparatorluğu konumunda idi. Safevilerin şeyhlikten şahlığa macerası dindar ve abid olan Osmanlı padişahı İkinci Bayezid döneminde oldukça genişledi ve Kürdistan'ın bazı toprak ve kaleleriyle birlikte diğer bazı yerler de bunların egemenlik alanlarına ilhak olundu.

Şah İsmail, medeniyetler savaşlarla yıkılır ve yine savaşlarla kurulur sözüne uygun bir siyaset takip ederek yaklaşık on dört sene boyunca sürekli savaş ve mücadelelerle yepyeni bir medeniyet inşa etmek isteyerek yeni bir mezhebi de resmi mezhep ilan ederek İslam dünyasına dramatik değişiklikler meydana getirmiştir. Saltanatının ilk yıllarında Akkoyunlu hükümetiyle giriştiği ilk savaşında Ermeniye nahiyesini tasarruf altına aldı. Hicri 908 yılında Hemedan yakınlarında Akkoyunlu Sultan Murad ile şiddetli bir savaşa girilerek başta Irak-ı Acem, Hozistan ve Farsistan'ı bir birinin ardına zapt etti. Şah İsmail'in saltanatının evailinde, mezhepsel bağlamda ilk itiraz İran'ın batısındaki bölgelerde yaşayan Yezidi Kürtler arasında başlamıştı. Ama bu itirazlar Şah İsmail'in Kürtlere karşı olan tutum ve davranışlarında hiç tesir etmemiştir. Şah İsmail Kürt bölgelerini teker teker ele geçirmeye başladı. Saltanatının daha ikinci senesinde ise Kürtlerle ilk savaşını yaparak 909 (1502-1503) yılında ordusunu Sarım Bey üzerine gönderdi. Urumiye ve Şino'yu yağma ve talan ederek ardında sayısız ölü bıraktı. Daha sonra Kürdistan'ın merkezine kadar ilerledi ve Elbistan yakınlarında Zülkadriyeli (Dulkadirli) Ala'üd-devleyi yenerek oradan Diyarbekir üzerine yürüyerek Diyarbekir'i tasarrufu altına aldı.

Şah İsmail sadece cismani sıfat ve salahiyyete haiz bir hükümdar değildi. Aynı zamanda tüm müfrit Şii kabilelerini kendi etrafında toplayan ruhani bir liderdi. Akkoyunlularinkine benzer fetih politikası uygulamasıyla Kürt aşiret ve kabilelerini ortadan kaldırıp onların yerlerine Şii gulatına mensup Türkmen taifelerini getirmiştir.

Kürdistan'daki bu yok etme siyaseti Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran muharebesiyle son bulmuş Osmanlının hamiliği Şah İsmail'i bu siyasetinden alıkoymuştur. Neredeyse bütün Kürt beyleri Safevilere ilhak olunan topraklarını geri almış ve Osmanlı hamiliğinde veraset sistemine göre idare etme hakkını tekrar kazanmışlardır.

Şah İsmail'in 1524 tarihinde ölümünden sonra Şahlık tahtına oğlu Şah Tahmasb geçmiştir. Şah Tahmasb döneminde Safevilerin güç ve kudreti oldukça yükselmiş Osmanlıya karşı rakip ve aynı zamanda alternatif bir imparatorluk seviyesine ulaşmıştı. Bu dönemde Safevi-Kürt ilişkileri biraz daha ılıman geçmiş hatta bazı Kürt kesimlerin Osmanlının gadrinden kaçarak (Bitlis Emiri Şerefhan gibi) Şahlık sarayına iltica etme ve Şah'ın hamiliğine girmelerine neden olmuştur. Şah Tahmasb'ın hükümdarlık dönemi süresince Kürtleri yok etme siyaseti yerini sığınmacı siyasetine bırakarak çok önemli bir güce haiz olan Kürt aşiretlerini Osmanlı ve Özbeklere karşı kullanabilmişlerdi. Kürtler de bu sayede Safevi ile Osmanlı devletleri arasında koşullar gereğince sürekli taraf değiştirmişlerdir.

Şah Tahmasb dönemi tabir-i caizse mülteciler devri ya da sığınmacılar devri de sayılabilmektedir. İlk başta Safevi saflarını terk eden Ulame Sultan Tekelü'nün Osmanlıya sığınmasıyla Osmanlı safında olan Emir Şerefhan'ın ve çocuklarının gözden düşmelerine sebep olmuş bu durum karşısında onlar da Şah Tahmasb'a sığınmak mecburiyetinde kalmışlardır. Yine Safevi şehzadelerinden Elkas Mirza'nın Osmanlıya sığınması daha sonraları Osmanlı şehzadelerinden şehzade Bayezid'in Safevilere sığınması bu dönemin belli başlı bazı hadiselerini teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere Şah Tahmasb Osmanlıya karşı akıllı bir siyaset takip ederek olası bir meydan muharebesinden uzak kalmış ve bazen Kürtlere verdiği destek ve imtiyazlarla da önemli başarılar elde etmeye muvaffak olmuştur.

Kürtler arasında her zaman olduğu gibi yine bir bütünlük sağlanamamış kimi Kürt aşiretleri Osmanlı ile hareket ederken kimileri de Safevilere iltica etmeye mecbur kalmışlardır. Safevilere iltica eden Kürt aşiretleri hizmetlerinin karşılığında üst makamlara kadar yükselmiş hatta kimileri orduda yüzbaşı rütbesine bile ulaşabilmişlerdi. Nihayetinde Kürtler için topraklarında bir tehdit baş gösterince karşı kutba geçmeye imtina etmemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdi Bey Şirazî; *Tekmiletü'l-Ahbar (Tarih-i Safeviyye Ez Ağaz Ta 978 Hicri Kameri)*, Neşranî, Çap-ı Evvel, 1329, Tehran.
- Alem-Âray-ı Safevi*, Be Koşes-i Yedullah Şükri, İntişarat-ı İttıla'at, Çap-ı Dovvom, 1363.
- Aydeniz, Veysel; *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, Nûbihar Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2012.
- Babinger, Franz; *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.
- Bayburdî, Hüseyin; *Tarih-i Penahendegâni İran Ez 'Ahd-i Safeviyye Tâ Evâhir-i Kaçariyye*, İntişarât-ı Vahid, Tehran, 1349.
- Bern, Rohr; *Nizam-ı Eyâlat Der Dovre-i Safeviyye*, Tercüme-i Keykavus Cihandari, Çaphane-i Behmen, Tehran, 1349.
- Bois, Th., Minorsky, V. ve Mc Kenzie, D.N.; *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1996.
- Bozan, Metin; “Şeyh ‘Adisiz Yezidilik: Yezdilerin ‘Adi b. Musafir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 53:2, 2012, ss. 23-41.
- Bruinessen, Martin van; *Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2016.
- Ciwan, Murad; *Çaldıran Savaşında Osmanlılar Safeviler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Coğrafya ve Tarih-i Kurdistan (Hadika-i Nasiriyye ve Mirâtü'l-Zafer)*, Be Koşis-i Muhammed Rauf Tevekkuli, Çaphane-i Nakre Abî, Çap Dovvom, Tehran, 1384.
- Çelik, Şakire; “Yezidilerin Yaşam Pratikleri ve Kimlik Algısı” *Mukaddime Dergisi*, S. 4, Mardin, 2011, ss. 160-173.
- Çelik, Şenol; “Teke-İli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.40, İstanbul, 2011, ss. 344-347.
- Çetin, Altan ve Dilek, Kaan; *Safevi Dönemi İran Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, Kadim Yay., Ankara, 2001.
- Çetinkaya, Nihat; *Kızılbaş Türkler*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dağsar, Resul; *Pansed Sal Çaldıran Ya Peyvend-i İran ve Türkiye Der Mesele-i Şark*, İntişarat-ı Nebatî, Çap-ı Evvel, Tebriz, 1392.

- Dinç, Fasih; “Osmanlı-İran Sınır Boyunda Sadakat Sağlama Biçimi Olarak Rehine Siyaseti”, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed: İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 97-134.
- Doru, M. Nesim; “Osmanlı-Kürt İlişkileri Bağlamında Kürt Medrese ve Tekkelerinde İlmi Faaliyetler”, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed: İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 241-262.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî; *İbn-i Battutâ Seyahatnamesi*, Çev: A. Sait Aykut, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- Ebu Bekr-i Tihranî; *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev.: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2014.
- Ehmedê Xanî; *Mem û Zîn*, Amadekar Huseyn Şemrexî, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2008.
- El Emir Şerefhan El Bedlisî; *Şerefname*, (Yayınevi ve Yayın Yılı Yok)
- Erdem, İlhan; “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi*, c. 24, S. 37, 2005, ss. 58-77.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.
- Evliya Çelebi; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, Onuncu Cilt, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- Faric, Dr.; *Kürdler Tarihi ve İctima-i Tadmikat*, Matbaa-ı Orhaniye, İstanbul, 1334.
- Feridun Ahmed Beg; *Mecmua-ı Münşeatü's-Selatin*, 1264/1848, c. 20/1.
- Fığlalı, Ethem Ruhi; “İSNÂAŞERİYYE”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul, 2001, ss. 149-153.
- Gelibolulu Mustafa ‘Âlî; *Nusret-Name*, Haz: H. Mustafa Eravcı, Ankara, 2014.
- Gündüz, Tufan; *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Hadîdî; *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz.: Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 484, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.
- Hakyemez, Cemil; *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- Hamanî, Kamran; “Nazar-ı Ber Ravabıt-ı Hanedan-ı Ardalan Ba Hakimiyet-i Safeviye”, *Nimsâl-Name Tarih-i Nû*, Şomare-i Evvel, Payiz u Zemestan, 1389.
- Hasan Bey Rumlu; *Ahsenü't-Tevarih*, Tercüme: Oqtay Əfəndiyev, Namıq Musalı, Birinci Baskı, Kastamonu, 2017.

- Hicazifer, Haşem; *Şah İsmail-i Evvel ve Ceng-i Çaldıran*, Çap-ı Sened, Çap-ı Evvel, Tehran, 1374.
- Hoca Sadettin Efendi; *Tacü't-Tevarih 3*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksız oğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1979.
- Izady, Mehrdad R.; *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev: Cemal Atila, Doz Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2013.
- İbn-i Haldun; *Mukaddime I*, Çev: Zakir Kadri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
- İdris-i Bidlisî; *Selim Şah-Nâme*, Haz.: Hicabi Kırlandıç, Hece Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 2016.
- İsfahanî, Muhammed Yusuf; *Holdberin Tarih-i Timuriyan ve Türkmenan*, Be koşış-i Mir Haşim Muhaddis, Neşr-i Miras Mektub, Çap Evvel, 1379.
- İskender Bey Türkmen; *Tarih-i Alem-Âray-ı Abbasî*, Cild-i Evvel, Be Koşış-i Ferid Moradî, Müessese-i İntişarat-ı Nigâh, Tehran, 1390.
- Kanar, Mehmet; *Türkçe Farsça Sözlük*, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.
- Kanberi, Areş, “Revabıt-ı Kurdha Bâ Devletin Safevi ve Osmanî Ez Şah İsmail Evvel Tâ Payan Şah Abbas Evvel”, *Du Fasilname ve Pejuheşname Tarihaye Mahal-i İran*, Sal 3, Şomare 2, Bahar u Tabestan, 1394, ss. 122-136.
- Karagöz, Mürüvvet; *Safevi Devletinin Kuruluş Dönemi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2010.
- Kaviyanpur, Ahmed; *Tarih-i Urumiye*, Neşr-i Azer Kohen, Çap-ı Evvel, 1378.
- Kesrevî, Ahmet; *Şeyh Safî ve Tebareş*, Çap-ı Evvel, İntişarat-ı Firdevs, 1379.
- Khavacuyan, Dr. Muhammed Kâzım; *Tarih-i Teşyi'*, İntişarat-ı Cihad Daneşgah-ı Meşhed, Çap-ı Evvel, Meşhed, 1375.
- Kur'an Yolu Meâli*, Haz., Hayrettin Karaman; Mustafa Çağrııcı vd., Saffat Suresi, 83. Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2015.
- Kurdistanî, Muhammed Merduh; *Tarih-i Merduh*, Neşr-i Kareng, Kitabhane-i Milli İran, Tehran, 1379.
- Küçükdağ, Yusuf ve Dedeyev, Bilal; “Safevilerin Nesebine Farklı Bir Bakış”, *USAD The Journal of International Social Research*, Volume 2/6, Winter 2009, pp. 415-424.
- Mesture Kurdistanî; *Tarih-i Ardalan*, Be-Kalemi Naser Azâdpör, Çaphane-i Behramî, Kirmanşahan, 1332.
- Metz, Aşten ve Bark, John; *Şah Ceng-i İranîyân Der Çaldıran ve Yunan*, Çev.: Zabihollah Mansouri, İntişarat-ı Negeristan Kitap, Tehran, 1367.

- Minorsky; *Kürdler*, Weşanên Helepçe, Birinci Baskı, Köln, 1988.
- Mirza Beg Conabadî; *Ravzatü'l-Safeviyye*, Be koşesi Ğulamrıza Tabatabayi mecd, Mecmu'a-i İntişârat-ı Edebi ve Tarihi, Çap Evvel, Tehran, 1378.
- Mocirşeybanî, Nizameddin; *Teşkil-i Şahinşâhi Safeviye*, İhya-i Dovlet-i Milli, İntişârat-i Daneşgâhi Tehran, 1345.
- Mohammednejad, Hamidreza; *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2015.
- Mühdevi, Abdul-Reza Hoşeng; *Tarikh-i Revabıt-ı Kharic-i İran (1500-1945)*, Çap: Dovvom, Çaphane-i Ketibe, Tehran.
- Nikitin, Bazil; *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Çev: Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, Deng Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar; “Alevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, ss. 368-369.
- Öz, Mustafa; “ŞîA”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul, 2010, ss. 121-123.
- Özcan, Abdülkadir; “Münşeâtü's-Selatin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, ss. 20-22.
- Özcan, Abdülkadir; “Feridun Ahmed Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, 1985, s.s. 396-397.
- Özcoşar, İbrahim; “Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş”, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed: İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 9-38.
- Pamuk, Bilgehan; “XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Safevi Mücadelesi ve Kürtler”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, Cilt. 1, Ankara 2014.
- Parmaksızoğlu, İsmet; “Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları”, *Belleten*, c. 37, Ankara, 1973.
- Poriran, Abbas; *Revabıt-ı İran ve Osmanî Der Ahd-ı Safeviyye*, Neşr-i Destur, Çap Evvel, Meşhed, 1384.
- Safakeş, Hamid Reza; *Safeviyân Der Gozargah-ı Tarih*, İntişârat-ı Sohan, Tehran, 1390.
- Saidî, Moderrîs; “Tesirat-ı Teneş Meyan-ı Safeviye ve Osmanî Ber Cayigâh-ı Emir-neşin Erdelan”, *Fasılname-i İlmi Pejuheş-i Tarikh-i İslam ve İran*, Daneşgah-ı Zehra, Şomare 22, 1393, ss. 121-144.
- Sarı, İbrahim; *Resulullah'ın Tavsiye Etiği Gıdalar*, Net Medya Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 2016.

- Savory, Roger M.; *Tahkikat-ı Der Tarikh-i İran Asr-ı Safevi (Mecmua-ı Makalat)*, Tercüme-i Abbaskalî Gaffari Ferd, Mohammed Bakır Âram, Çap-ı Evvel, Çaphane-i Sepher, Tehran, 1382.
- Soltani, Dr. Muhammed; “Serencam, Velayetnâme ve Buyrukta Alevilerin Ortak İnançları”, Çev. Esra Doğan Turay, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2017, ss. 247-323.
- Subhanî, Cafer; *Şia Der Gozergah-i Tarih*, Cild-i Evvel, Müessese-i Ferheng-i Hüner-i Maş’ar, Tehran, 1391.
- Sümer, Faruk; “Akkoyunlular”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, ss. 270-272.
- Süngür, Servet; “Münşeâtüs-Selatin’de Zikr Olunan Yavuz Sultan Selim Han’ın Doğu Siyaseti”, *Genç Akademisyenler Sempozyumu-3*, Mardin, 2017, ss. 52-70.
- Şarden; *Seyahatname-i Şarden*, Dairetü’l Ma’arif Temedduni İran, Tercüme Muhammed Abbasi, Cild-i Dovvom, Tehran, 1335.
- Şerefhan Bitlisi; *Şerefname Kürt Tarihi*, Çev. : Abdullah Yeğin, Nûbihar Yayınları, Cilt 1, 4. Baskı, İstanbul, 2016
- Şerefhan Bitlisi; *Şerefname Osmanlı-İran Tarihi*, Çev.: Osman Aslanoğlu, 2. Cilt, Nûbihar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Şeyh Hoseein Peser Şeyh Abdâl Zâhedî; *Silsilet’ül-Nasab-ı Safeviye Nasabnâme-i Padişahan Bâ Azimet-i Safevi*, Çaphane-i İran-şehr, Berlin, 1343.
- Tahzade Ömer Faruk b. Muhammed Murad; *Tarih-i Ebu’l-Faruk*, İkinci Cild, Matba’a-i Âmedî, 1328.
- Tarih-i Kızılbaşan Kızılbaşlar Tarihi*; Çev: Tufan Gündüz, Yeditepe Yay., 2. Baskı, 2016, İstanbul.
- Taşçı, Kemal; “Kitab-ı Diyarbekiriyye’ye Göre Çoroh Vadisinde Ak-Koyunlu Hakimiyeti”, *KAREN*, 2015/1/1., ss. 153-186.
- Taşgın, Ahmet; “Yezîdiyye” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul, 2013, ss. 525-527.
- Tevekkuli, Muhammed Rauf; *Coğrafya ve Tarih-i Bane Kurdistan*, Çaphane-i Sehil, Çap Dovvom.
- Turan, Abdulkadir; *Kürtlerde İslamî Kimliğin Gelişmesi*, Dua Yay., İstanbul, 2011
- Uluç, A. Vahap; “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime M.A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010/2., ss. 35-52.
- Uzun, Mustafa; “Münşeât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, ss. 18-20.

Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tettebbuat, Matba'a-i Ebu'l-Ziya, İstanbul, 1928.

Veli Kâli Bin Davud Kâli Şamlu; *Kıyasü'l-Hakânî*, Tashih-i Doktor Seyyid Hasan Sadat Naserî, Çap-ı Evvel, Tehran, 1371.

Veliyeva, Zülfiye; *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e Göre)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Yinanç, Mükrimin Halil; "Diyarbakir", *İslam Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1991, ss. 605-626 .

Zeki Beg, Muhammed Emin; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ vd., Nûbihar Yayınları, C. 1, 10. Baskı, İstanbul, 2017.

Zeki Beg, Muhammed Emin; *Meşahir-i Kurd u Kurdistan (Kürt ve Kürdistan Ünlüleri)*, Çev: M. Baban, M. Yağmur, S. Kutlay, Apec&Öz-Ge Yay., C.1, Birinci Baskı, Sapanga/Sweden, 1945.

Zeki Beg, Muhammed Emin; *Zübde-i Tarih-i Kurd u Kurdistan*, Tercüme: Yedullah Ruşen Erdelan, Cild-i Evvel, İntişarat-i Tus, 1381.

http://gomanweb.org/GOMANWEB2/2008_gomanweb/HABER_YORUM4/Ağustos_2008/29Ağustos/alevilikte-sah-ismail-olayı.htm

<http://kalhorgilan.blogspot.com/1389/07/24/post-1/> Erişim Tarihi: 13.03.2018 15:24

<http://medie.blogfa.com/post/273> Erişim Tarihi: 16.02.18/ 14:59.

<http://www.mahabad2013.blogfa.com/post-23.aspx> Erişim Tarihi: (18.02.2018/ 20:12)

<https://osmanli.org.tr/yavuz-sultan-selim-kurtler/> Erişim Tarihi: 02.12.2017/ 09:37

<https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-721304> readonly= readonly Erişim tarihi: (07.03.2019)

www.famahabad.blogfa.com/post-180.aspx Erişim Tarihi: 03.12.2017/21:36

EKLER

EK 1: Şah İsmail'in Yavuz'a Gönderdiği Özür Mektubu

“Hazret-i Sâmi Mürâtebet-i Âli Menkıbet-i Saltanat-penâh ‘adalet-destgâh Hursid ref’at cemşid rütbet Feridun fer-İskender der-darây-ı memalik-âray-ı nâhid intifâ’-ı ber-cis irtifa’-ı ıftihar-ı e’azimü’l-selâtin i’tizâd-ı efâhimü’l-havâkin râfî’i i’lâmü’l-mülükü’l-dîn hâmiyü’l İslam ve’l-müslimin el-münşir-i menâşir mu’adelette fi’l-afâk el-zâhirü tebâşir-i nufete men ufku’l-istihkak el-mü’eyyed men ‘inde’l-mülük (...) ğayyasü’l-saltanatü’l-mu’addelatü’l-haşmetü’l-şevketü’l-ikbâl Sultan Selim Şâh abdallah meyamen meleke ve saltane ve ide be-kemal-i lutf ve ihsane şerif de’avat-ı teyyibât muhabbet ayât ve letayif-i tehiyyât zâkiyât-ı müddet semât-ı muktebes ez- envârân-ı (...) fî-eyyam her kim nefehât ki teravet izhar ve nezaret-i gülzareş sefâ-bahş havatır-ı erbab sıdk-u sefa ve ruhu fezây-ı zamayîr ashab-ı sâdakât ve velâbud u nesim del-geşây-ı an müruh-u ruh ve müftah-ı ebvab-ı fütuh başed müttefah u mehdî ve meblağ u mü’eddi daşte münhây-ı zamir-münir mühr-i tenvir in ki benâ ber istihkâm-ı kavâ’id muhabbet u vâla ve intizam müddet u safa ki ez mukteziyat-ı âsar ‘alaka-i ebvet ü benevet u mütememat etvar-ı rabita-i fütüvvet ve müruet est ve der sevab-ı eyyam (...) hakkı tahkik an ez canib-i hazret-i ebvet mekan-ı Firdevs aşıyan-ı anarullah ber-hane be-nu’î menzur ve meşhud bud ki mahzud-ı selatin aktar ve mağbut-ı havakîn emsar geşte ‘aliyyü’l-devam çünançı müsted-‘ay-ı şemi’-icibiliyye ve muktezay-ı fıtrat aslıye-i in muhabbet be-def’ u ref’ u erbab-ı ziğ ve ‘advan ve kal’ u ka’ ashab-ı isyan ve tuğyan iştiğal nemud ve be-hiç vech ez ân canib imkan-ı muhalefet ve ihtimal-ı münaza’at melhuz ve metsur nebud belki hemişe ihya-i merasim muhabbet murusi’i samimi ve i’lâ-i mu’allem sadakat-ı yakini’i kadimi fimâbeyn evlad-ı emcad-ı saltanat-nejat hazret-i Firdevs mekan nısbet-i in muhib ra ez hazret-i hilafet mürattebet zuhur mi-yaft eş’a-i lem’at nîr-i ihtisas ve ittihad der mecabi-i havatır ve mürayay-ı zemayir ez işân mî taft meknun havatır-ı tasvir me’ani an bud ki her gah ki der umur-ı saltanat ve meham-ı memleket bimâbeyn mu’adelet ve nısfet an hazret ittisak ve intizam yâbed tesdid-i in me’ani ve teşyid-i in mebani be-muceb-i fermude-i muhabbetü’l-aba’ karabetü’l ebna’ be-nu’i sebut ve tahkik pezired ki der vekayi’i mülkiye ve milliye ve havadis-i diniyye ve dünyeviyye ez canibeyn vezayif muvaffakat imdad ve lavazım-ı mürâfakat-ı

es'ad be-zuhur resed fekeyfe ki müzenne-i ta'aruz ve mudahalat ve tasvir-i ta'assub ve mücadele tema 'acib ez i'tikat an est ki münşe-i neşa' hilaf ğayr-ı efsad-ı erbab fitne u fesad ve ika'ı ashab-ı iğraz 'inad nebude ez ekavil-i kazibe-i batıla ve ebatılı letaile-i cem' garznak bi yak-ı ayine-i hater bi ayb ra ki müzerrah-ı envar-ı gayb est mükder sahte başend ve zamir-i münir ra ez in'ikas sur me'ani-i sefa u vefa ersi ve ittisakı perdahte ve me'a- zalik hemçünan ez ciblet-i kerime ve muhabbet-i kadime ta'accub tam ruy-i nemud ki bâ vucud-i te'sis kava'id-i an şiddetü'l-erkan ve terasif-i an muka'id müstahkemetü'l-bünyan te'sir-i akval tağyir-i ahval tevaned bud benâ-ı 'aleyh her çend ez inkaf-ı ahbar teveccüh işân bed-in belad asâr-ı hilaf mukteziyat-ı muhabbet û vedad mir Seyyid kat'a rabita'i i'timad nemud be-sem'-i kabul mesmu' nemi-şod ve şahid-i 'adl-i in kalam sıdk-ı in ki der an hengam çünançi be-mesami'-i 'aleyh reside başed ahzar-ı 'asakir etraf ne kerde ba'd ez (...) an ahbar bâ mahsusi çend ez mülazıman-ı rikab ve ma'dudi ez merdum hudud-ı diyarbekirvaktü'l zarure be-sub-i mukabele istikbâl nemud ve hasebü'l makdur ançi merkur sefayih-i sehayif gayb bud ber-levayih-i 'alem şehadet pur-tevaned-i aht u çün istinşak nesayim-i selah ve istirvah-ı revayih aslah-ı hin mu'avedet ez rıyaz-ı ahval-i işan nemude hemegi himmet u cümlegi nehmeth bâ münit belad u ferağ u 'ibad mesruf ve mün'atıf bud himayet-i hudud-ı İslam mahzun hazine-i niyet ve meknun goncine-i taviyyet bud muhalefet-i selatin-i dindar muceb-i ihtilal mebâni-i din u iman ve sebeb-i ceraet u cesaret ehl-i küfr u 'isyan mi-şevved her âyine be-muktezay-ı hakikat mü'day-ı men sabık beyne'l-ahaveyn bi'l-sulh fehuvel-sabık be-duhuli'l-cenneh re'ayatü'l-hukuku'l ahiret u ve sevkü'l-muhabbet bâ-hedâ-i âsar-ı muvaffakat ve iş'ar-ı şî'ar musadikat-ı musabekat nemude ve mazmun-ı sa'adet rah-nemun ayet-i kerime-i (ve en taifeten mine'l-mu'minin akettelü efa sulhvâ velâ tetbe' sebilü'l-müfsidin) ve cihet-i teveccüh ve kudve-i tenbih-sahte siyadet ve nekabet-penâhi ifadet-i ifazet-i destgâh-i emir-i nuru'l-siyadeh ve Nureddin Abdu'l-Vehhab râ cihet-i te'sis esâs-ı yekanegi ve tağyir-i muhalefet peyganegi bed-an sub- sevab-meâb revane kerdanide est ve tersidân bud ki çün eslah-ı hal kâfe-i enâm ve mesalih-i ehl-i İslam râ mutezemmen est siyadet-penah müşarü'l-ileyh râ be-zudî revâne sahte izhar-ı hasayis ittihad-ı zatî 'aliyyü'l-rusumu'l-sabiku'l-vechü'l-lâyık fermâyend ve eknun müddet-i ez ân gozeşte ve eser-i ber-ân mürateb negeşt be-hatır-ı hutur nemud ki çün der in esna bî-vukuf ve şu'ur-ı canibeyn ba'zı ümerâ-i hudud-ı tarafeyn tecavüz

nemude suret-i çend be-fi'il averde ki muhem-i tebliğatmahule-i siyadet-penahi-i merzi'l-sefat'st heman ki sebeb-i tasvif ve ta'vik an başed ve lehzâ imaret-meâb-i rıf'at nesabî Kemaleddin Hüseyin Beg umdetü'l-e'azim Bayram Ağa ki ez-zümre-i havas erbab-ı ihlas-ı in hanedanend firvfvistade ki tefasil-i halat be-takrir-i vâfî-i müşarü'l-ileyhüma ki ez hakayik-i an kemahî agâhî darend ve mu'temed 'aleyhend mahvel şod ki hengâm-i mecal merfu' kerdanend yakin ki mesalih-i 'umum-i ânan ve intizam-ı münazım umur-ı cumhur ehl-i İslam râ nasbü'l-'ayn sahte feth-ı ebvab-ı reha ve neşr-i esbâbü'l-ebani'as vsayit u resayil ve tecviz amed şod kavafi'l u ravahil hahend fermud ve el-hak gazez azar sal-ı rasl ve eblağ-ı müraselât ve beset-i besat müfavezât ve mekatebat gayr-ı mülâhaza-i ferağ-ı hal 'umum-ı berâya ve cem'iyet-i bâl katbe-i ze'aya ne-bude ve nist çî ve sevk be-'inâyet nâ-mütenahî ve i'timad bekrem? bî-derüğü'l ilahi ziyade ez an'st ki suret-i diğêr matsur-ı hatır tevaned şod ve el-du'a muhlid ve mu'eyyed u hatem bi'l-salavat-i 'Âlî Muhammed ve ali Muhammed be-mekam-ı Tebriz."³⁰⁸

---

³⁰⁸ Feridun Ahmed Beg, *Mecmua-ı Münşeatü's-Selâtin*, s. 364-366.

EK 2:Sultan Selim'in İdris-i Bitlisi'ye Gönderdiği Ferman

“Umdetü'l-efâzil kıdvetü erbâbi'l-fezâil sâlik-i mesâlik-i tarikat, hâdi-i şıttug9thulâsatü'l-mâ ve't-tîn mukarrabü'l-mülûk ve's-selâtîn burhân-i ehl-i tevhid ve't-takdis mukarrabü'l-mülûk ve's-selâtîn burhân-i ehl-i tevhid ve't-takdis (iyilik sahiplerinin dayanağı, fazilet sahiplerinin önderi, tarikat yollarının saliki, şeriatın apaçık yolunun kılavuzu, dinî güçlükleri gideren, yakın zorluklarını halleden, suyun ve toprağın hülasası, meliklerin ve sultanların yakını, tevhid ve takdis ehlinin delili) Mevlânâ Hakîme'd-din İdris (edâ mellâhi fezâilühû) tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki şimdiki halde südde-i sa'adetime mektubun vasıl olub senden umulan hüsn-i diyânet ve emânet ve fart-i sadâkat ve istikâmetin muktezasınca Diyarbekir vilayetinin feth-i külliyesine bâis olduğun i'lâm olunmuş. Yüzün ağ olsun. İnşaallahi'l-a'az, sâir vilâyetlerin dahi fethine sebep-i küllî olasın. Benim envâ-i inâyât-ı aliyye-i hüsvânem senin hakkında mebzul ve mün'atıftır. Ve'l-hâleti hâzihi âhir-i şevvâl-i mübâreke değın vâki olan ulûfeniz ile iki bin sikke-i efrençiyeye flori ve bir samur ve bir vaşak ve iki murabba sof ve iki çoka ve bunlardan gayrı bir samur ve bir vaşak kürk kaplu soflar dahi ve bir frengi kamha kılıflu müzehheb kılıç in'am irsâl olundı. İnşaallahi'l-kerîm vusul buldukda sıhhat ve selâmetle alub mesârifine sarf eylesin. Mukâbele-i hademât ve muhâzât-ı istikâmetinde ve itilâsında, envâ-i 'avâtıf-ı celîle-i hüsvâneme sezâvâr olub behremend olasın ve Diyarbekir cânibinde size ittiba idüb gelen beylerin mukâbele-i sadâkat ve ihlâs ve muhâzât-ı hademât ve ihtisaslarına göre ol vilâyetde tevcih ve ta'yin olunan sancaklarının ve beylerinin ahvâl ve elkâbı ve mekâdiri senin malumun olduğu ecelden iftihârü'l-ümer'ai'l- izâm zahirü'l-küberâi'l-fehhâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm sâhibü'l-mecd ve'l-ihtişâm el-müeyyed bi-envâ-i te'yidati'llâhi meliki's-sâmed Diyarbekir beylerbeyisi Mehmed dâme ikbâlehûye nişân-ı şerîfimle mu'anvan beyaz ahkâm-ı ahkâm-ı şerîfe irsâl olundı. Gerekdir ki ol canibe her beye tevcih olunan vilayetin ahvali ne vechle tevcih olunub ve ol beylerin elkâb-ı ve mekâdiri ne üslub ile olmak münâsib ise beratları inşâ olunub yazıveresiz ve mufassalan ol yazılan berevâtın suretleri ve tımarın mikdârlarını dahi ber-sûret-i defter idüb südde-i saadetime dahi irsâl idesiz ki bunda dahi hıfz olunub her husus mefhum ve ma'lûm ola ve her beye ne sancak verildiği ve ne vechle tefviz olunduğı ve elkâbları nice yazıldığı ve re'ayetleri ve

in'amları ne vechle olduğu ber-sebîl-i tafsil i'lâm olunub ammâ bir vechle tertib ve ta'yin oluna ki biri biri arasında olan esâs-ı irtibât tezelzül ve tahallül bulmak ihtimali olmaya. Ve ol berevâtta gayri istimâlet-nâmeler gönderilmek lâzım olan beyler için dahi nişanlı beyaz kâğıtlar irsal olundu. Anlar dâhi her beye ne vechle istimâlet-name gönderilmek münâsib ise inşâ olunub in'amlarıyla bile irsâl oluna ve onların mufassalan suretlerin ve in'amda ne vechle ri'âyet olundıkların ol berevât suretleri ile bile defter idüb dergâh-i cihan-penâhıma irsâl idesiz ki her husus bunda dahi mufassal ve meşrûh ma'lum ola. Ve bu cânibde olan mühimmat-ı sultânî murad-ı şerifim üzere encâma yetişmiştir. İnşaaallahi'l-e'az benim dahi inân-ı azimetim vaktinde ol canibe mun'atıf ve munsarıfdir ve ol beylerin hakkında dahi avâtıf-ı ve munsarıfdir ve ol beylerin hakkında dahi avâtıf-ı 'aliyye-i hüsvânem mülâhaza etdiklerinden ziyadedir. Ve şimdiki hâlde Erdebil oğlu Ismail-i pür tatlil südde-i sa'âdetime Hüseyin Bey ve Behrâm Aga nâm adamların risâlet hidmetine gönderüp takrîren ve tahrîren envâ-i ubudiyet ve tazarru'lar arz edüb mâbeynde sulh ve ıslah müyesser olursa ol canibden ne murâd olunursa riza-i şerifim üzre kabul suretin gösterüb enva'-i temelluklar eylemiş. Amma anın kelimâtına ve salâhına kat'a i'timad câiz olmadığı ecelden mezkûrân elçileri Dimetoka hısrında ve sâir adamlarını Kilidü'l-bahr karasında habsettirdim. Sen dahi gerekdir ki makhûr-ı mezburun umurunda ahsen-i tedbir ne ise anın tedbirinde olub devlet-i ebed peyvend-i rûz-efzûnum mehâm ve mesâiihinde mücid ve sâ'î olasun. Min ba'd esnâf-ı âsâr-ı cemîlenüz sânih ve lâyah ola. Şöyle bilesin. Alâmet-i şerife itimâd kılâsın. Tahrîren fî evâsıt-ı şehri Şevvâli'l-mübârek senetü ihdâ ve 'ışrin ve tis'a mieti'l-hicriyye makâmu dari'l-hilâfe Edirne."³⁰⁹

³⁰⁹ İdris-i Bitlisi, *Selim Şah-Name*, s. 340-342.

EK 3: Kanuni'nin Şah Tahmasb'a Gönderdiği Tehdit Mektubu

*“Tahmasb bahadır erşedullahü'l-mülükü'l-kadr Misal-ı bî-misal vâcibü'l-
imtisâl vâsıl olıcak ma'lum ola ki bundan akdem sa'idü'l-hayat ve şehidü'l-memât
merhum babam Sultan Selim Han 'aleyhir-rahmetü'l-rızvan neşimin-i fâniden saray-
ı bâkiye itikâl ve irtihâl idüb bârgah-ı kudsi-penâh tu'til mülke men teşâ' dan takad
est “esma u ve tavaletü'l e'ive serir-i mülk-i hüsrevanî ve taht-ı hilafet-i sâhibkıranı
cenâb-ı celalet-meâb ve 'utbe-î sa'adet-nisabıma tefviz olunub memâlik-i Mahruse-i
nâ-mütenâhî ve ekâlim-i mühmiye-i sa'adet destgâhî bi'l-tul ve'l-'arz ber-muktezâyı
(ennâ ca'alnake halifetü'n fi'l-'arz) kabza-i kudret-i cihan-bânî ve pençe-i meknet
ferman-revânıma makbuz ve mukarrer ve mazbut ve müsahhar olub padişahan-ı
dârâ-âyin ve hüsrevan-ı sahib-temkin südde-i gerdun nişan-ı terâbına yüz sürüb
dergâh-ı cihân-penâhıma izhar-ı 'ubudiyet ve imtisâl kılmışdır. İmdi sen dâhi
sedamat-ı serâser-i kahramanî ve setud ve dehşet-âyât 'itabımdan şemh-i müşâhide
eyleyüb merağ-ı ruh-ı bî fütuhun cengâl-şâhin ecel-i pervazdan hâlas ve minkâr
şehbâz-ı bulend-pervâzdan menâs bulmuş oklu şikâr-ı mezâyidin 'urse-i âşub-cengde
fezây-ı vasi'-i cihan başka teng görünüb zemzeme-i merdân 'adukeş ve saf-şiken ve
lüle-i tüfenk ve zarbzân-ı huruş efkenvücut-u bî-sudegî serâsime edüb leşker-i
şeyatin-i rehberin (yevme yefirrül-mer'u min ahihi) ayetin müşâhade eylemişler idi.
Lakin âba ve ecdad-ı 'alî nejadımın tabayi'i muhammedet bedâyi'lerinde kemâl-ı
mürüvvet ve nihayet-i 'atıfet ve vufur-ı şefkat ve ra'fet râkez ve mukarrer olub kaçanı
kovmak ve zebunu öldürmek adet-i marziye ve ka'ide-i ma'lufeleri olmağın nokta-i
vucud habaset-i aludegî tiğ ber-an 'asakir-i zafer mâserle safha-i ruzgârdan izâle ve
hak eylemek mümkün ve müyesser iken ağmaz-ı 'ayn olunub olanca hazayin ve
cehatın nehib u ğaret ve ma'mur-ı velâyetin nehib-ü hisaret kılınub levâ-i nahv-est
nemâkda huduğ-ı bî furuğ hezimet-i sezâ ki müctemi' olan ta'ife-i mülhidin ta'ma-i
tiğ ğaziyan-ı fütüh-ayin vaki' olmuşdı. Eger tabi'at-ı delalet-i ser-şikende zerre
kadar celadet ve ğayret olaydı çoktan helak olurdun. Pes bunun gibi 'inayetimize
mazhar düşüb kılıcımız altında can-ı herasına aman verildi. Niçün dergâh-ı cihan-
penâh ve bargâh-ı felek-iştibahımıza adem gönderüb 'arz-ı 'ubudiyetve can-sepâri ve
izhar-ı rakiyet û haksarî etmedik bu noksan 'akla tamam-ı ğururun ve daire-i
delaletden 'adem-i 'adûlun olmağın inşallahü'l- e'zül-ekrem benim dahî 'an-ı karib*

diyar-ı şarka teveccüh-ü hümayun ve 'azimet-i meymüneme muceb ve ba'is oldı otak-gerdun netak-ı 'arazi-i Tebriz ve Azerbaycan belki memalik-i İran ve Turan ve sâir vilayet-i Semerkand ve Horasan sahralarında kurulmak mukarrer oldı. Bu zamana değin te'hire sebeb aksây-ı memâlik-i muhammeyede küffar engurus ve efrencde vaki' olan Belğrad ve Rodos ki mu'azzimat-ı kala' rab'-ı meskun olub her biri a'cube-i dehr bokelemun idi istihlasları için leşker-i cerrar 'aduv-ı şikarla üzerlerine 'azimet edüb varid-ü ğam gibi hâdî (inna fetehna lek fetha mübina) hedayeti ile ve delil (ve yensurkellahi nesren aziza) delaleti ile zarbe-i hücum şehbazan Ruma mütehammil olmayub her biri zaman-ı kalilde hayta-i fütüh ve tashire vusul bulub medara senam darü'l-İslam ve me'abid-i evsan-ı mesacid ehl-i iman olub ayin-i küfr ve zelal 'alî vechü'l kemâl negunsâr kılındı. (Elhamdullahi lezi hedanâ lehza) imdi habir u agah olası ki 'inan-ı 'azimet zafer-kıranım senk üzeri ki mü'atıf olub 'asker-i zafer-rehberin hücum-ı nusret-i mersumları vilayetine der-mukaddema tenbiye ahval-ı karzar şime'-i marziye-i dilaveran namdar olmağın sana dahî i'lam olundı şöyle belki güruh-ı enbuh kuh-şükuh vilayetine dâhil olub haneman ve mümletin tarac etmedin tac-ı elhad-ı revacın başından çıkarub tarika-i ecdad ki sâlik olub ebdal var-nemed giyüb zaviye-i dervişi ve meskenetde ve tekiye-i müzletde münzevi olub nevb-ı kamyabımdan şey'allah edersen devlet ve sa'adet senin ola ve iyilikden ğayrı nesne görmeyesin v'el-ğurur-ı fir'avnî ve pendar-ı nemrudi cibilet-i şakavet münziletinden zâil olmayub rah-ı delalet ve lecacete zahib olursan inşallahü'l-e'az seday-ı tesadüm liveş ve nevâyir tezahüm ramh-civeş ve avaze-i top sa'ika-kerdar ra'ed-asar hayşevim muhalif-mişevim ki vasıl olacak niye uğradığın ma'lum ola şöyleki mor-ı bi-mikdar olub sakibe-i zemine girersen ve tayr-perende olub havay-ı bâlada uçarsan dahî seni komayub be-inayetullahi'l-mülkü'l- habir 'urse-i cihan-ı vücud-ı habişinden tethir idem ferman kadar nefazıma cevab gönderüb ersen (...) hazır olası ve 's-selam âlî men etba'ü'l-hedî. ”³¹⁰

³¹⁰ Feridun Ahmed Beg, *Mecmua-ı Münşeatü's-Selâtin*, s. 478-479

EK 4: Şah Tahmasb'ın Emir Şeref'e Verdiği İmtiyaz Berâtı

“İktidarın en zirve noktasıyla şereflenmek isteyen şanlı sultanların ve mutlak özgürlüğün en üst mertebesine çıkmak isteyen kudretli hakanların hepsinin temel hedefi bir grup insanı korumak ve eğitmektir. Bu grup sevgi, iyi niyet ve inanç yolunda gayretle çaba sarf ederek emsal ve akranlarına karşı üstün gelen ve doğru hizmetleriyle seçkinler üzerinde olumlu tesirlerde bulunup hayatlarını tüm dünyanın sığınağı olan sultanlarına adarlar. Bu bağlamda eyaletin sığınağı, şerefli beylerin temel direği, büyük hükümdarların seçkini, eyalet, beylik, mutluluk, dünya ve din yönünden kemale ermiş olan Şeref Han, ihlâs içerisinde ve tam bir bağlılıkla velayet yuvası olan bu hanedana tevellasını sunup muhaliflerimizden teberrâ etti. Böylece inayetimize mazhar oldu ve lisan-ı hal ile; “Biz bu kapıya ihtişam ve makam için gelmedik, zamanın kötülüklerine karşı buraya sığınmaya geldik.” Böylece yüce meclisimizle şereflendi. Şüphesiz Şahlığın sonsuz mürüvvet ve merhameti kendisini güçlendirmeyi ve eğitmeyi gerektirdi. Her kim ki can derdinden ve hapis korkusundan, bu hanenin güvenliğine sığınırsa başımız dahi gitse ona eziyet ve kötülük yapılmasını reva görmem. Bu eyalet sahibine gölgemizin emniyeti altında yer verdik. Kendisini Han rütbesiyle onurlandırarak onu Şeref Han olarak isimlendirdik, lakabını verdik ve kendisini yüce divanımızın Tevacısının önüne alarak böylece yüce kapımızın kadir ve şan sahibi hanları ve beyleri arasına aldık. Bunun yanında kendisine Kürdistan beylerinin kuvvetlerinin genel komutanlığı ve beylerbeyliği görevini verdik. Yine kendisine Bitlis, Ahlat, Muş, Hınıs eyaletini, şimdiye kadar adı geçen beyin yönetimi altında bulunan ve bizim şahane vekillerimizin ve görevlilerimizin üşkelerinden sayılan bunlara bağlı öteki yerleri de verdik. Hükümdarlık işlerini, mali meseleleri, düzen ve asayiş sağlama yetkilerini onun kahredici ellerine verdik ki böylece ‘İnsanlar iyiliğin kullarıdır’ diyen ünlü sözün sırrı bu Bey’in kişiliğinde bir defa daha açığa çıkmış olsun. Çünkü kendisi ancak bununla hizmette fedakârlık yapacak, ilkelere sadık kalacak, bunlar uğrunda canını ve değerli varlıklarını feda edecek, hakkı nerede bulursa savunacak, şartlar ne olursa olsun devletin çıkarının takipçisi olacak, böylece bu davranışlarıyla vilayetlerdeki yöneticilere, çevre ve diğer kesimlerdeki vekillere örnek olacaktır. Bu şekilde kıymeti günden güne artacaktır. Dolayısıyla da Kürdistan’daki soylu beyler,

liderler ve komutanlar adı geçen Han'ı başlarındaki Beylerbeyi olarak kabul edip kendisine itaat ederek boyun eğsinler. Bir an bile bu durumdan uzaklaşmasınlar. Devletin çıkarlarıyla ilgili vereceği emirlerini büyük bir dikkatle uygulasinlar. Görevliler, mülk sahipleri, güvenilir kimseler ve vilayet halkının aşiret liderleri onun hükümdarlığını kabul edip emirlerine itaat etsinler. Nasihat ve fikirlerini dinlesinler. Kendisinin vazifesi de reaya ve vatandaşlarına güçlünün zayıfı engelleyecek şekilde bir yönetim sergilemektir. Bu belge yüksek değerli, sağlam, en şerefli ve en yüce imzayla süslenip onaylandığı için, ona güvenilmesi gerekir. Yüce Emir'in, Allah şanını yüceltsin, bekasını ebedileştirsin ve sürekli olarak emrine uyulmasını, sağlam kalmasını sağlasın, emriyle 939 yılında Safer ayının yirmisinde (21 Eylül 1532) yazılmıştır.”³¹¹

---

³¹¹ Bitlisi, *Şerefname*, s. 457-459.

ÖZGEÇMİŞ

1988 yılında Bitlis’te doğdu. İlk ve Orta eğitimini Bitlis’te tamamladı. 2013 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm’ünden lisans derecesi aldı. 2015 yılında İran’da Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesinde dil eğitimi aldı. Farsça, Kürtçe bilmektedir.

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: Safevi-Kürt İlişkileri (1502-1576).

Yukarıda başlığı gösterilen Tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 123 sayfalık kısmına ilişkin 09/07/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından “Turnitin” adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, projemin benzerlik oranı % 11’dir.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar dahil

Açıklamalar:

Mardin Artuklu Üniversitesi “Turnitin” adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre Tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Servet SÜNGÜR

Öğrenci No: 16751005

Programı : Tarih

Statüsü : Tezli Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

09/07/2019

Danışman Onayı

Dr. Öğr. Üyesi Fasih DİNÇ

Anabilim Dalı Başkanı V.

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem AKMAN